

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหาและปัญหา

การพัฒนาที่ยั่งยืนเริ่มจากการพัฒนามนุษย์ให้มีความสมบูรณ์ทั้งด้านร่างกาย จิตใจเชื่อมโยงกับสังคม สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ การพัฒนามนุษย์จึงมีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ ผู้ใหญ่เป็นวัยที่มีบทบาทในการเป็นแบบอย่างที่ดี และมีหน้าที่หลักในการเลี้ยงดูเด็กให้มีคุณภาพ เนื่องจากอนาคตของชาติขึ้นอยู่กับคุณภาพของเด็กที่จะเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ในวันข้างหน้า การพัฒนาคนให้มีคุณภาพจำเป็นต้องเริ่มตั้งแต่ระยะต้นของชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กวัยก่อนเรียน เป็นช่วงสำคัญที่สุดของการวางรากฐานของชีวิตจิตใจ เป็นระยะที่สมองมีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว โดยเริ่มตั้งแต่อยู่ในครรภ์จนถึงอายุ 3 ปีเป็นระยะที่มีการเตรียมความพร้อมสำหรับการรับรู้ เรียนรู้ แต่ละช่วงวัย เนื่องจากเด็กวัยนี้ เป็นวัยแห่งการเรียนรู้ อยากรู้อยากเห็น (ศูนย์อนามัยที่ 12, 2549 : 1) เริ่มเป็นอิสระและพึ่งตัวเองได้มากขึ้นเล็กน้อย เด็กจะมีพัฒนาการทางกาย พัฒนาการของกล้ามเนื้อที่ใช้ในการเคลื่อนไหว พัฒนาการทางภาษา และพัฒนาการทางอารมณ์และสังคม ซึ่งพัฒนาการส่วนใหญ่ของเด็กวัยนี้จะขึ้นอยู่กับ การปรับตัวให้คุ้นเคยกับสิ่งแวดล้อม และการเรียนรู้พฤติกรรมที่เหมาะสมเป็นสำคัญ หากเด็กได้รับการเลี้ยงดูที่ดี ได้รับการตอบสนองความต้องการด้านร่างกายและจิตใจอย่างถูกต้องเหมาะสมแล้ว เด็กจะมีการเจริญเติบโตและพัฒนาการที่เหมาะสม มีสุขภาพดี สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข และเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพ แต่หากได้รับการเลี้ยงดูที่ไม่เหมาะสมก็อาจเกิดปัญหาในการเจริญเติบโตและพัฒนาการทั้งทางด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ จิตใจ และสังคมตามมา (อารีรัตน์ ขำอยู่และคณะ, 2545 : 3)

ปัญหาในการเลี้ยงดูเด็กวัยก่อนเรียน นอกจากการเจ็บป่วยหรือภาวะแทรกซ้อน เช่น โรคติดเชื้อ ภาวะขาดสารอาหารแล้ว ปัญหาอีกประการที่สำคัญคือ เด็กมีพัฒนาการล่าช้าและสงสัยล่าช้า โดยเฉพาะพัฒนาการทางด้านภาษาและสติปัญญาซึ่งเป็นปัญหามากกว่าด้านอื่น ๆ (ศูนย์อนามัยที่ 12, 2549 : 1) จากการติดตามพัฒนาการของเด็กไทยในโครงการวิจัยระยะยาวในเด็กและครอบครัวไทย (25 ปี) พบว่า เด็กไทยเพียง 1 ใน 3 ของจำนวนเด็กเท่านั้นที่มีพัฒนาการสมดุทุกด้าน (สำนักข่าวไทย, 2549) และจากการสำรวจของกรมอนามัย (2549) พบว่า เด็กอายุ 0-5 ปี มีพัฒนาการสมวัยเพียงร้อยละ 72.8 ซึ่งสอดคล้องกับการสำรวจของเขต 12 พบเด็กอายุ 0-5 ปี อยู่ในกลุ่มสงสัยพัฒนาการล่าช้าร้อยละ 15.19 (ศูนย์อนามัยที่ 12, 2549 : 13) ซึ่งในอดีตการพัฒนาเด็กมุ่งให้ความสนใจเฉพาะเรื่องพัฒนาการด้านการเจริญเติบโตของร่างกายเป็นหลัก ส่วนพัฒนาการด้านสติปัญญากลับไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร จากผลการสำรวจระดับสติปัญญาในปี 2545 พบเด็กอายุ 6-12 ปี มีระดับสติปัญญาเฉลี่ย 88 จุด และกลุ่มอายุ 13-18 ปี มีระดับสติปัญญาเฉลี่ย 87 จุด ซึ่งถือว่าอยู่ในระดับต่ำกว่ามาตรฐานเฉลี่ย 100 จุด และจากการสำรวจสุ่มตัวอย่างจากเด็กทั่ว

ประเทศ 20 จังหวัด พบว่า ค่าเฉลี่ยระดับสติปัญญาของกลุ่มตัวอย่างอยู่ที่ประมาณ 91 จุด และร้อยละ 44 ของกลุ่มตัวอย่างมีระดับสติปัญญาต่ำกว่า 90 จุด หมายความว่าเด็กมีอายุจริง 10 ขวบ แต่มีอายุสมองเท่ากับเด็กอายุ 8-9 ขวบ และยังมีเด็กที่มีสติปัญญาต่ำกว่า 70 จุดร้อยละ 30-40 (สำนักข่าวไทย, 2549) ตัวเลขนี้แสดงให้เห็นว่าระดับสติปัญญาของเด็กไทยต่ำกว่ามาตรฐาน (วรวิมล เจริญศิริ, 2546)

การที่ระดับสติปัญญาของเด็กไทยอยู่ในระดับต่ำกว่ามาตรฐานนี้เกิดจากปัญหาพ่อแม่หรือผู้เลี้ยงดูขาดความรู้ในการเลี้ยงดูเด็กอย่างถูกต้อง ทั้งที่ครอบครัวมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือและส่งเสริมพัฒนาการของเด็ก โดยเฉพาะในเด็กช่วงอายุ 2 ปีแรก ซึ่งเป็นวัยที่ต้องการการกระตุ้นสมองส่วนหน้าที่ใช้ในการคิด การหาเหตุผล อารมณ์และความรู้สึกรวมทั้งจริยธรรมและการเข้าสังคม นอกจากนี้ปัญหาพัฒนาการอาจเกิดจากระบบการศึกษาซึ่งเด็กจะเรียนแต่หนังสือ แต่ไม่สามารถรับรู้ เก็บเอาไปใช้ในเชิงพัฒนาตนเองได้ สิ่งที่ใช้วัดระดับสติปัญญาคือ ความสามารถในการแก้ไขปัญหา การตัดสินใจ ซึ่งเด็กไทยมีความสามารถด้านนี้น้อยมาก อาจเป็นเพราะการขาดความเข้าใจในการเลี้ยงดูและการศึกษาที่ช่วยกระตุ้นพัฒนาการ โดยเฉพาะพัฒนาการด้านภาษาหมายถึง การอ่าน การฟัง การจับใจความ และการดึงข้อมูลต่างๆมาใช้ในชีวิตประจำวัน ผลเสียของการที่เด็กมีระดับสติปัญญาต่ำ ทำให้เด็กขาดวิจรรย์ญาณในการตัดสินใจปัญหา ซึ่งอาจทำให้เด็กถูกชักจูงได้ง่าย อีกทั้งส่งผลต่อการพัฒนาประเทศ ดังนั้นระดับสติปัญญาสามารถสะท้อนปัญหาของสังคมว่าพัฒนาการของเด็กเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วง และต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ครอบครัวและชุมชน (สำนักข่าวไทย, 2549)

ในปัจจุบันนอกจากปัญหาพัฒนาการทางด้านร่างกาย และสติปัญญาแล้วยังพบว่า การมุ่งพัฒนาทางด้านวัตถุโดยละเลยการพัฒนาทางด้านจิตใจ จริยธรรมและการอยู่ร่วมกันในสังคม ก่อให้เกิดปัญหาตามมามากมาย อาทิเช่น ปัญหาพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของวัยรุ่น ปัญหาอาชญากรรม และปัญหาความรุนแรงต่างๆ ซึ่งจากการศึกษาติดตามระยะยาวจากเด็กเป็นผู้ใหญ่ (Goleman, 1995 อ้างถึงใน ศิริกุล อิศรานุรักษ์, 2547 : 17) พบว่า ความสามารถในการควบคุมอารมณ์ ควบคุมความขัดแย้งและการเข้ากับคนอื่นได้ง่ายจะทำให้ประสบความสำเร็จในชีวิต และพัฒนาการด้านจิตใจ อารมณ์และสังคมร่วมกับพัฒนาการด้านร่างกายและสติปัญญาที่สมวัยยังเป็นพื้นฐานที่สำคัญของพัฒนาการด้านภาษา สติปัญญาและสังคมในขั้นต่อไป พ่อแม่และผู้เลี้ยงดูเด็กที่มีความรู้และทักษะในการส่งเสริมพัฒนาการทั้งทางด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ จิตใจและสังคม ซึ่งหมายรวมถึงจริยธรรมโดยมีการส่งเสริมตั้งแต่วัยเยาว์ จะช่วยให้เด็กเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ประสบความสำเร็จและมีความสุขในชีวิต

ด้วยเหตุนี้กระทรวงสาธารณสุขจึงได้ดำเนินงานตามนโยบายเมืองไทยแข็งแรง (Healthy Thailand) โดยกำหนดนโยบายในการพัฒนาคนให้มีความแข็งแรงในทุกมิติ คือ ทางกาย จิตใจ สังคม ปัญญาและจิตวิญญาณ และได้กำหนดวิสัยทัศน์ในแผนแม่บทการพัฒนาเด็กไทยให้เก่งดีมีสุข พ.ศ. 2547-2551 โดยมุ่งเน้นให้เด็กมีความฉลาดทางสติปัญญา (Intelligence Quotient : I.Q.)

ความฉลาดทางอารมณ์ (Emotional Quotient :E.Q.) ความสามารถในการแก้ปัญหาและเผชิญวิกฤติ (Adversity Quotient : A.Q.) จริยธรรม คุณธรรม (Moral Quotient : M.Q.) และทักษะทางสังคม (Social Quotient : S.Q.) ให้อยู่ในระดับสูงและเด็กจะต้องมีพัฒนาการสมวัยไม่ต่ำกว่าร้อยละ 90 และมีระดับสติปัญญาไม่ต่ำกว่า 100 จุดในปี 2551 (กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข, 2549) เพื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพ

จังหวัดนราธิวาสได้ดำเนินงานส่งเสริมสุขภาพเด็กเพื่อให้เด็กมีพัฒนาการที่สมวัย โดยได้ดำเนินงานพัฒนาศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก และกำหนดให้มีมุมส่งเสริมโภชนาการและพัฒนาการเด็ก อีกทั้งได้ดำเนินโครงการพิเศษในการแก้ไขปัญหภาวะทุพโภชนาการ แต่การดำเนินงานดังกล่าวยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาลดน้อยลงหรือหมดไปได้ ดังรายงานการเฝ้าระวังและติดตามภาวะโภชนาการเด็กอายุ 0-6 ปี ปีงบประมาณ 2546-2548 พบว่า เด็กมีภาวะทุพโภชนาการร้อยละ 16.41, 15.45 และ 15.14 ตามลำดับ (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนราธิวาส, 2548)

ตำบลมูโนะเป็นตำบลที่ตั้งอยู่ในอำเภอสุโหงโกลก จังหวัดนราธิวาส พื้นที่ติดกับประเทศมาเลเซียโดยมีแม่น้ำสุโหงโกลกเป็นเขตแดน ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม มีประชากรทั้งหมด 9,827 คน (สถานีอนามัยตำบลมูโนะ, 2549) และจากการดำเนินงานส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียน พบว่า เด็กยังประสบปัญหาภาวะทุพโภชนาการสูงกว่าเป้าหมายที่กำหนดดังรายงานการเฝ้าระวังภาวะโภชนาการ ปีงบประมาณ 2546-2548 พบว่า เด็กมีภาวะทุพโภชนาการ ร้อยละ 26.24, 24.90 และ 11.23 ตามลำดับ อย่างไรก็ตามแม้จากรายงานขนาดของปัญหาจะลดลง แต่ก็ยังสูงกว่าค่าเฉลี่ยระดับประเทศ ระดับภาค และเป้าหมายแผนสาธารณสุขฉบับที่ 9 ที่กำหนดไว้ว่า ภาวะทุพโภชนาการในเด็กอายุ 0-6 ปี ไม่เกิน ร้อยละ 7 ซึ่งพัฒนาการทางด้านร่างกายนี้อาจส่งผลต่อพัฒนาการทางด้านสติปัญญา อารมณ์ จิตใจ และสังคมของเด็กตามมา จำเป็นต้องมีการส่งเสริมและพัฒนาเด็กให้มีพัฒนาการที่สมวัยในทุกด้านของชีวิต การแก้ไขปัญหโดยการมีมุมส่งเสริมโภชนาการและพัฒนาการเด็กในสถานพยาบาล และการดำเนินงานแก้ไขปัญหและส่งเสริมพัฒนาการเด็กโดยเจ้าหน้าที่เพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถแก้ปัญหาลดน้อยหรือหมดไปได้ สิ่งสำคัญจะต้องมีการให้ความรู้แก่พ่อแม่ ผู้เลี้ยงดูเด็กที่มีคุณภาพ และส่งเสริมให้ครอบครัวและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมพัฒนาการของเด็กอย่างเป็นองค์รวมทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ จิตใจ และสังคม

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษารูปแบบและผลการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียนโดยการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนในตำบลมูโนะ อำเภอสุโหงโกลก จังหวัดนราธิวาส โดยเฉพาะเฉพาะเด็กอายุ 1-3 ปี เนื่องจากเป็นวัยที่เริ่มมีการรับรู้และเรียนรู้เป็นพื้นฐานสำหรับช่วงวัยต่อไป และต้องอยู่ในการดูแลของครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ เพื่อเป็นประโยชน์แก่ประชาชน ผู้ปฏิบัติงานด้านสาธารณสุข และผู้ที่สนใจในการนำไปประยุกต์ใช้ และเพื่อเป็นการส่งเสริมพัฒนาการเด็กให้เหมาะสมตามวัย ซึ่งเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น อันจะส่งผลต่อการพัฒนาสังคม และประเทศชาติต่อไป

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาถึงรูปแบบการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียนโดย การมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน : กรณีศึกษาตำบลมูโนะ อำเภอสุโขทัย-ลก จังหวัด นครราชสีมา ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจ และ เชื่อมโยงไปสู่กรอบแนวคิดในการศึกษา โดยแบ่งเป็นแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็น ประเด็น ดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียน
  - 1.1 ความหมายของพัฒนาการเด็ก
  - 1.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับพัฒนาการเด็ก
  - 1.3 พัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียน
  - 1.4 การประเมินพัฒนาการเด็ก
  - 1.5 ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการเด็ก
  - 1.6 การส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียน
2. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
  - 2.1 การวิจัยเชิงปฏิบัติการ
  - 2.2 แบบแผนความเชื่อด้านสุขภาพ
  - 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพ
  - 2.4 การมีส่วนร่วม
  - 2.5 ทฤษฎีแรงจูงใจ
  - 2.6 การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียน

1.1 ความหมายของพัฒนาการเด็ก

สินีนาฏ จิตต์ภักดี (2541 : 10) ได้ให้ความหมายของพัฒนาการไว้ว่า เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆของมนุษย์อย่างเป็นระบบต่อเนื่องกันไป ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้าน คุณภาพ การพัฒนานั้นไม่เพียงแต่เพิ่มขนาด น้ำหนัก หรือรูปร่างเท่านั้น ยังรวมถึงการมีลักษณะ ใหม่ ความสามารถหรือทักษะใหม่ๆเกิดขึ้นด้วย

นิตยา ศษภักดีและคณะ (2542 : 9) ได้ให้ความหมายของพัฒนาการไว้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านหน้าที่ (Function) และวุฒิภาวะ (Maturation) ของอวัยวะต่างๆ รวมทั้งตัวบุคคล ทำให้สามารถทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำสิ่งที่ยากสลับซับซ้อนมากขึ้น ตลอดจนการเพิ่ม

ทักษะใหม่ ๆ และความสามารถในการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อม หรือภาวะใหม่ในบริบทของครอบครัวและสังคม

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (2541 : 1) ได้ให้ความหมายของพัฒนาการไว้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปอย่างมีระเบียบแบบแผน มีขั้นตอน และต่อเนื่องกันไปในระยะหนึ่ง ๆ ของชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิจนกระทั่งตาย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจมีลักษณะเจริญงอกงาม หรือเสื่อมถอยลงก็ได้ ทั้งนี้จะมีการเปลี่ยนแปลงโดยได้รับอิทธิพลจากวุฒิภาวะ การเรียนรู้ และสิ่งแวดล้อม

จากความหมายข้างต้น สรุปได้ว่า พัฒนาการ เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เป็นขั้นตอน มีการเปลี่ยนแปลงในด้านเจริญเติบโตของร่างกาย วุฒิภาวะ การทำหน้าที่ของอวัยวะรวมทั้งการเรียนรู้และความสามารถในการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมของบุคคล ซึ่งพัฒนาการแบ่งเป็นพัฒนาการทางด้านร่างกาย ภาษา-สติปัญญา อารมณ์-จิตใจ และสังคม

1.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับพัฒนาการเด็ก

1.2.1 ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของ Freud

ศรีเรือน แก้วกังวาล (2539 : 15-19) ได้กล่าวถึงทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของ Freud ว่า สิ่งที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการในวัยเด็กคือ ครอบครัวและชีวิตของบุคคล วัยเด็กเป็นวัยที่สำคัญที่สุดของชีวิตมนุษย์ เด็กจะมีพัฒนาการขั้นใดขั้นหนึ่งโดยจะมีผลต่อพัฒนาการบุคลิกภาพในวัยต่อมา เขายังเชื่อว่าประสบการณ์ที่บุคคลได้รับตั้งแต่วัยเด็กจะมีผลต่อการพัฒนาบุคลิกภาพ การจัดการตอบสนองและให้ประสิทธิภาพที่ดีต่อความต้องการทางร่างกาย จะทำให้เด็กพัฒนาไปตามขั้นตอนเป็นอย่างดีและเชื่อว่าลักษณะจิตใจของบุคคล แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ

1) อิด (Id) เป็นสิ่งที่ดำเนินไปตามความพึงพอใจของตนเองเพียงอย่างเดียวไม่คำนึงถึงเหตุผล ความถูกต้อง ความเหมาะสมใด ๆ ไม่คำนึงถึงมาตรฐานของสังคมเป็นการตอบสนองความต้องการตามสัญชาตญาณถือเป็นโครงสร้างเบื้องต้นของจิตใจ

2) อีโก้ (Ego) เป็นส่วนที่รู้สำนึก รับรู้ข้อเท็จจริง มีเหตุผล มีความเข้าใจรู้จักเลือกและควบคุมความปรารถนาต่าง ๆ มีส่วนในการทำให้ Id บรรลุผล

3) ซุปเปอร์อีโก้ (Superego) เป็นการควบคุมการแสดงออกด้านคุณธรรมเพื่อให้แสดงพฤติกรรมตามค่านิยมของสังคม

ลักษณะจิตใจของบุคคลทั้ง 3 ส่วนนี้จะประกอบกันเป็นโครงสร้างบุคลิกภาพของคน ถ้าจิตลักษณะส่วนใดมีมากกว่าส่วนอื่น ก็ย่อมจะชี้บุคลิกภาพของคนนั้น เช่น ถ้า Id มีอำนาจสูงบุคคลนั้นก็จะเป็นเด็กไม่รู้จักโต เอาแต่ใจตนเอง ถ้า Ego มีอำนาจสูง บุคคลนั้นจะเป็นคนมีเหตุผลเป็นนักปฏิบัติ แต่ถ้า Superego มีอำนาจสูง บุคคลนั้นจะเป็นนักอุดมคติ Freud ได้แบ่งพัฒนาการบุคลิกภาพออกเป็น 5 ขั้น คือ (ทฤษฎีจิตวิเคราะห์, 2541 : 15-16)

1. **ขั้นความสุขทางปาก (Oral Stage)** อยู่ในช่วงแรกเกิดถึง 18 เดือน เด็กจะมีความพึงพอใจอยู่บริเวณปาก ฉะนั้นกิจกรรมส่วนใหญ่ของเด็กคือ การดูด การกลืน และกิน ในระยะนี้บุคคลจะมี Id สูงกว่า Ego และ Superego เช่น เมื่อต้องการสิ่งใด ก็จะมีการแสดงออกทันทีโดยไม่คำนึงถึงความเหมาะสมทางสังคม ในขั้นนี้ถ้าเด็กไม่ได้รับการตอบสนองที่พอใจจะส่งผลต่อบุคลิกภาพในอนาคตได้คือ จะมีพฤติกรรมถดถอย เช่น ชอบนินทาว่าร้าย พุดมาก กินจุบกินจิบ ใช้นิ้วจิ้มปาก

2. **ขั้นความสุขทางอวัยวะขั้วถ่าย (Anal Stage)** อยู่ในช่วงอายุ 1 1/2 ปีถึง 3 ปี เป็นวัยที่เริ่มต้องการความเป็นตัวของตัวเอง จะมีความสุขจากการขั้วถ่าย เด็กในวัยนี้หากได้รับการเลี้ยงดูแบบเข้มงวดมากเกินไปจะโตขึ้นเป็นคนเจ้าคิดเจ้าแค้น ก้าวร้าว อารมณ์รุนแรงต่อต้านสังคม แต่ถ้าเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลยไม่สนใจต่อการขั้วถ่ายของเด็กจะเป็นคนไม่มีระเบียบ ไม่รับผิดชอบ เป็นคนใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย

3. **ขั้นความสุขทางอวัยวะเพศ (Phallic or Oedipal Stage)** อยู่ในช่วงอายุ 3-6 ปี จะมีความพึงพอใจและมีการจับต้องอวัยวะเพศ เรียนรู้ความแตกต่างระหว่างชายหญิง จะเกิดความรู้สึกที่ Freud เรียกว่า ปมปิตุฆาต (Oedipus Complex และ Electra Complex) คือเด็กผู้ชายจะติดแม่ เด็กผู้หญิงจะติดพ่อ ในวัยนี้การยอมรับปรากฏการณ์ทางเพศเป็นเรื่องที่สำคัญ หากพ่อแม่เข้มงวดกวดขันมากเกินไปเด็กจะมีความรู้สึกผิด โตขึ้นจะมีปัญหาในการรักเพศตรงข้าม รู้สึกว่าตนเองไม่ดี ไม่ยืดหยุ่น

4. **ขั้นพัก (Latency Stage)** อยู่ในช่วง 6-12 ปี เด็กจะเก็บกอดความรู้สึกที่เกี่ยวข้องกับทางเพศไว้ หันมาเล่นกับเพศเดียวกันมากขึ้น เป็นช่วงวัยแห่งการเรียนรู้จะมีเหตุผล รู้ผิดชอบชั่วดี สนใจสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการปรับตัวให้เข้ากับสังคมเป็นการเตรียมตัวเข้าสู่วัยผู้ใหญ่

5. **ขั้นพอใจในการรักเพศตรงข้าม (Genital Stage)** อยู่ในช่วงวัยหนุ่มสาว เริ่มสนใจเพศตรงข้าม เด็กชายจะเลียนแบบพ่อ เด็กหญิงจะเลียนแบบแม่ หากระยะนี้ได้รับการตอบสนองที่เหมาะสม เด็กจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีในอนาคต

1.2.2 ทฤษฎีพัฒนาการด้านสติปัญญา

1.2.2.1 ทฤษฎีพัฒนาการด้านสติปัญญาของ Piaget

ทศนา แคมมณีและคณะ (2535 : 63-64) กล่าวถึงทฤษฎีทางสติปัญญาของ Piaget ไว้ว่า Piaget มีความเชื่อพื้นฐานว่า พฤติกรรมเกิดจากวุฒิภาวะ (Maturation) ประสบการณ์ (Experience) การถ่ายทอดทางสังคม (Social Transmission) กฎของความสมดุล (Equilibration) ซึ่ง Piaget อธิบายว่า มนุษย์เกิดมาพร้อมวุฒิภาวะซึ่งพัฒนาขึ้นตามระดับอายุ ตามประสบการณ์ที่ได้รับ และจากค่านิยมที่ถ่ายทอดมาจากสังคม และนอกจากนี้ Piaget ยังเชื่อว่าพฤติกรรมเกิดขึ้นเพื่อปรับโครงสร้างความคิด ความเข้าใจให้เกิดความสมดุลกับสิ่งแวดล้อม และสามารถแบ่งพัฒนาการทางสติปัญญาตามลำดับขั้น ได้ 4 ขั้น ดังนี้

1. ขั้นประสาทสัมผัสและการเคลื่อนไหว (Sensorimotor Stage) เริ่มตั้งแต่แรกเกิด- 2 ปี เป็นขั้นที่เด็กเรียนรู้โดยใช้ประสาทสัมผัสต่างๆ เช่น ปาก หู ตา เด็กเรียนรู้จากการสัมผัสจับต้องสิ่งแวดล้อมรอบตัว

2. ขั้นความคิดก่อนเกิดปฏิบัติการ (Pre-operational Stage) ตั้งแต่อายุ 2-6 ปี เด็กเริ่มเรียนรู้ภาษาพูดและเข้าใจสัญลักษณ์ หรือใช้เครื่องหมายท่าทางในการสื่อความหมาย เด็กเริ่มพัฒนาความสามารถในการรู้จักสิ่งที่เป็นตัวแทน (Representation) ในระยะนี้โครงสร้างทางสติปัญญาจะเป็นแบบง่าย ๆ การรับรู้ดีขึ้น แต่ยังไม่สามารถหาเหตุผลอ้างอิงได้ และเด็กจะมีความเชื่อในความคิดของตนอย่างมาก เนื่องจากมีความยึดตัวเองเป็นศูนย์กลางอยู่มาก (Egocentric) เด็กสามารถเลียนแบบพฤติกรรมของผู้ใหญ่ และมีปฏิริยาต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรวดเร็ว แต่เด็กในวัยนี้ยังไม่สามารถคิดย้อนกลับได้ (Irreversibility)

3. ขั้นปฏิบัติการคิดแบบรูปธรรม (Concrete Operational Stage) อยู่ในช่วงอายุ 7-11 ปี เด็กสามารถรับรู้เกี่ยวกับรูปธรรมได้ดี สามารถใช้เหตุผลกับสิ่งที่เห็นได้ เริ่มรู้จักสร้างกฎเกณฑ์ จัดหมวดหมู่ แบ่งพวกและเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ได้ดีขึ้น เริ่มคิดเป็นนามธรรมได้บ้าง

4. ขั้นปฏิบัติการคิดแบบนามธรรม (Formal Operational Stage) ช่วงอายุ 11-15 ปี เป็นช่วงที่เด็กสามารถรู้จักคิดหาเหตุผลอย่างมีระบบ และเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งที่เป็นนามธรรมได้ดีขึ้น สามารถคาดคะเนสร้างสมมติฐานและแก้ปัญหาได้ มีความคิดหาเหตุผลแบบตรรกศาสตร์ เป็นขั้นเกิดพัฒนาการทางสติปัญญาอย่างสมบูรณ์ เด็กวัยนี้มีความคิดเท่าผู้ใหญ่ แตกต่างกันที่คุณภาพเพราะประสบการณ์ต่างกัน

1.2.2.2 ทฤษฎีพัฒนาการด้านสติปัญญาของ Bruner

ทศนา เขมมณีและคณะ (2535 : 64) ได้กล่าวถึงทฤษฎีของ Bruner ไว้ว่า Bruner เน้นความสำคัญของสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมที่แวดล้อมเด็ก และเห็นด้วยกับ Piaget ที่ว่าการเรียนรู้ของเด็กเกิดจากกระบวนการภายในอินทรีย์ (Organism) ซึ่งจะพัฒนาได้ดีเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมรอบตัวเด็ก และได้แบ่งขั้นพัฒนาการทางสติปัญญาและการคิดของมนุษย์ออกเป็น 3 ขั้น คือ

1. ขั้นการกระทำ (Enactive Stage) เด็กเรียนรู้จากการกระทำและการสัมผัส

2. ขั้นคิดจินตนาการหรือสร้างมโนภาพ (Ikonic Stage) เด็กเกิดความคิดจากการรับรู้ตามความเป็นจริง และการคิดจากจินตนาการด้วย

3. ขั้นใช้สัญลักษณ์และคิดรวบยอด (Symbolic Stage) เด็กเริ่มเข้าใจ เรียนรู้ความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ รอบตัวและพัฒนาความคิดรวบยอดเกี่ยวกับสิ่งที่พบเห็น

นอกจากนี้ Bruner ยังเชื่อว่าพัฒนาการทางความคิดจะเกิดขึ้นจากการเรียนรู้และขึ้นกับสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมมากกว่าเกิดจากการพัฒนาภายในอินทรีย์

ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญา สามารถใช้เป็นแนวทางในการอบรมเลี้ยงดูเด็ก ช่วยให้ผู้เลี้ยงดูเด็กสามารถจัดกิจกรรมและวิธีการเรียนรู้ที่เหมาะสมในการส่งเสริมพัฒนาการทางสติปัญญาของเด็กได้

1.2.3 ทฤษฎีพัฒนาการทางสังคมและบุคลิกภาพของ Erikson

พอลลีน บี. อีริกสัน (1908-1996) ได้กล่าวถึงทฤษฎีพัฒนาการทางสังคมและบุคลิกภาพของ Erikson ซึ่งแบ่งพัฒนาการทางสังคมออกเป็น 8 ขั้น ขั้นที่ 1-3 จะเกิดในเด็กอายุแรกเกิด - 5 ปี สรุปได้ดังนี้

ขั้นที่ 1 ความรู้สึกไว้วางใจหรือรู้สึกไม่ไว้วางใจ (Sense of Trust VS. Sense of Mistrust)
เกิดในช่วงแรกเกิด-2 ปี Erikson เชื่อว่าในระยะปีแรกของชีวิตเป็นระยะที่เด็กจะเกิดความรู้สึกไว้วางใจ หรือไม่ไว้วางใจ และวิธีการที่เด็กจะตัดสินใจว่าโลกนี้ไว้วางใจได้หรือไม่ เด็กก็จะวัดว่า เขาได้รับความสุขสบายทางร่างกายมากน้อยเพียงไร และมีสิ่งที่เขากลัวมากน้อยเพียงไร เด็กเริ่มเรียนรู้ที่จะไว้วางใจหรือไม่ไว้วางใจสิ่งแวดล้อม หากมารดาให้ความอบอุ่นเลี้ยงดูและตอบสนองความต้องการของเด็กอย่างดีจะสร้างความรู้สึกไว้วางใจในสภาพแวดล้อมของตน จะทำให้เด็กพัฒนาเกี่ยวกับการใช้อวัยวะต่างๆของร่างกายอย่างรวดเร็ว เช่น การจับของเล่น เด็กจะเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง แต่ในทางตรงข้ามหากมารดาเลี้ยงดูลูกอย่างปล่อยปละละเลย ทอดทิ้งขาดความรัก เมื่อหิวก็ร้องให้เป็นเวลานานกว่าจะได้รับการตอบสนองและไม่มีคนอุ้มชูรักใคร่ การปฏิบัติต่อเด็กด้วยวิธีรุนแรง สิ่งเหล่านี้จะทำให้เด็กกลายเป็นคนไม่ไว้วางใจคนที่อยู่รอบๆ ไม่กล้าแสดงออก

ขั้นที่ 2 ความรู้สึกเชื่อมั่นในตนหรือสงสัยไม่แน่ใจในความสามารถของตน (Sense of Autonomy VS. Sense of Doubt and Shame) เกิดในช่วงอายุประมาณ 2-3 ปี เด็กเริ่มช่วยตัวเองได้ เช่น จับช้อนป้อนตนเอง เดิน วิ่ง ปีนป่าย และวัยนี้เป็นช่วงที่พ่อแม่จะฝึกการขับถ่ายให้เด็ก และฝึกพฤติกรรมอีกหลายอย่าง การฝึกต้องเป็นไปอย่างละมุนละม่อม เนื่องจากเด็กยังขาดความเชื่อมั่นในตนเองและรู้สึกอายใจ และต้องการซ่อนจุดอ่อนด้วย

ขั้นที่ 3 การเป็นผู้นำริเริ่มหรือรู้สึกผิด (Sense of Initiative VS. Sense of Guilt) เกิดในช่วงอายุประมาณ 3-5 ปี เด็กเริ่มทำตัวเองให้เหมือนเป็นสมาชิกคนหนึ่งในกลุ่ม คราวนี้เด็กจะมีจินตนาการกว้างขวางขึ้น เรียนรู้และเข้าใจสภาพความเป็นจริงมากขึ้น ชอบเลียนแบบผู้ใหญ่และเริ่มเรียนรู้บทบาทหน้าที่ของตน นอกจากนี้เด็กวัยนี้จะมีอารมณ์รุนแรง เอาแต่ใจตนเอง รู้จักอิจฉาน้องหรือคนอื่น ๆ ผู้ใหญ่จึงควรสอนและเป็นตัวอย่างในการแสดงอารมณ์และหาทางออกด้วยพฤติกรรมที่เหมาะสม ควรตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นของเด็กตามสมควรเพื่อสร้างนิสัยสนใจอยากรู้อยากเห็นอันจะเป็นการส่งเสริมความคิดริเริ่ม

จากทฤษฎีเกี่ยวกับพัฒนาการเด็กข้างต้นได้อธิบายถึง ระดับพัฒนาการทางบุคลิกภาพ ความคิดสติปัญญาและสังคมของมนุษย์ เพื่อให้ผู้เลี้ยงดูเด็กได้เข้าใจธรรมชาติของเด็ก เพื่อเป็นแนวทางในการส่งเสริมพัฒนาการเด็กในแต่ละวัยต่อไป และจากทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการของมนุษย์ที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าพัฒนาการในวัยเด็กมีความสำคัญเนื่องจากจะส่งผลถึงวัยผู้ใหญ่ทั้งด้านบุคลิกภาพ สติปัญญา อารมณ์ จิตใจ และสังคม และสิ่งที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของมนุษย์ที่สำคัญ คือ พันธุกรรม วุฒิภาวะ และสิ่งแวดล้อม

1.3 พัฒนาการของเด็กวัยก่อนเรียน

1.3.1 พัฒนาการทางด้านร่างกาย (Physical Development)

Gesell and Ilg,FL (1964 : 14) กล่าวว่า พัฒนาการทางร่างกายนั้น หมายถึง การที่เด็กแสดงความสามารถในการจัดกระทำกับวัตถุ เช่น การเล่นลูกบอล การขีดเขียน เด็กต้องใช้ความสามารถของการใช้สายตาและกล้ามเนื้อ ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ต้องอาศัยการเจริญเติบโตของระบบสมองและการเคลื่อนไหวประกอบกัน ลักษณะพัฒนาการที่สำคัญของเด็กในระยะนี้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงทางการเคลื่อนไหว การทำงานของระบบประสาท กล้ามเนื้อ การพัฒนาความสามารถในการควบคุมร่างกาย บังคับส่วนต่างๆของร่างกาย

จิตตินันท์ เตชะคุปต์ (2537 : 32) ให้ความหมายพัฒนาการทางร่างกายของเด็กวัยก่อนเรียนว่า เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางร่างกายและสมรรถภาพการทำงานตามหน้าที่ของร่างกายที่ดำเนินต่อเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงวัยทารก (0-2 ปี) และวัยเตาะแตะ (2-3 ปี) ซึ่งเป็นระยะของการเจริญเติบโตของโครงสร้างและอวัยวะต่างๆของร่างกายอย่างรวดเร็วอันเป็นรากฐานของพัฒนาการความสามารถอื่นๆ

อรุณี หรดาล (2535 : 36) กล่าวว่า พัฒนาการทางร่างกายของเด็กวัยก่อนเรียนครอบคลุมถึงลักษณะทางกาย การเจริญเติบโต ภาวะโภชนาการ การใช้กล้ามเนื้อมัดใหญ่ (Gross Moter) การใช้กล้ามเนื้อมัดเล็กและประสาทสัมผัส สอดคล้องกับประไพพรรณ ภูมิวุฒิสาร (2530 : 84) ได้สรุปพัฒนาการทางร่างกายออกเป็น 2 ลักษณะคือ

1) พัฒนาการทางด้านโครงสร้างของร่างกาย ได้แก่ การพัฒนาด้านน้ำหนัก ส่วนสูง สัดส่วน กล้ามเนื้อใหญ่ขึ้น กระดูกแข็งแรงและยาวขึ้น ไยประสาทและสมองเจริญเต็มที่

2) พัฒนาการทางการเคลื่อนไหวทางร่างกาย ได้แก่ การพัฒนาความสามารถในการเคลื่อนไหวส่วนต่างๆของร่างกาย แต่ก็ยังอยู่ที่วุฒิภาวะของร่างกายและการเรียนรู้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ รวมทั้งสุขภาพอนามัย ความเชื่อมั่นในตนเองก็มีส่วนเกี่ยวข้องต่อความสามารถในการเคลื่อนไหวด้วย

สรุปลักษณะของพัฒนาการทางร่างกายได้ว่า เด็กมีการเปลี่ยนแปลงด้านร่างกายทั้งทางด้านสัดส่วนโครงสร้าง การใช้กล้ามเนื้อใหญ่ในการทรงตัวในอริยาบถต่างๆ และการเคลื่อนไหว การใช้สัมผัสรับรู้ การใช้ตาและมือประสานในการทำกิจกรรมต่างๆ

1.3.2 พัฒนาการทางด้านภาษา-สติปัญญา (Cognitive Development)

นิตยา คชภักดีและคณะ (2542 : 9) ได้ให้ความหมายของพัฒนาการทางด้านสติปัญญาไว้ว่า เป็นความสามารถในการเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆกับตนเอง การรู้จัก รู้เหตุผล และความสามารถในการแก้ปัญหา ซึ่งแสดงออกด้วยการใช้ภาษาสื่อความหมายและการกระทำ ดังนั้นพัฒนาการด้านภาษา (Language) และสื่อความหมาย (Communication) ก็การใช้ตา กับมือ (Fine Moter) จึงมีความเกี่ยวข้องกับพัฒนาการด้านสติปัญญา

ลักษณะพัฒนาการทางด้านสติปัญญา มี 2 ด้าน คือ พัฒนาการทางการเรียนรู้และปรับตัว และพัฒนาการทางภาษา เด็กในวัยนี้จะมีการรับรู้ทางด้านสายตา เช่น ความสามารถในการแยกแยะความแตกต่างหรือความเหมือนของสิ่งของ ส่วนทางด้านความคิดความเข้าใจของเด็กวัยนี้คือ

1) เด็กวัยก่อนเรียนมีพัฒนาการการสร้างมโนภาพขึ้นในใจ (Imagination) ความคิดคำนึงหรือการสร้างมโนภาพขึ้นในใจเพื่อใช้แทนบุคคล วัตถุ หรือเหตุการณ์ต่างๆจะค่อยพัฒนาขึ้นในตอนต้นๆของชีวิต ความคิดคำนึงของเด็กวัยนี้จะแสดงออกมาในรูปการเล่นสมมติ (Make-belive Game) ซึ่งเด็กวัยนี้มักจะเล่นเกมสมมติในลักษณะการใช้ของเล่นและการไม่ใช่ของเล่นเข้ามาประกอบในการเล่น พฤติกรรมของเด็กต่อตุ๊กตาขณะเล่นอาจเป็นขณะที่เด็กกำลังคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวเด็กเองและแม่ โดยสมมติตัวเองเป็นแม่และตุ๊กตาเป็นลูก เป็นต้น

2) เด็กวัยก่อนเรียนจะมีความสามารถในการใช้เหตุผลเบื้องต้น เด็กระยะ 2-4 ปี จะเริ่มรู้จักการนำวัตถุ 2 สิ่งหรือเหตุการณ์สองเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กันมาเป็นเหตุผลซึ่งกันและกัน แต่การให้เหตุผลของเด็กวัยนี้ยังเป็นการให้เหตุผลที่ไม่ถูกต้องนัก ทั้งนี้เพราะเด็กในวัยนี้ยังผูกความคิดของตนอยู่บนพื้นฐานแห่งความต้องการของตนเอง ซึ่งทำให้เด็กยึดความคิดและความต้องการของตนเองเป็นใหญ่ในการให้เหตุผล และเมื่อถึงวัยก่อนเรียนตอนปลายคือ ประมาณ 5-6 ปี เด็กจะมีการให้เหตุผลที่เกี่ยวข้องกัน

3) เด็กวัยก่อนเรียนจะมีลักษณะของการยึดตนเองเป็นจุดศูนย์กลาง ลักษณะการยึดตนเองเป็นจุดศูนย์กลางนี้จะมีอิทธิพลต่อความคิดของเด็ก ซึ่งจะทำให้เด็กคิดอะไรพุ่งเข้าหาความต้องการของตนเอง หรือไม่สามารถมองความคิดเห็นของผู้อื่นได้ เราจะเห็นได้ว่าเด็กวัยนี้มักจะพูดแต่เรื่องของตนเอง ไม่ฟังคนอื่นพูด ทะเลาะกันบ่อย และพยายามจะเล่นตามความต้องการของตนเองเท่านั้น

4) เด็กวัยก่อนเรียนยังไม่สามารถรู้การทวนกลับของสิ่งของหรือจำนวนได้ เช่น การเปลี่ยนน้ำจากแก้วกว้างและสั้น ไปสู่แก้วแคบและยาวในจำนวนเท่ากัน เด็กวัยนี้จะไม่ทราบว่ น้ำที่เปลี่ยนไปจำนวนเท่ากับของเดิม เพราะเด็กจะตัดสินทุกอย่างจากสิ่งที่เด็กเห็นเพียงภายนอกเท่านั้น เด็กไม่สามารถคิดย้อนกลับไปได้ว่าน้ำที่จำนวนเดียวกัน เมื่อเปลี่ยนแก้วรูปร่างต่างกันก็ยังคงเท่ากัน เมื่อเด็กอายุประมาณ 5-6 ปี เด็กจะเริ่มเข้าใจการย้อนไปกลับของสิ่งของได้ดีขึ้น

5) เด็กวัยก่อนเรียนมีความสามารถในการจัดกลุ่มสิ่งของ (Classification) ในเด็กวัยนี้เรามักจะเห็นได้จากความสามารถในการจัดกลุ่มสิ่งของหรือสัตว์รอบตัว เช่น สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม สัตว์ปีก หรือกลุ่มของเครื่องใช้ในครัว กลุ่มของเล่น เป็นต้น ส่วนในเด็ก 5-6 ปี ยังไม่สามารถเข้าใจการจัดกลุ่มย่อย ในกลุ่มใหญ่ได้อย่างสมบูรณ์นัก เช่น การจัดกลุ่มหารูปทรง เด็กอาจรู้จักการจัดกลุ่มของสิ่งของที่มีมุมแหลมเหมือนกัน เช่น การจัดกลุ่มสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยม แต่เด็กยังไม่รู้ความสัมพันธ์ของรูปสามเหลี่ยมและรูปสี่เหลี่ยมว่าอยู่ในกลุ่มที่มีมุมแหลมเหมือนกันเท่าใดนัก

1.3.3 พัฒนาการด้านอารมณ์และจิตใจ (Emotional Development)

พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์ (2547 : 47) ได้กล่าวถึงพัฒนาการด้านอารมณ์และจิตใจของเด็กไว้ว่า ลักษณะพัฒนาการทางอารมณ์ของเด็กสะท้อนให้เห็นถึงธรรมชาติของเด็กที่ค่อยๆ พัฒนาอารมณ์ต่างๆ เพิ่มขึ้น บางอารมณ์ก็จะรุนแรงและถี่กว่าเมื่อยังเล็กและลดลงเมื่อโตขึ้น

สุชา จันท์ธอม (2541 : 42-43) ได้กล่าวถึงลักษณะทางอารมณ์และจิตใจของเด็กอายุ 1-3 ปี ไว้ว่า เป็นคนเจ้าอารมณ์ หงุดหงิดและโกรธง่าย โมโหร้าย ปราศจากเหตุผล เป็นวัยที่เรียกว่าชอบปฏิเสธ (Negative Stage) เมื่อเด็กได้พบปะสนทนากับเพื่อน ๆ อาการดังกล่าวจะค่อยๆ หายไป ลักษณะอารมณ์ของเด็กอาจสรุปได้ดังนี้

1. ความโกรธ เด็กมักโกรธในกรณีที่ถูกขัดใจ เช่น ขัดใจเรื่องของเล่น การแต่งตัว การรับประทานอาหาร พฤติกรรมที่แสดงถึงอารมณ์โกรธ ได้แก่ ร้องไห้ ร้องกรี๊ด กระตืบเท้า กระโดด ทูบตี ลงนอนดิ้นกับพื้น ทำร้ายตนเองเพราะเด็กยังไม่สามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ แต่เมื่อพ้นอายุ 5 ปี เด็กจะสามารถควบคุมตนเองไม่ให้มีอารมณ์ฉุนเฉียวได้บ้าง พ่อและแม่ควรช่วยให้เด็กที่มีอารมณ์โกรธได้ระบายความเครียด และผู้ใหญ่ควรจะสะกดอารมณ์ของตนไม่ให้เกิดโทสะเมื่อเด็กกำลังโกรธ และพยายามหันเหความสนใจของเด็กไปหาสิ่งอื่นเมื่อเขาไม่ได้สิ่งที่ต้องการ

2. ความกลัว มักเกิดจากที่เด็กได้พบกับสิ่งแปลกใหม่ที่ไม่เคยพบมาก่อน หรือเกิดจากสิ่งเร้าต่างๆ เช่น รายการโทรทัศน์ เสียงดัง ความมืด ความกลัวของเด็กจะหายไป ก็โดยการให้คำอธิบายและการให้เด็กได้คุ้นเคยกับสิ่งที่เคยกลัวมาก่อน โดยทำในลักษณะที่ค่อยเป็นค่อยไป

3. ความอิจฉาริษยา เกิดจากคนที่ตนรักไปสนใจบุคคลอื่น เด็กผู้ชายจะเริ่มอิจฉาพ่อเมื่อเห็นแม่แสดงความเอาใจใส่พ่อกว่าตน พฤติกรรมที่แสดงถึงความอิจฉาริษยามักแสดงเช่นเดียวกับเมื่อโกรธ หรือแสดงพฤติกรรมเหมือนทารก เช่น การดูดนิ้ว ปัสสาวะรดที่นอนบ่อย เมื่อเด็กมีความสนใจสิ่งอื่น ๆ มากขึ้น ความอิจฉาของเด็กจะค่อย ๆ ลดลงไป

4. ความอยากรู้อยากเห็น เด็กวัย 2-3 ปี มักจะช่างถามเพราะมีความสงสัยในสิ่งต่าง ๆ จะเริ่มถามเกี่ยวกับนามธรรม เช่น ความเป็น ความตาย การเกิด ผู้ใหญ่ควรหาคำตอบที่ดีและเหมาะสมกับวัยของเด็ก

5. ความร่าเริงสนุกสนาน เกิดจากการได้รับการตอบสนองความต้องการทันทีและสม่ำเสมอ จึงทำให้เป็นเด็กที่มีอารมณ์แจ่มใสร่าเริง

6. ความรัก เด็กจะแสดงความรักต่อพ่อแม่ หรือสิ่งที่เขารัก โดยแสดงออกที่เปิดเผย เช่น การกอด จูบ ลูบคลำพ่อแม่หรือสิ่งที่เขารัก

พัฒนาการทางอารมณ์ของเด็กมีการพัฒนาตามวัย ซึ่งจะมีลักษณะแตกต่างกันไปในเด็กแต่ละคน ดังนั้นผู้เลี้ยงดูเด็กจะต้องเข้าใจว่าลักษณะทางอารมณ์ที่เด็กแสดงออกนั้นเป็นลักษณะธรรมชาติตามวัยของเด็ก หรือเป็นการแสดงออกถึงปัญหาบางอย่างของเด็กที่ต้องแก้ไข นอกจากนี้ผู้เลี้ยงดูเด็กจะต้องปกป้องคุ้มครองดูแลเด็กไม่ให้เกิดอารมณ์หวาดกลัวอย่างรุนแรง เพราะการได้รับความหวาดกลัวอย่างรุนแรงในวัยเด็ก ซึ่งเป็นวัยต้นของชีวิตจะเป็นวัยวิกฤติที่ส่งผลถึงพัฒนาการด้านอื่น ๆ ให้เกิดความชะงัก หรือเกิดการถดถอย

สรุปพัฒนาการด้านอารมณ์และจิตใจ หมายถึง ความสามารถในการแสดงความรู้สึก เช่น พอใจ ไม่พอใจ รัก ชอบ โกรธ เกลียด กลัวและเป็นสุข ความสามารถในการแยกแยะความลึกซึ้ง และควบคุมการแสดงออกของอารมณ์อย่างเหมาะสมเมื่อเผชิญกับสถานการณ์ต่าง ๆ

1.3.4 พัฒนาการด้านสังคม (Social Development)

ชนกพร ประทุมทอง (2549 : 39) กล่าวว่า พัฒนาการทางด้านสังคมเป็นความสามารถในการสร้างสัมพันธ์กับผู้อื่น การปรับตัวในสังคม สามารถทำหน้าที่ตามบทบาทของตน ร่วมมือกับผู้อื่น มีความรับผิดชอบ ความเป็นตัวของตัวเอง สามารถช่วยตนเองในชีวิตประจำวัน

ประไพพรรณ ภูมิวุฒิสารและคณะ (2541 อ้างถึงในจิรนนท์ ไช้แก้ว, 2545 : 7) กล่าวว่าเด็กวัยนี้เป็นวัยที่เริ่มออกสู่สังคมภายนอก เด็กจะมีการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นที่ไม่ใช่คนในครอบครัวของเด็ก ซึ่งการปฏิสัมพันธ์นี้จะทำให้เด็กเรียนรู้ที่จะมีพฤติกรรมต่าง ๆ ที่สังคมยอมรับ เพื่อให้อยู่ร่วมในสังคมนั้น ๆ ได้อย่างเหมาะสม ซึ่งการเรียนรู้แนวทางปฏิบัติในสังคมเรียกว่า กระบวนการทางสังคม (Socialization Process) ซึ่งเป็นกระบวนการที่จำเป็นเพราะจะทำให้เด็กเรียนรู้แนวทางปฏิบัติในสังคมได้อย่างถูกต้องโดยวิธีการต่าง ๆ สามารถสรุปได้ดังนี้

1) การเรียนรู้โดยได้รับการบอกเล่าหรือสั่งสอน (Direct Tuition) เป็นการเรียนรู้จากการแนะนำสั่งสอนให้เด็กทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่สังคมยอมรับโดยใช้คำพูดแนะนำ การเรียนรู้โดยการให้คำแนะนำนี้มักจะเกิดในชีวิตประจำวันของเด็กจากการสั่งสอนของบิดา มารดา ครู หรือบุคคลใกล้ชิดเด็ก วิธีนี้ทำให้เด็กเกิดพฤติกรรมที่เหมาะสมได้ง่าย พฤติกรรมทุกชนิดที่เกิดขึ้นกับเด็กได้ เพราะการเรียนรู้แบบนี้จะเป็นการพูดจาแนะนำโดยตรงระหว่างผู้ให้คำแนะนำกับเด็ก ซึ่งเด็กอาจจะไม่ได้อยู่กับผู้แนะนำตลอดเวลา

2) การเรียนรู้โดยการได้รับการเสริมแรง (Reinforcement) ตัวเสริมแรงที่สมควรจะใช้กับเด็กในวัยนี้คือ การใช้ตัวเสริมแรงทางบวก (Positive Reinforcement) ก็คือการให้ตัวเสริมแรงที่ทำให้อินทรีย์เกิดความพึงพอใจและอินทรีย์มีแนวโน้มที่จะแสดงพฤติกรรมเช่นนั้นอีก การ

เรียนรู้พฤติกรรมทางสังคมโดยได้รับรางวัล หรือการชมเชยที่ทำให้เด็กเกิดความพึงพอใจ เด็กก็จะแสดงพฤติกรรมทางสังคมนั้นอีก และเรียนรู้ว่าพฤติกรรมนั้นเป็นพฤติกรรมที่สังคมยอมรับ

3) การลงโทษ (Punishment) เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ผู้ใหญ่มักจะใช้เพื่อให้เด็กเกิดพฤติกรรมที่เหมาะสม เช่น การคาดโทษ การตีเตือน การทำให้เกิดความเจ็บปวดทางร่างกาย หรือแม้แต่การตัดสิทธิเสรีของเด็กบางอย่าง ในสังคมไทยส่วนใหญ่มักจะใช้วิธีนี้ขจัดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ในเด็กแต่การลงโทษจะมีผลเสียต่อจิตใจของเด็ก ถ้าการลงโทษนั้นทำอย่างไม่ถูกวิธี

4) การเรียนรู้โดยการสังเกต เป็นวิธีการหนึ่งเช่นกันที่เกิดขึ้นเสมอในชีวิตประจำวัน เด็กจะสังเกตจากบุคคลหรือเหตุการณ์โดยทั่วไปที่พบเห็น และนำเอาสิ่งที่คนพึงพอใจมาเลียนแบบ เด็กวัยนี้เริ่มสร้างความสัมพันธ์กับผู้ใหญ่หรือเพื่อนที่เพิ่งรู้จัก ตอนระยะที่เด็กอายุ 2-3 ปี จะเป็นระยะการเริ่มออกสู่สังคมภายนอก พฤติกรรมทางสังคมของเด็กอาจจะยังมีปัญหาอยู่บ้าง เช่น ความไม่รู้ว่าจะติดต่อหรือสร้างสัมพันธ์กับผู้อื่นอย่างไร หรือไม่สามารถทำตัวให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดั่งนัก

สรุปพัฒนาการด้านสังคม หมายถึง ความสามารถในการสร้างสัมพันธ์ภาพกับผู้อื่น มีทักษะการปรับตัวในสังคม คือ การร่วมมือกับผู้อื่น สำหรับเด็กหมายความว่ามีความสามารถในการช่วยตนเองในชีวิตประจำวัน

1.4 การประเมินพัฒนาการเด็ก

นิตยา คชภักดีและคณะ (2542 : 10) กล่าวว่า การประเมินพัฒนาการเด็กเป็นการเฝ้าระวังพฤติกรรมพัฒนาการของเด็กวัยต่างๆ เพื่อจะได้ทราบว่าเด็กมีระดับความสามารถด้านต่างๆ เป็นอย่างไร สมวัยหรือไม่ เพื่อจะได้แนะนำบิดามารดา ผู้เลี้ยงดูให้อบรมเลี้ยงดูและจัดสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสมกับความสนใจและความสามารถของเด็ก

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้แบบทดสอบ Denver Developmental Screening Test (Denver II) ซึ่งปรับปรุงจาก DDST ได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรม พัฒนาการด้านภาษา การสังเกต พฤติกรรมและการตอบสนองของเด็กมาใช้ในการประเมินตลอดจนปรับกฎเกณฑ์ การแปลผล การศึกษาความแม่นยำ การทำมาตรฐานและการกำหนดเกณฑ์ ผูกอบรมผู้ทดสอบอย่างเคร่งครัด (Frankenburg et.at, 1992 อ้างถึงในนิตยา คชภักดีและคณะ, 2542 : 11) ต่อมาได้มีการจัดทำฉบับภาษาไทยซึ่งเป็นแบบทดสอบพัฒนาการสำหรับเด็กแรกเกิดถึง 6 ปี และดำเนินการทดสอบอย่างเป็นระบบ Denver II ไม่ได้เป็นแบบทดสอบเชาว์ปัญญา (I.Q. Test) และไม่สามารถใช้คาดการณ์ระดับความสามารถทางสติปัญญาในอนาคตได้ ไม่ได้สร้างขึ้นเพื่อการวินิจฉัยว่าเด็กเป็นอะไร แต่เป็นแบบทดสอบพัฒนาการที่ใช้เปรียบเทียบความสามารถด้านต่างๆ กับเด็กปกติในวัยเดียวกัน แบ่งการทดสอบเป็น 4 ด้านคือ

1) ด้านกล้ามเนื้อใหญ่ (Gross Motor) ดูจากท่าทาง การทรงตัวและการเคลื่อนไหวของร่างกาย เช่น การชันคอ คลาน นั่ง เดิน กระโดด

2) ด้านกล้ามเนื้อเล็กและการปรับตัว (Fine Motor Adaptive) การใช้มือหยิบจับวัตถุ การใช้ตา และทักษะในการประสานการทำงานของอวัยวะต่างๆ เพื่อสามารถพัฒนาวิธีการ เวลาและความแม่นยำในการทำกิจกรรมนั้นๆ ได้ดีขึ้น และมีการเรียนรู้

3) ด้านภาษา (Language) เป็นความสามารถในการใช้เสียง และพฤติกรรมที่แสดงออก เพื่อสื่อความเข้าใจซึ่งกันและกัน อาจแสดงออกโดยสีหน้า ท่าทางภาษาพูด โดยแบ่งออกเป็นความเข้าใจ เช่น รับฟัง เข้าใจการสื่อสารของผู้อื่น และการใช้ภาษา เช่น การพูดสื่อภาษาโดยการแสดง ท่าทางและเสียง

4) ด้านสังคมและการช่วยเหลือตนเอง (Personal-Social) เป็นความสามารถในการช่วยเหลือตนเองตลอดจนความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นและสังคม

แบบทดสอบ Denver II สามารถทดสอบผลสรุปรวมทางพัฒนาการรอบด้านที่เป็นระบบและสามารถเตือนให้ผู้ใช้คัดกรองแยกเด็กที่มีความเสี่ยงต่อปัญหาพัฒนาการเพื่อตรวจวินิจฉัยอย่างละเอียดในขั้นต่อไป (Frankenburg et.al, 1992 อ้างถึงในนิตยา ฅชภักดีและคณะ, 2542 : 12)

1.4.1 หลักการของการประเมินพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียน

1) การประเมินพัฒนาการของเด็กจะต้องประเมินหลาย ๆ ครั้งก่อนที่จะสรุปผล ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อสรุปตรงกับข้อเท็จจริง

2) การตีความ หรือการสรุปผลการประเมิน ต้องมีความเป็นปรนัย กล่าวคือ แปลผลตามข้อมูลที่ปรากฏไม่ลำเอียง ถ้าเป็นไปได้ควรมีผู้ประเมินมากกว่า 1 คน ผลการประเมินเด็กถือเป็นความลับ ไม่ควรเปิดเผยแก่ผู้ที่ไม่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะอย่างยิ่งพฤติกรรมที่ถือเป็นปัญหาของเด็ก

3) ในการเปรียบเทียบพัฒนาการของเด็กวัยเดียวกัน ต้องใช้มาตรฐานเดียวกัน

1.4.2 วิธีการประเมินพัฒนาการของเด็กวัยก่อนเรียน

1) การสังเกตแล้วจดบันทึก ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธีดังต่อไปนี้

(1) การใช้แบบสอบถามรายการ (Check list) และมาตรฐานค่า (Rating Scale) โดยจัดทำรายการของพฤติกรรมด้านต่างๆ ของเด็กที่เราสนใจศึกษาแล้วเทียบกับเกณฑ์พัฒนาการของเด็กตามวัย

(2) การบันทึกเกี่ยวกับทักษะหรือพฤติกรรมของเด็ก เช่น ความสามารถในการบอก รูปร่างได้ จำแนกสีได้ ปฏิบัติตามคำสั่งได้ เป็นต้น

2) การสัมภาษณ์พ่อแม่หรือผู้ปกครอง เป็นวิธีที่ดีที่สุดที่จะเรียนรู้พฤติกรรมของเด็ก

3) ใช้แบบวัดพัฒนาการมาตรฐานสำหรับการประเมินเด็กในแต่ละช่วงอายุ โดยแยกตามพัฒนาการในแต่ละด้าน

1.4.3 ข้อควรปฏิบัติในการตรวจวัดพัฒนาการเด็ก

- 1) การตรวจวัดกิจกรรมพัฒนาการของเด็ก อาจจะได้จากการสอบถามจากมารดาผู้เลี้ยงดู จากการสังเกตเด็กขณะอยู่ในห้องตรวจ และจากการให้เด็กกระทำให้อุหรือเล่นกับเด็ก
- 2) เนื่องจากเด็กต้องร่วมมือในการทดสอบต่างๆ เด็กจึงควรอยู่ในสภาพที่สบายที่สุด ไม่หิวหรือไม่่วงนอน
- 3) ขณะทดสอบเด็กเล็กควรอยู่บนตักมารดา และอยู่ห่างพอที่จะหยิบของที่จะนำมาทดสอบได้ง่าย เด็กโตควรให้โอกาสคุ้นเคยกับผู้ทดสอบก่อน
- 4) ขณะทดสอบควรวางแต่สิ่งที่ใช้ในการทดสอบไว้บนโต๊ะเท่านั้น เพื่อให้เด็กสนใจแต่สิ่งที่ถูกขอร้องให้ทำอย่างเดียว

ตาราง 1 พัฒนาการในเด็กปกติวัยแรกเกิดถึง 5 ปี

อายุ	กล้ามเนื้อใหญ่ (Gross Moter)	กล้ามเนื้อเล็ก (Fine Moter)	การสื่อ ความหมายและ ภาษา (Language)	สังคมและ การช่วยเหลือตนเอง (Personal Social)
แรกเกิด	นอนออแขนขา เคลื่อนไหว เท่ากัน 2 ข้าง Sucking Sleeping	เหม่อมอง จ้องได้ เฉพาะระยะ 8-9 นิ้ว Grosping reflex	ร้อง หุุดฟัง	มองหน้าช่วงสั้น ๆ
1 เดือน	เริ่มชันคอ ผงกศีรษะ หัน หน้าซ้ายขวา ขาเริ่มเหยียด ในท่าคว่ำ	กำมือแน่น จ้องมองสิ่ง ต่าง ๆ มองตามไม่เกิน เส้นกึ่งกลางของตัว	ทำเสียงในคอ	มองหน้า
2 เดือน	ท่าคว่ำ ชันคอได้ 45 องศา ท่ายกหัวเงยหน้าขึ้น	มือกำหลวม ๆ มองตาม ข้ามเส้นกึ่งกลาง	ฟังเสียงคุ้ย	สบตา ยิ้มตอบ แสดงความสนใจ
4 เดือน	ท่าคว่ำชันคอได้ 90 องศา ใช้มือและแขนชันตัวชูขึ้น (chest Up) ทานั่งยกหัวตั้ง ตรงได้	มองตาม 180 องศา มือ 2 ข้างมาจับกันตรง กลางไขว้คว่ำของใกล้ตัว	เสียงอ้อแอ้ โต้ตอบ หัวเราะ ส่งเสียงแหลมรัว เวลาดีใจสนุก	ยิ้มตอบและยิ้มทัก ทำท่าทางดีใจเวลา เห็นอาหารหรือคน เลี้ยงดู
6 เดือน	คว่ำและหงายได้เอง ทำ คว่ำไขข้อมียันได้ ดึงจาก หงายมาทำนั่ง ศรีษะไม่ตก ไปข้างหลัง นั่งเองได้ชั่วคราว ท่าจับยืน เริ่มลงน้ำหนักที่ เท้าทั้ง 2 ได้	คว่ำของด้วยฝ่ามือ หยิบ ของมือเดียวและเปลี่ยน มือได้ มองเห็นทั้งไกล และใกล้ ใช้ตาทั้ง 2 ตา ประสานกันได้ดี	หันมาตามเสียง เรียกหรือเล่น น้ำลาย ส่งเสียง หลายเสียง	รู้จักแปลกหน้า เล่น ตบมือ กินอาหาร เสริม (Semisolid) ที่ ป้อนด้วยช้อน

ตาราง 1 (ต่อ)

อายุ	กล้ามเนื้อใหญ่ (Gross Moter)	กล้ามเนื้อเล็ก (Fine Moter)	การสื่อความหมาย และภาษา(Language)	สังคมและ การช่วยเหลือตนเอง (Personal Social)
9 เดือน	นั่งได้มั่นคง คลาน เกาะยืน	ใช้นิ้วหยิบของได้ เริ่ม หยิบของเล็กโดยใช้ นิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ ได้หยิบอาหารกินได้ เปิดหาของที่ซ่อนไว้ ได้ ใช้นิ้วหัวแม่มือ และนิ้วชี้หยิบของ เล็กๆได้	ฟังรู้ภาษาและเข้าใจสี หน้าท่าทางได้ เปล่ง เสียงเลียนเสียงไม่มี ความหมาย มองตาม ของตก	เล่นจะเอ้ได้ ทำโบก มือ สาธุ ตามไปเก็บ ของที่ตกหรือร้อง ตามแม่
15 เดือน	เดินเองได้	วางของซ้อนกันได้	พูดเป็นคำที่มี ความหมายหลายคำ ซึ่ ส่วนต่างๆของใบหน้า ได้ตามคำบอก	ใช้ช้อนตักอาหารแต่ ยังหกอยู่บ้าง
18 เดือน	เดินคล่อง วิ่ง เดิน ก้ม ลงเก็บของแล้วลุกขึ้นได้ ไม่ล้ม จูงมือเดียวขึ้น บันไดได้	วางของซ้อนกันได้ 3 ชั้น ชีตเขียนเป็นเส้น บนกระดาษ	ชี้รูปภาพตามคำบอก ได้ พูดเป็นคำโดดได้ หลายคำ	ถือถ้วยน้ำดื่มเอง
2 ปี	เดินขึ้นบันได เตะลูก บอลได้ กระโดด 2 เท้า	ต่อรถไฟ ชีตเส้นตรง และโค้งเป็นวงๆได้ ตั้งซ้อน 6-7 ชั้น เปิด หนังสือที่ละหน้า	พูด 2-3 คำ ต่อกันได้ อย่างมีความหมาย	เลียนแบบผู้ใหญ่ ตักอาหารกินเองได้ บอกได้เวลาจะถ่าย
3 ปี	ขึ้นบันไดสลับเท้าได้ ซึ่ สามล้อ	วาดวงกลมได้ตาม แบบ	บอกชื่อสิ่งของที่ คุ้นเคยได้ บอกชื่อ ตัวเองได้ เล่าเรื่องที่ตนประสบ มาได้	ถอดรองเท้าและใส่ เสื้อได้ รู้เพศตนเอง แบ่งของให้คนอื่นได้ บ้าง เล่นกับคนอื่น ควบคุมการถ่าย อุจจาระได้(กลางวัน แล้วก็กลางคืน)
4 ปี	กระโดดเท้าเดียวเดินลง บันไดสลับเท้าได้	วาดสี่เหลี่ยมได้ตาม แบบ 4 สี วาดคนได้ 3 ส่วน	ร้องเพลง พูดเป็น ประโยคโดยเล่าเรื่องที่ จำได้ ถามคำถาม	เล่นรวมคนอื่นได้ เล่นแข่งกัน ตัด กระดาษได้ แต่งตัว เอง เล่นโดยใช้ จินตนาการ

ตาราง 1 (ต่อ)

อายุ	กล้ามเนื้อใหญ่ (Gross Moter)	กล้ามเนื้อเล็ก (Fine Moter)	การสื่อความหมาย และภาษา(Language)	สังคมและ การช่วยเหลือตนเอง (Personal Social)
5 ปี	กระโดดสลัดเท้า กระโดดข้ามสิ่งกีดขวาง เตี้ยๆได้ เดินต่อเท้าได้ โดยไม่ล้ม	วาดสามเหลี่ยมได้ ตามแบบ วาดคนได้ 6 ส่วน	พูดฟังเข้าใจได้นับได้ ถึง 20 คำถามเกี่ยวกับ ความหมาย และ เหตุผล จำตัวอักษรได้	

ที่มา : กองอนามัยครอบครัว กระทรวงสาธารณสุข (2537 : 48-49)

1.5 ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการเด็ก

ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการเด็กสามารถสรุปได้ 2 ปัจจัยใหญ่ๆ คือ ปัจจัยทางด้านพันธุกรรม และปัจจัยทางด้านสภาพแวดล้อมที่ประกอบไปด้วยปัจจัยย่อยๆอีกหลายประการ ดังต่อไปนี้

1.5.1 ปัจจัยด้านพันธุกรรม เป็นการถ่ายทอดลักษณะต่างๆของบรรพบุรุษ พันธุกรรมจะเป็นตัวกำหนดคุณลักษณะเฉพาะตัวของเด็กแต่ละคน และการถ่ายทอดทางพันธุกรรม จะแสดงให้เห็นถึงลักษณะภายนอกที่คนทั่วไปสามารถมองเห็นได้ ได้แก่ รูปร่าง หน้าตา ความสูง สีผิว สี และลักษณะของเส้นผม สีของตา หมู่เลือด ความบกพร่องบางอย่างเช่น ตาบอดสี หัวล้าน โรคบางชนิด เช่น โรคเบาหวาน ธาลัสซีเมีย ตลอดจนชาวปัญญาของเด็ก

1.5.2 ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม มีผลต่อพัฒนาการเด็กเนื่องจากเป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวเด็กมากที่สุด เช่น ครอบครัว โรงเรียน ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม สภาพแวดล้อมที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อพัฒนาการเด็กดังนี้

1) ครอบครัว เป็นสิ่งแวดล้อมแรกที่เด็กทุกคนต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับพ่อแม่หรือผู้เลี้ยงดู เป็นบุคคลที่มีความสำคัญในการส่งเสริมพัฒนาการของเด็ก เพราะโดยความสัมพันธ์ ครอบครัวจะเป็นผู้ที่สามารถสนองความต้องการทุกด้านของเด็กได้ดีที่สุด ในการส่งเสริมพัฒนาการของเด็กให้เป็นไปอย่างเหมาะสมตามวัยนั้น พ่อแม่และผู้เลี้ยงดูเด็กจะต้องมีความสำนึกในภาระหน้าที่การอบรมเลี้ยงดู ต้องรู้สึกว่าคุณมีอิทธิพลต่อชีวิตของเด็ก ความสนใจ การรับฟังและการตอบสนองที่อ่อนโยนล้วนทำให้เด็กรู้สึกว่าคุณมีคุณค่า เกิดความมั่นใจในตนเอง มีแรงจูงใจในตนเองและมีแรงจูงใจใฝ่รู้ ซึ่งส่งผลต่อพัฒนาการทุกด้าน

2) โภชนาการและสุขภาพอนามัย ภาวะโภชนาการที่ดีเป็นพื้นฐานของสุขภาพอนามัยที่สมบูรณ์แข็งแรงของคนเรา ความต้องการอาหารของคนเริ่มตั้งแต่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา ถ้ามารดาขณะตั้งครรภ์ได้รับสารอาหารไม่เพียงพอ หรือไม่ได้สัดส่วน เด็กที่คลอดออกมาจะมีน้ำหนักไม่ได้มาตรฐาน อ่อนแอและเจ็บป่วยบ่อย ส่วนมารดาที่ได้รับอาหารเพียงพอ และมีคุณค่า

ครบถ้วนจะมีร่างกายแข็งแรงคลอตัวอย่างปลอดภัย มีลูกที่ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ ไม่เจ็บป่วยบ่อย อันจะส่งผลให้พัฒนาการทุกด้านเหมาะสม

3) ความผิดปกติของต่อมไร้ท่อ ต่อมที่ควบคุมการเจริญเติบโตของร่างกาย คือ ต่อมพาราไทรอยด์ ถ้าต่อมไร้ท่อนี้มีความผิดปกติในการหลั่งฮอร์โมนจะทำให้การเจริญเติบโตของร่างกายผิดปกติ เช่น แคระแกร็น กระดูกไม่แข็งแรง มีผลกระทบต่อภาวะสุขภาพและพัฒนาการได้

4) ความเจ็บป่วยและอุบัติเหตุ ขนาดและความรุนแรงของการเจ็บป่วยและการได้รับอุบัติเหตุมีผลทำให้เกิดความพิการหรืออวัยวะผิดปกติมีผลกระทบต่อพัฒนาการทั้งสิ้น ส่วนใหญ่เด็กจะได้รับอุบัติเหตุจากการถูกน้ำร้อนลวก การหกล้ม และตกจากที่สูง ทำให้มีผลกระทบต่อสุขภาพและพัฒนาการของเด็ก (UNICEF, 1983 : 4)

5) การเล่นและการออกกำลังกายของเด็กวัยก่อนเรียน การออกกำลังกายจะทำให้ อวัยวะต่าง ๆ พัฒนาได้อย่างสูงสุด นอกจากนั้นการออกกำลังกายโดยการเล่นเป็นกลุ่มจะทำให้เด็กเกิดพัฒนาการด้านสังคมที่ดี และเป็นการสะท้อนถึงการรับรู้สิ่งแวดล้อมของเด็ก ซึ่งการเล่นแบบช่วยให้เด็กเกิดการเรียนรู้สิ่งรอบตัว เด็กในวัยนี้จะมีความสนใจ ความสงสัย ความกระตือรือร้น ใคร่รู้สิ่งรอบตัวต่าง ๆ จะส่งเสริมพัฒนาการทางความคิดอย่างมีเหตุผลและการเล่นเป็นกลุ่มยังสะท้อนให้เห็นถึงการควบคุมอารมณ์ ความคิดและเหตุผลให้มาสัมพันธ์กันขึ้นในรูปรวมใหม่ในด้านสร้างสรรค์

6) สังคมรอบข้าง เป็นต้นแบบและปลูกฝังค่านิยมให้แก่เด็กได้อย่างดีครอบครัวเป็นสังคมแรกที่เด็กสัมผัสและจะเป็นแบบอย่างให้แก่เด็ก เด็กจะเลียนแบบในการประพฤติปฏิบัติตามรูปแบบประเพณี วัฒนธรรม และเด็กจะได้รับการหล่อหลอมให้เป็นคนในรูปแบบของคนในสังคมนั้น ๆ หลังจากนั้นการอบรมสั่งสอนจะเปลี่ยนแปลงและส่งเสริมด้านบุคลิกภาพและพฤติกรรมต่าง ๆ ได้

1.6 การส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545 : 11) กล่าวถึงการส่งเสริมพัฒนาการเด็กไว้ว่า กิจกรรมส่วนใหญ่ของชีวิตเด็กคือ การเล่น ซึ่งหมายถึง กิจกรรมที่ก่อให้เกิดความเพลิดเพลินโดยอัตโนมัติไม่มีการวางแผน ไม่มีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่เจาะจง นอกจากทำให้เกิดความสนุกสนานและระบายความเครียดเท่านั้น

การเล่นเป็นธรรมชาติของเด็ก และเป็นโอกาสที่เด็กจะได้ศึกษาธรรมชาติรอบ ๆ ตัวของเขา ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเพิ่มพูนความรู้แก่เด็กโดยให้รู้ว่ามีของใหม่อีกมากมายรอบกายที่เขาจะต้องเรียนรู้อยู่เสมอ การเล่นจะเป็นวิถีทางนำเด็กไปสู่การมีชีวิตอย่างผู้ใหญ่ ประสบการณ์จากการเล่นของเด็กจะนำไปสู่การรับผิดชอบตัวเอง สามารถช่วยให้จัดตัวเองเข้ากับสังคมและอยู่ร่วมกับคนอื่นอย่างมีความสุข นอกจากนี้การเล่นยังสามารถช่วยแบ่งเบาภาระจากผู้ใหญ่ได้ในบางโอกาส การเล่นช่วยในด้านพัฒนาการของเด็ก ทั้งทางร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม การเรียนรู้ และศีลธรรม

การเล่นเป็นส่วนสำคัญของวิวัฒนาการของสติปัญญา เป็นการกระทำและเป็นการคิดที่เด็กพอใจ การเล่นของเด็กจะพัฒนาไปตามลำดับขั้นของการพัฒนาทางสติปัญญา และต่อเนื่องกันไป การเล่นนอกจากให้ความเพลิดเพลินแล้ว ยังเป็นกิจกรรมที่แสดงถึงพฤติกรรมในการใช้กล้ามเนื้อส่วนต่างๆ ทำให้เด็กได้สะสมประสบการณ์ และได้ฝึกความสามารถในการรับรู้ในทางสร้างเสริมความคิดในด้านต่าง ๆ

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าการเล่นของเด็กมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เปรียบได้เท่า ๆ กับการทำงานซึ่งเป็น ความจำเป็นสำหรับผู้ใหญ่ การขัดขวางการเล่นของเด็กโดยตรง เก่งว่าเด็กจะเกิดอันตราย เช่น การพลัดตกหกล้ม การได้รับบาดเจ็บอื่น ๆ หรือกลัวว่าเด็กจะสกปรกกลัวว่าของเก่าจะเสีย สิ่งเหล่านี้จะทำให้เด็กต้องหาทางช่วยตัวเอง ให้เกิดความเพลิดเพลินสนุกสนานด้วยวิธีอื่น ๆ ที่ไม่เหมาะสม เช่น การรังแกสัตว์ ดุดมมือ กัดเล็บ ขโมยของ หรือมีพฤติกรรมที่ไม่ถูกต้องอื่น ๆ ซึ่งถ้าผู้ใหญ่รู้จักสนับสนุนการเล่นให้ถูกวิธีแล้วการเล่นจะเป็นสิ่งที่มีค่าอย่างยิ่งสำหรับเด็ก

การเล่นที่เป็นประโยชน์กับเด็ก ควรประกอบด้วยลักษณะดังนี้ คือ

1. ควรให้เด็กได้มีโอกาสแสดงความรู้สึก ซึ่งสังเกตได้จากสีหน้าว่าเด็กพอใจหรือไม่ หรือสงสัย
2. ควรเป็นของเล่นที่เด็กชอบ เพื่อกระตุ้นให้เกิดความอยากเล่น
3. ของเล่นควรเหมาะกับวัย ซึ่งบิดามารดาผู้ปกครองหรือผู้ใหญ่ ควรจะมีความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการของเด็กพอควร
4. ควรปล่อยให้เด็กเล่นตามความสามารถของเขา
5. ในเด็กเจ็บป่วย ควรเลือกของเล่นที่เหมาะสมกับสภาพร่างกาย จิตใจและความสามารถในการเล่นในขณะนั้น
6. เด็กที่มีปัญหาทางอารมณ์ ไม่ควรให้เล่นของเล่นที่ไปกระตุ้นให้เกิดอารมณ์มากขึ้น
7. ควรคำนึงถึงความปลอดภัยในการเลือกเล่นของเล่น เช่น ไม่มีพิษ ไม่มีภัย ไม่มีน้ำหนักมากไม่มีชิ้นส่วนเล็ก ๆ ที่เด็กจะกลืนกินได้ และแตกหัก

ลักษณะการเล่นของเด็ก แตกต่างกันไปตามวัย เวลา และบุคคล ทั้งนี้เพราะพัฒนาการของเด็กและสิ่งแวดล้อม การเล่นบางอย่างก่อให้เกิดความอยากรู้อยากเห็น โดยเด็กจะนำมาเขย่า เคาะ ดูด กลิ้งไปมา หรือใช้นิ้วแหย่ เด็กบางคนจะแกะ รื้อ ทูบของ เพื่อดูว่าสิ่งเหล่านั้นประกอบด้วยอะไรบ้าง ทำไมจึงมีเสียงดัง ทำไมจึงวิ่งได้ เด็กจะได้เรียนรู้ถึงรูปร่าง ขนาด ความสูงต่ำ สี การเล่นบางอย่างก่อให้เกิดความคิดริเริ่มและทักษะ เช่น เด็กชอบนำสิ่งของบางอย่างมาวางต่อกันเป็นรูปร่างง่าย ๆ เป็นภาพเหมือนที่เขาเคยเห็น ซึ่งทำให้เด็กได้รับความพอใจและความสนุกสนานร่วมกันไป การเล่นเลียนแบบสิ่งที่เห็นในชีวิตประจำวัน เช่น บางครั้งเด็กผู้หญิงจะนำรอนแท้มารดามาใส่ หัวตะกร้าทำที่จะไปจ่ายตลาด เด็กผู้ชายทำท่าซบรยนต์ เป็นต้น ดังนั้นผู้ใหญ่ควรเป็นตัวอย่างของพฤติกรรมที่ดีเพื่อการเลียนแบบที่ถูกต้องของเด็ก นอกจากนี้การเล่นออกกำลังกาย การเล่นเกมส์ในบ้าน หรือความเพลิดเพลินจากการใช้ประสาทสัมผัสอื่น ๆ ของเด็กเป็นสิ่งที่ผู้ใหญ่ควรตอบสนอง

ความต้องการของเด็กในทางที่ถูกต้องและเหมาะสม นอกจากนี้สามารถสรุป การส่งเสริมพัฒนาการในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1.6.1 การส่งเสริมพัฒนาการทางด้านร่างกาย

แจ่มจันทร์ กุลวิจิตร (2539 : 21) ได้กล่าวว่า พัฒนาการทางด้านร่างกายนอกจากจะมุ่งเน้นให้เด็กมีน้ำหนักและส่วนสูงเพิ่มขึ้นอย่างเหมาะสมตามวัยแล้ว เด็กจะต้องมีสุขภาพที่ดีและสามารถใช้วัยวะเคลื่อนไหวคล่องแคล่วขึ้น ดังนั้นการส่งเสริมพัฒนาการทางร่างกาย จึงเน้นเรื่องอาหารและการให้โอกาสเด็กใช้วัยวะในการเคลื่อนไหว

การส่งเสริมพัฒนาการด้านร่างกายต้องเริ่มจากการดูแลเรื่องอาหาร จัดหาอาหารครบทั้ง 5 หมู่ สะอาดปลอดภัยและมีปริมาณที่พอเหมาะสำหรับเด็ก เนื่องจากอาหารจะมีส่วนในการพัฒนาทั้งร่างกาย จิตใจ และสมองมากที่สุด เพราะภาวะขาดสารอาหารในเด็กเป็นปัจจัยสำคัญที่ขัดขวางพัฒนาการและสติปัญญาของเด็ก นอกจากนี้จะทำให้เด็กไม่เติบโตแล้วยังทำให้เด็กเคลื่อนไหวน้อยลงซึ่งขัดขวางการเรียนรู้ของเด็กเป็นอย่างมาก ส่งผลให้เด็กไม่สามารถพัฒนาระดับสติปัญญาได้เต็มศักยภาพของตนเอง (ลัดดา เหมาะสุวรรณ, 2547 : 20) และควรฝึกเด็กให้มีสุขนิสัยที่ดีในการรับประทานอาหาร รู้จักเลือกรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ นอกจากนี้เรื่องอาหารแล้วควรให้เด็กได้อยู่ในที่ที่มีอากาศบริสุทธิ์ มีสิ่งแวดล้อมที่สะอาดปลอดภัย เด็กควรได้รับการตรวจสุขภาพประจำปี พร้อมทั้งได้รับการฉีดวัคซีนเพื่อป้องกันโรคต่าง ๆ ตามคำแนะนำของแพทย์ เด็กควรได้รับการฝึกให้รู้จักดูแลความสะอาดของเสื้อผ้าและร่างกาย นอกจากนี้ควรป้องกันและดูแลเด็กให้ปลอดภัยจากอุบัติเหตุและสารพิษต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยลดความเสี่ยงในการเกิดปัญหาสุขภาพแก่เด็กได้

การส่งเสริมให้เด็กมีโอกาสได้ใช้วัยวะเคลื่อนไหวเพื่อให้มีทักษะสุขภาพอนามัยและความปลอดภัย กิจกรรมเพื่อส่งเสริมการเคลื่อนไหวของกล้ามเนื้ออาจทำได้โดย การจัดกิจกรรมการเล่นในลักษณะต่าง ๆ กิจกรรมเพื่อส่งเสริมพัฒนาการของกล้ามเนื้อใหญ่ (แขน ขา) ได้แก่ การวิ่ง กลางแจ้ง การปีนป่าย การกระโดดขาเดียว การกระโดดกบ ส่วนกิจกรรมที่ส่งเสริมกล้ามเนื้อย่อย เช่น การหยิบจับสิ่งเล็ก ๆ เช่น เมล็ดพันธุ์พืช การฝึกหัดวาดรูประบายสี การร้อยลูกปัด การตัดตีหรือการเคาะเครื่องดนตรี การส่งเสริมการเคลื่อนไหวของเด็กนับเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเด็กในขณะนี้จะมีการฝึกฝนการเคลื่อนไหวส่วนต่าง ๆ ของร่างกายให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

1.6.2 การส่งเสริมพัฒนาการทางด้านภาษา-สติปัญญา

ประไพพรรณ ภูมิวุฒิสารและคณะ (2541 อ้างถึงใน จิรนนท์ ไช้แก้ว, 2545 : 19-20) กล่าวว่า เด็กวัยก่อนเรียนจะมีการฝึกฝนพัฒนาการทางภาษาอย่างเห็นได้ชัด พัฒนาการทางด้านภาษานี้จะพัฒนาขึ้นมาเรื่อย ๆ ตั้งแต่เด็กอยู่ในวัยทารก เด็กสามารถพูดได้ถูกหลักไวยากรณ์ประมาณอายุ 2 1/2 ปีถึง 3 ปี การส่งเสริมพัฒนาการทางด้านนี้อาจทำได้โดยการให้โอกาสเด็กในการพูดภาษาหรือเข้าใจภาษา เช่น การเล่านิทานแล้วถามเรื่องราวกับลูก เพื่อให้เด็กพูด และดูความเข้าใจ

ภาษาของเด็ก หรือการพูดคุยเพื่อให้เด็กฝึกหัดการใช้ภาษาอย่างถูกต้อง ตลอดจนบอกศัพท์ที่เด็กยังไม่รู้ พ่อแม่ควรเริ่มฝึกให้เด็กมีความคุ้นเคยกับหนังสือ และหาวิธีกระตุ้นให้เด็กเกิดความรู้สึกอยากอ่านตั้งแต่ช่วงปีแรกของชีวิต พ่อแม่ควรอ่านหนังสือให้ลูกฟังเพราะเป็นช่วงที่เด็กกำลังเลียนแบบสิ่งที่เขาเห็นและได้ยิน เมื่อเด็กได้ฟังภาษาในหนังสือต่างๆที่ดีมีความชัดเจน มีสระและมีสัทสน และมี ความหมายที่เหมาะสมอย่างสม่ำเสมอ เด็กจะพัฒนาความสามารถทางด้านภาษานำไปใช้ได้ถูกต้อง ในการสื่อสาร แสดงอารมณ์และความรู้สึกของตนเองออกมาได้ ในเด็กเล็กการอ่านเป็นการฝึกทักษะในการฟัง แต่พ่อแม่สามารถช่วยลูกเพิ่มพูนทักษะในการอ่านได้โดยการเลือกหนังสือที่เหมาะสมกับวัยของลูก

เด็กวัยก่อนเรียนเป็นวัยที่มีพัฒนาการในด้านความคิดและสติปัญญา และการสร้างมโนภาพสูงมาก การส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ในวัยนี้อาจจัดทำได้ด้วยการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมพัฒนาการด้านนี้ด้วยการเล่น เช่น การเล่นประเภทต่อเสริม การต่อเติมรูป การติดปะเศษวัสดุตามความคิดเห็นของเด็ก นอกจากนี้การเล่นสิ่งของที่มาจากธรรมชาติ เช่น น้ำ ดินเหนียว ทราย ก็สามารถช่วยส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์และการสร้างมโนภาพได้ดีอีกด้วย

การจัดการสิ่งแวดล้อมสำหรับเด็กเป็นสิ่งสำคัญ หากผู้ปกครองจัดสิ่งแวดล้อมไม่เหมาะสม รวมทั้งขาดแคลนโอกาสในสิ่งแวดล้อม และในด้านที่เป็นความมากเกินไปหรือยากเกินไป ในด้านความขาดแคลนนั่นทำให้เด็กขาดโอกาสที่จะรับประสบการณ์ใหม่ๆ ขาดการกระตุ้นให้เกิดการสำรวจค้นคว้า ขาดโอกาสในการเปรียบเทียบข้อมูลใหม่และข้อมูลเดิม จึงทำให้พัฒนาการทางด้านสติปัญญาไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร การที่จะเสริมสร้างสติปัญญาให้แก่เด็กประการสำคัญคือ การเสริมสร้างในด้านความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งใดก็ตามที่เด็กจะสามารถเรียนรู้ได้ เด็กจะต้องมีการรับรู้ และมีความรู้สึกนึกคิดเพื่อการเรียนรู้ นั่น ๆ โดยผ่านอวัยวะรับความรู้สึกต่างๆ เช่น ใช้ตามองดู ใช้หูฟัง ใช้จมูกดมกลิ่น และใช้ลิ้นชิมรส กิจกรรมการเล่นที่สร้างประสบการณ์ และได้ฝึกความสามารถในการรับรู้ในการเสริมสร้างความคิดหลายแง่ เช่น การรับรู้เกี่ยวกับขนาดของเล่นที่เด็ก 2-4 ปี พ่อจะรู้จักรูปร่างแบบง่าย ๆ เด็กจะสามารถเรียนรู้แยกแยะง่าย ๆ เช่น สีเหลี่ยม วงกลม และสามเหลี่ยม ต่อมาอาจเป็น 6 เหลี่ยม กากบาท และรูปร่างที่ยุ่งยากขึ้น เด็ก 2-3 ปี สามารถเล่นภาพตัดต่ออย่างง่าย ๆ เช่น รูปสัตว์ การรับรู้เกี่ยวกับเนื้อวัตถุ เด็กอายุ 1-3 ปี มักจะชอบแตะต้องสิ่งของและมีความรู้สึกว่าจะสำรวจสิ่งของไปเสียทุกอย่าง อยากจะลองจับดูว่าแข็งหรือนิ่ม พ่อแม่ควรปล่อยให้เด็กมีอิสระเพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้เด็กมีความคิดสร้างสรรค์ การฝึกความทรงจำก็เป็นด้านหนึ่งในการส่งเสริมพัฒนาการด้านสติปัญญา พ่อแม่สามารถที่จะฝึกความจำเด็ก โดยให้ความเอาใจใส่จัดหาอุปกรณ์ และกระทำหรือเล่าเรื่องหลายๆครั้ง การมีรูปภาพประกอบก็จะช่วยให้เด็กจำเรื่องราวต่างๆได้ดีขึ้น

1.6.3 การส่งเสริมพัฒนาการทางด้านอารมณ์และจิตใจ

นฤภรณ์ ธีรภัทรพันธ์ (2545 : 17-22) ได้กำหนดการส่งเสริมพัฒนาการทางด้านอารมณ์ในเด็กวัยก่อนเรียนเป็น 3 ด้าน คือ การแสดงความรักและการให้กำลังใจ การส่งเสริมให้

เด็กเกิดความรู้สึกอบอุ่นและปลอดภัย การส่งเสริมให้เด็กมีการระบายอารมณ์ทางลบอย่างเหมาะสม ดังนี้

1. การแสดงความรักและการให้กำลังใจ เด็กที่ได้รับความรักและความอบอุ่นจะเป็นเด็กที่มีความสุข ไม่มีปมด้อยทางจิตใจ รู้สึกว่าตนเองมีคุณค่า มองโลกในแง่ดีและรู้จักที่จะแบ่งปันความรักให้แก่บุคคลหรือสิ่งอื่น ๆ รอบข้างและจะไม่สร้างปัญหาให้แก่สังคม ซึ่งวิธีการให้ความรักและการให้กำลังใจแก่เด็กมีการปฏิบัติง่าย ๆ ดังนี้

1.1 การยิ้ม เป็นปฏิกิริยาตอบสนองที่เกิดจากภายในตัวมนุษย์เป็นสัญญาณที่คนเรารู้สึกได้ถึงความรู้สึกว่าได้รับกำลังใจ อบอุ่น คลายกังวล รอยยิ้มทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เลี้ยงดูเด็กกับเด็กแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ดังนั้นผู้เลี้ยงดูเด็กสามารถมอบความรักให้แก่เด็ก ๆ ด้วยการส่งยิ้มอย่างอ่อนโยนและจริงใจอันเป็นวิธีที่ง่าย

1.2 การพูดชมหรือพูดในด้านบวก คือ คำพูดที่สุภาพ อ่อนโยน ให้กำลังใจ ยกย่อง ชมเชยในคุณค่าความสามารถ ความดีงามที่ทำให้เรารู้สึกว่าตนเองมีคุณค่า มีความมั่นใจมากขึ้น นักจิตวิทยาเชื่อว่า คนเราเป็นอย่างที่เราคิด และเรามักจะคิดตามสิ่งที่เราได้ยิน แสดงให้เห็นว่าคำพูดต่าง ๆ ที่เด็กได้ยินได้รับการบอกกล่าวมาตั้งแต่เล็ก ๆ จะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมความคิด การกระทำของเด็กเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่

โสภภาพรรณ รัตนัย (2535 : 143-146) ได้กล่าวถึงหลักในการชื่นชมเด็กสำหรับผู้เลี้ยงดูเด็ก สรุปได้ดังนี้

- 1) เด็กจะไม่อึดต่อคำชม ผู้เลี้ยงดูเด็กหมั่นแสดงความชื่นชมในตัวเด็ก เมื่อเด็กกระทำสิ่งที่ดีควรค่าแก่การชม โดยเฉพาะเด็กเล็ก ๆ นั้นปรารถนาคำชมเยินยอเป็นที่สุด
- 2) อย่าชมเสียยืดยาวจนจับใจความไม่ได้ ควรจะชมให้ตรงจุดและควรชมเสียเลยในทันทีทันใด
- 3) โปรดชมด้วยความจริงใจ เพราะถ้าเด็กจับใจความได้แล้วว่า ผู้เลี้ยงดูหมายความว่าพูดกับเด็กจริง สนใจในความรู้สึกเด็กแล้ว คำชมจะมีส่วนในการเพิ่มพูนความมั่นใจในตัวเองของเด็กได้
- 4) เน้นการชมที่จุดสำคัญ เช่น เด็กที่หน้าตาไม่สวยก็ควรได้รับคำชมในเรื่องเฉลียวฉลาดของเด็ก แทนที่จะไปมุ่งชมร่างกายส่วนอื่นเพื่อชดเชยหน้าตา
- 5) ชมเด็กในความสำเร็จ เด็กอาจรู้สึกสับสนกับกิจกรรมที่ตนทำไม่ได้ดีในฉับพลันทันที ควรให้คำชมเด็กสักนิดให้เด็กมีกำลังใจทำต่อไปจนเสร็จ

1.3 การสบตา เป็นการมองประสานตากันในระหว่าง 2 ฝ่าย เช่น การมองสบตากันในระหว่างสนทนา สบตาเพื่อทักทาย เป็นการแสดงออกถึงความรู้สึกให้ผู้อื่นทราบความหมายโดยผ่านดวงตา แต่ตามวัฒนธรรมไทยเด็กมักจะถูกตำหนิถ้าสบตากับผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่จะเห็นว่าไม่สุภาพ ไม่อ่อนน้อม เป็นการท้าทายลองดี ซึ่งเป็นความเข้าใจผิดพลาดเพราะการสบตากันนอกจากเป็นการสื่อถึงการมอบความรู้สึกให้แก่กันแล้ว ยังให้ประโยชน์ต่อพัฒนาการของเด็กด้วย

คือ ทำให้เด็กมีความเชื่อมั่นในตนเอง ให้รู้จักสบตาเพื่อกล้าคิด กล้าถาม กล้าที่จะแสดงออกถึงความรู้สึกของตนเอง ซึ่งจะทำให้เป็นคนเปิดเผย ไม่โกหก

1.4 การสัมผัส เป็นสิ่งที่มนุษย์เราทุกคนต้องการตามธรรมชาติ เด็กเล็ก ๆ ต้องการความรัก ความอบอุ่น จากการสัมผัสโอบกอดของมารดา และการสัมผัสโอบกอดก็เป็นการให้ความรักความอบอุ่นแก่เด็กได้อย่างดีที่สุด การที่เด็ก ๆ จะเติบโตอย่างมีความสุขจะต้องได้รับความรักด้วยการสัมผัสโอบกอดจากมารดา การสัมผัสจะส่งผลต่อสัมพันธภาพระหว่างบุคคลของเด็ก นั่นคือ มารดาสามารถสร้างความรู้สึกที่ดีระหว่างมารดากับเด็กได้ เด็กย่อมมีความมั่นใจในการติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่น เด็กจะสามารถอยู่ร่วมสังคมกับผู้อื่นได้อย่างปกติสุข ไม่เป็นเด็กหยอหยง เชื่องซึม ขณะเดียวกันก็ไม่ใช่เด็กก้าวร้าวรุนแรง

สรุปได้ว่า การมอบความรักแก่เด็กด้วยการยิ้ม การพูดชมหรือการพูดในด้านบวก การสบตา การสัมผัสดังที่กล่าวมาข้างต้น จะทำให้เด็กได้รับความรัก ความอบอุ่นและมีกำลังใจ ทำให้เด็กสามารถเติบโตได้อย่างสง่างามทั้งทางร่างกายและจิตใจ

2. การส่งเสริมให้เด็กรู้สึกอบอุ่นปลอดภัย

เด็กวัยก่อนเรียนจะเป็นวัยที่มีความหวาดกลัวมากที่สุด เพราะเป็นวัยที่เด็กเริ่มเรียนรู้สิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวางมากขึ้นและเป็นวัยที่มีจินตนาการสูง ดังนั้นวิธีที่เด็กจะตอบสนองความกลัว คือ เด็กจะใช้วิธีพยายามหนีสิ่งที่กลัว เผลอกับสิ่งที่น่ากลัวเด็กจะใช้น้อยที่สุด แต่จากประสบการณ์ของเด็ก เด็กจะเรียนรู้ว่า สิ่งไหนควรหนีและสิ่งไหนไม่ควรหนี ทำให้เด็กได้เข้าใจมากขึ้น และการหนีสิ่งที่กลัวไม่มีเหตุผลนั้นก็ลดน้อยลงไป การส่งเสริมที่จะทำให้เด็กรู้สึกอบอุ่นและปลอดภัย สามารถทำได้ดังนี้

2.1 ไม่ใช่วิธีขู่หรือหลอกเด็ก เพราะเป็นการสร้างโรคแห่งความกลัวให้เด็ก เด็กวัย 2-4 ปี เป็นวัยที่ยังแยกความจริงและความนึกฝันไม่ออก เด็กมักจะทึกทักว่าสิ่งที่เขาพบเห็นและได้ยินเป็นเรื่องจริงจังเสมอ เขาจะสร้างจินตนาการเพิ่มเติมทำให้ภาพในความรู้สึกของเด็กนั้นน่ากลัวยิ่งขึ้น เด็กวัยนี้มักจะมีความกลัวต่างๆ เป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ผู้เลี้ยงดูเด็กควรให้ความจริงที่เด็กเข้าใจง่ายไม่ใช่วิธีหลอก เพราะการพูดไม่จริงกับเด็กเท่ากับผู้เลี้ยงดูสอนให้เขาเรียนรู้ผิด ๆ เกิดความเข้าใจผิด

2.2 ผู้เลี้ยงดูเด็กควรมีความอดทน แต่อย่าอารมณ์เสีย ความกระวนกระวายกังวลของผู้เลี้ยงดูมีแต่จะทำให้เด็กเกิดความกลัวมากขึ้นไปอีก

2.3 ผู้เลี้ยงดูควรพยายามคิดสมมติตัวเองเป็นเด็กดูว่าเด็กกลัวอะไร และจำไว้ว่าเด็ก ๆ นั้นไม่เข้าใจความพิเศษประหลาดเกินของธรรมดา ไม่สามารถแยกจำแนกจินตนาการกับความเป็นจริงได้ เพราะสำหรับเด็กแล้วทุกอย่างคือ ความจริง

2.4 ผู้เลี้ยงดูอย่าพยายามช่วยเด็กให้หายกลัวด้วยการพูดว่า “อย่ากลัวซิลูก” คำอธิบายเหตุผลยืดเยื้อแบบผู้ใหญ่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงความคิดของเด็กได้

2.5 ผู้เลี้ยงดูอย่าบังคับขยัดเยียดให้เด็กเล่นของชิ้นที่เด็กกลัว โดยหวังว่าจะแก้ความกลัวของเด็กได้

2.6 เวลาที่เด็กร้องไห้หรือแสดงอาการหวาดกลัวนั้น เด็กต้องการให้ผู้เลี้ยงดูปลอบประโลมเห็นอกเห็นใจ ดังนั้นผู้เลี้ยงดูควรแสดงความเห็นอกเห็นใจ โดยการโอบกอดทะนุถนอม ไม่ควรแสดงอาการหรือพูดเยาะเย้ยถากถาง

3. การส่งเสริมให้เด็กมีการระบายอารมณ์ทางลบอย่างเหมาะสม เด็กวัยก่อนเรียนเริ่มมีอาการเหมือนอารมณ์ในวัยผู้ใหญ่ ซึ่งมมีอาการทางบวกและอารมณ์ทางลบ แต่เด็กยังไม่สามารถระบายอารมณ์ทางลบได้เหมือนผู้ใหญ่ ดังนั้นผู้ใกล้ชิดเด็กจึงควรมีบทบาทในการส่งเสริมให้เด็กมีการระบายอารมณ์ทางลบอย่างเหมาะสมเพื่อป้องกันมิให้เด็กเกิดความคับข้องใจมากหรือเป็นระยะที่นาน อาจก่อให้เกิดผลในทางทำลายต่อตัวเด็กเองและบุคคลอื่น ซึ่งการเสริมให้เด็กมีการระบายอารมณ์ทางลบอย่างเหมาะสม สามารถทำได้ดังนี้

3.1 ส่งเสริมให้เด็กได้เล่นตามธรรมชาติและตามความต้องการของเด็ก เพราะการเล่นจะช่วยให้เด็กได้ผ่อนคลายอารมณ์ตึงเครียดในชีวิตประจำวัน ช่วยเด็กได้ระบายอารมณ์เมื่อเด็กเกิดความรู้สึกโกรธ วิตกกังวล อิจฉาริษยาและความหวาดกลัวต่างๆ เป็นการลดความก้าวร้าวและลดความไม่พึงพอใจที่จะทำให้เกิดความคับข้องใจที่ได้รับจากผู้ที่อยู่รอบข้าง และลดความหวาดกลัวต่างๆโดยการเล่นกับตุ๊กตาหรือสิ่งของ โดยการเล่นสมมติให้สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ตนเองไม่พึงพอใจหรือหวาดกลัว แล้วมีการระบายอารมณ์ใส่สิ่งเหล่านั้น

3.2 ส่งเสริมให้เด็กได้มีโอกาสเล่าหรือพูดระบายถึงสิ่งที่ทำให้เกิดความโกรธกลัว วิตกกังวล ความไม่พอใจที่เกิดจากความอิจฉาริษยา

3.3 ส่งเสริมให้เด็กมีการวาดรูปว่าไม่พอใจหรือรู้สึกอย่างไร การวาดภาพจะช่วยให้เด็กสร้างผลงานทางศิลปะและเกิดการระบายอารมณ์ที่ไม่พอใจได้

3.4 ส่งเสริมให้เด็กได้ร้องเพลงสุดเสียงหรือเล่นดนตรีตามที่เด็กสนใจเพื่อระบายอารมณ์ที่ไม่พอใจที่เกิดขึ้น

ทิกนา แชมมณีและคณะ (2535 : 241) กล่าวว่า การส่งเสริมพัฒนาการทางด้านอารมณ์และจิตใจ วิธีที่พ่อแม่ปฏิบัติต่อลูกจะส่งผลต่ออารมณ์ของเด็ก ความฉลาดทางอารมณ์ของพ่อแม่เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ของลูก ครอบครัวมีบทบาทสำคัญในการสอนความฉลาดทางอารมณ์แก่เด็ก ครอบครัวสามารถส่งเสริมพัฒนาการเด็กด้านอารมณ์และจิตใจ ดังนี้

1) ส่งเสริมให้เด็กเล่นอย่างอิสระเหมาะสมกับวัยจะช่วยให้เด็กมีอารมณ์ร่าเริงแจ่มใสและเป็นมิตร

2) ส่งเสริมให้เด็กซาบซึ้งในความงาม และการแสดงออกจะช่วยพัฒนาเด็กให้เป็นผู้มีความละเอียดอ่อนเห็นคุณค่าของบุคคลและสิ่งต่างๆรอบตัว

3) เลี้ยงดูไม่ให้เกิดความคับข้องต่างๆการจัดโอกาสให้เด็กได้ระบายอารมณ์ในทางที่เหมาะสมจะช่วยให้เด็กพัฒนาความสามารถในการควบคุมอารมณ์ได้ดีขึ้น

4) การให้ความรักความเอาใจใส่ไม่让孩子อยู่ในสภาพวิตกกังวลหรือหวาดกลัวอย่างรุนแรง จะสร้างความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยให้แก่เด็ก

5) การทำตนเป็นแบบอย่างให้เด็กปฏิบัติตามคำสอนของศาสนา และปลูกฝังคุณธรรมแก่เด็ก

การส่งเสริมพัฒนาการด้านอารมณ์และจิตใจ ผู้เลี้ยงดูควรแสดงความรักและการให้กำลังใจ ส่งเสริมให้เด็กเกิดความรู้สึกอบอุ่นและปลอดภัย ด้วยการพูดและกระทำต่อเด็กอย่างอ่อนโยน สุภาพ ส่งเสริมให้เด็กมีการระบายอารมณ์ทางลบอย่างเหมาะสม ให้เด็กเล่นอย่างอิสระเหมาะสมกับวัย

1.6.4 การส่งเสริมพัฒนาการด้านสังคม

ทิสนา แคมมณีและคณะ (2535 : 95-97) กล่าวว่า iva เด็กวัยก่อนเรียนเป็นวัยของการเรียนรู้สังคมภายนอก การส่งเสริมพัฒนาการด้านสังคมสามารถกระทำได้ดังนี้

1) การแสดงความรักความห่วงใยเด็กอย่างใกล้ชิดและการปฏิบัติต่อเด็กอย่างเหมาะสมกับลักษณะเฉพาะของเด็กแต่ละคน เด็กจะเกิดความมั่นคงทางจิตใจ เรียนรู้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดี

2) การเลี้ยงดูในบรรยากาศของความสัมพันธ์ฉันญาติมิตรสมาชิกในครอบครัวมีความรักช่วยเหลือกันจะสร้างสรรค์ให้เด็กเป็นคนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่คนอื่น

3) การให้โอกาสเด็กได้มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับบุคคลต่างๆ ที่ละน้อย โดยเริ่มจากบุคคลใกล้ชิดตัวไปสู่ไกลตัว และพ่อแม่จะต้องหมั่นฝึกอบรมกิริยามารยาทของสังคม ถ่ายทอดวัฒนธรรมทางสังคม และเป็นแบบอย่างที่ดีให้ลูก

4) การฝึกให้เด็กช่วยเหลือตนเองเกี่ยวกับกิจวัตรประจำวันและช่วยเหลือสมาชิกในครอบครัว เป็นการให้เด็กได้เรียนรู้บทบาทของตนเองและผู้อื่น รวมทั้งพัฒนาความรู้สึกรับผิดชอบและความร่วมมือกับผู้อื่น

5) การให้อิสระแก่เด็กในการเป็นตัวของตัวเองและฝึกให้แสดงออกอย่างเหมาะสมกับกาลเทศะจะช่วยให้เด็กเรียนรู้ในการดำรงตนอยู่ในสังคม

6) ส่งเสริมให้เด็กเล่นและทำกิจกรรมต่างๆ จะช่วยให้เด็กได้เรียนรู้ทักษะทางสังคมที่จำเป็น

นอกจากการส่งเสริมพัฒนาการด้านต่างๆ ดังที่กล่าวมาข้างต้น พ่อแม่หรือผู้เลี้ยงดูเด็กจะต้องฝึกสุขนิสัยและเสริมสร้างลักษณะนิสัยที่ดีแก่เด็ก ซึ่งสุขนิสัยเป็นสิ่งจำเป็นต้องฝึกฝนให้มีขึ้นในเด็ก เพื่อเป็นพื้นฐานของการมีสุขภาพดี สุขนิสัยที่จำเป็นต้องได้รับการฝึกฝน หรือสร้างสรรค์ให้มีขึ้น เช่น สุขนิสัยเกี่ยวกับการกินอาหาร การเล่น การออกกำลังกาย การพักผ่อนนอนหลับ การรักษาความสะอาดร่างกาย และการขับถ่าย เป็นต้น เด็กวัยนี้เป็นวัยที่สอนง่าย เพราะเด็กพร้อมที่จะเรียนและอยากเรียนรู้อยู่แล้ว อีกทั้งยังเป็นวัยที่ชอบฝึกทักษะซ้ำๆ โดยไม่เบื่อหน่ายหรืออับอาย การส่งเสริมให้เกิดสุขนิสัยที่ดีในเด็กอาจกระทำได้ดังนี้ คือ

1) จัดสถานการณ์ให้เอื้อต่อการเกิดสุขนิสัยที่ดี เช่น ให้เด็กได้พบสัมผัสกับอาหารที่ดีมีประโยชน์ กำจัดอาหารที่ไม่เป็นประโยชน์ และอาจเป็นโทษออกไปจากสิ่งแวดล้อมของเด็ก

2) ทำตนให้เป็นตัวอย่าง สุขนิสัยใดต้องการให้เด็กประพฤติปฏิบัติ ผู้ใหญ่และคนใกล้ชิดต้องทำให้เด็กเห็นเป็นตัวอย่าง

3) จัดทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับสุขนิสัยต่าง ๆ ให้เป็นกิจวัตรประจำวันแก่เด็ก ตั้งแต่เป็นทารก เช่นการอาบน้ำทุกวัน การกินอาหารและหลับนอนตามเวลา การขับถ่ายในที่ที่เหมาะสม เป็นต้น

4) จัดตัวอย่างที่ไม่ดีออกไปให้ห่างเด็ก

5) กระตุ้นเร้าหรือเตือนเด็กให้ทำสิ่งนั้น ๆ อย่างสม่ำเสมอจนเคยชิน และติดเป็นนิสัย

6) ไม่ตำหนิหรือลงโทษเด็กเมื่อทำบกพร่องหรือผิดพลาด

7) ใจเย็น อดทน และมีความตั้งใจที่ดีที่จะฝึกสอนเด็ก

8) ขณะป่วยอาจงดการฝึกชั่วคราว ได้ตามความเหมาะสม

นอกจากการส่งเสริมเพื่อให้เกิดสุขนิสัยที่ดีตามที่กล่าวมาแล้ว การฝึกสุขนิสัยทุกอย่าง ควรดูความพร้อมของเด็กด้วย ความพร้อมนี้หมายถึงทั้งความพร้อมทางความสามารถของร่างกาย และความพร้อมด้านความเต็มใจที่จะร่วมมือของเด็ก การฝึกสุขนิสัยด้านต่าง ๆ สามารถสรุปได้ดังนี้

1. การฝึกสุขนิสัยเกี่ยวกับการกินอาหาร

เด็กเล็กเมื่อพ้นวัยทารก จะสามารถใช้นิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้หยิบจับสิ่งต่าง ๆ ได้ดี เด็กจะชอบหยิบอาหารใส่ปากเองด้วยมือ ซึ่งเป็นการแสดงว่าเด็กพร้อมที่จะช่วยตัวเองในเรื่องการกินอาหาร ฉะนั้นจึงควรให้เด็กได้กินอาหารเอง โดยจัดอาหารและอุปกรณ์ที่จำเป็น ให้เหมาะสมกับเด็ก เช่น ชนิดอาหารที่เด็กจะหยิบหรือตักกินเองได้ ชิ้นขนาดเล็ก ซามที่ตักไม่หนักง่าย แก้วชนิดบางที่ไม่แตกง่าย มีหู 2 ข้าง เพื่อเด็กจะยกแก้วขึ้นดื่มเองได้ ควรให้เด็กกินเอง เพียงคอยอำนวยความสะดวก และชวนให้เด็กเพลิดเพลินกับการกินอาหาร ไม่ดูว่าเด็กขณะกินอาหาร

เด็กเล็กอายุ 1-2 ปี ควรกินอาหารนิ่ม ๆ เป็นส่วนใหญ่ ควรหลีกเลี่ยงอาหารที่มีกลิ่นฉุน เนื้อแข็งและกากมาก ระหว่างมือไม่ควรให้กินอาหารจำพวกแป้งและน้ำตาลมาก และก่อนอาหารไม่ควรดื่มเครื่องดื่มที่มีน้ำตาล การสอนให้กินผักควรเลือกผักที่มีรสดี อ่อนนุ่ม เช่น ฟักทองนึ่ง ถั่วฝักยาวต้ม บะช่อใบตำลึง เป็นต้น ให้เด็กมีโอกาสได้กินอาหารใหม่เสมอ โดยเริ่มทีละอย่างและเริ่มในขนาดน้อย ๆ ก่อน และค่อยเติมให้เด็ก แสดงว่าชอบอาหารและต้องการเพิ่ม ประจุแต่งอาหารให้น่ากิน มีลักษณะและรสที่เหมาะสมกับเด็ก เช่น เป็นอาหารอ่อน แข็ง สับชิ้นเล็ก ชิ้นใหญ่

ไม่แสดงอาการชื่นชมยินดี หรือไม่พอใจ เมื่อเด็กกินอาหารได้ดีหรือไม่กิน ควรวางเฉยให้เป็นเรื่องธรรมดาเมื่อเด็กอายุประมาณ 3 ปี จะกินอาหารหกน้อยลง และพอใจเรื่องความสะดวกและความมีระเบียบเรียบร้อย ควรสอนมารยาทในการกินอาหารให้ เช่น ไม่กินเลอะเทอะ มุมมาม เคี้ยวอาหารหุบปาก ไม่พูดเวลากิน เป็นต้น การจับช้อนจับส้อมที่ถูกวิธี ก่อนกินอาหารไม่ควรกินขนมหวาน ทอฟฟี่ หรือน้ำหวานก่อน อธิบายประโยชน์และคุณค่าของอาหารชนิดต่าง ๆ ให้ฟัง เด็กวัยนี้อาจกินอาหารร่วมกับผู้ใหญ่ได้ โดยมีอาหารและภาชนะเครื่องใช้เฉพาะตัว เด็กอาจพอใจที่ได้ร่วมวง และจะได้เห็นตัวอย่างจากผู้ใหญ่ด้วยการให้เด็กกินอาหารเองโดยไม่บังคับ จะทำให้เด็กพอใจและ

รู้จักรับผิดชอบ ว่าการกินอาหารให้พอเพียงตามเวลาหรือเป็นหน้าที่ของตน เด็กจะไม่มีปัญหาเรื่องการกิน เด็กจะภูมิใจที่ช่วยตัวเองได้และกินได้เรียบร้อย จะไม่เกิดปัญหาเมื่อไปโรงเรียน เด็กปกติจะกินอาหารได้เองมากเท่าที่ร่างกายต้องการ

2. การฝึกสุขนิสัยการพักผ่อนนอนหลับ

เด็กวัยนี้ควรได้นอนพักผ่อนในตอนกลางวันทุกวันอย่างน้อยวันละ 1-2 ชั่วโมง ในช่วงบ่ายควรจัดสถานที่นอนที่เหมาะสมให้ และบอกให้เด็กนอนเมื่อถึงเวลานอน เด็กเล็ก 1-3 ปี มักนอนตลอดคืน แต่อยากเล่นก่อนนอน ไม่ควรให้เด็กเล่นมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเล่นโลดโผนที่ทำให้เด็กตื่นเต้น กลัว หรือเหนื่อยมากควรงดเว้น ควรให้เด็กเข้านอนตามเวลา แม้เด็กจะมีข้ออ้างเพื่อหลีกเลี่ยงก็ต้องยืนยันอย่างเดิม เด็กเล็กควรนอนประมาณ 1 ทุ่ม เด็กจะชอบให้พ่อแม่อยู่ด้วยก่อนหลับ พ่อแม่จึงควรอยู่กับเด็กก่อนหลับ อาจพูดคุยหรือเล่านิทานสั้น ๆ ให้ฟัง ควรแยกให้เด็กนอนต่างหากจากผู้ใหญ่แต่อยู่ใกล้พอที่จะได้ยินถ้าเด็กตื่นกลางดึก เด็กอายุ 3 ปี อาจตื่นกลางดึกบ่อยหรือมีฝันร้าย ละเมอ ถ้าเด็กร้องไห้หรือตกใจกลัวควรปลอบโยน และอยู่เป็นเพื่อนจนกว่าเด็กจะหลับ

3. การฝึกสุขนิสัยการขับถ่าย

ระบบประสาทและกล้ามเนื้อที่มีหน้าที่ควบคุมการขับถ่าย จะสามารถทำงานตามสั่งได้เมื่อเด็กอายุระหว่าง 1 1/2 ปีถึง 2 1/2 ปี ฉะนั้นจึงควรเริ่มฝึกหัดการขับถ่ายช่วงนี้ แต่ในวัยเด็กที่ถ่ายเป็นเวลามาแล้วทุกครั้งภายหลังการกินอาหารเข้าจับให้เด็กนั่งกระโถนหรือพาไปส้วม ถ้าสะดวกและทำได้ การทำอย่างนี้ทุกครั้ง เด็กจะขับถ่ายเป็นที่และควบคุมตัวเองโดยอัตโนมัติ เมื่อเด็กโตพอเข้าใจความต้องการขับถ่ายของตัวเองล่วงหน้าเด็กจะไปนั่งส้วมเอง เด็กเล็กจะชอบนั่งถ่ายนาน ๆ เพราะมีความภูมิใจและสุขใจในการที่ตนควบคุมอวัยวะขับถ่ายได้ พ่อแม่ต้องใจเย็นรอคอยอย่าเร่งรัดเข้มงวด ดุว่าหรือลงโทษเด็ก ควรให้เด็กถ่ายปัสสาวะทิ้งให้หมดก่อนเข้านอนตอนกลางคืน และควรปลูกถ่ายปัสสาวะหนึ่งครั้งกลางดึก เพราะกระเพาะปัสสาวะเด็กเล็กจะรับปริมาณน้ำปัสสาวะตลอดคืนไม่ได้ ส่วนมากเด็กอายุ 3 ปีจะควบคุมการขับถ่ายปัสสาวะและอุจจาระได้ในเวลากลางวัน เด็กจะไปเข้าส้วมเองเมื่อต้องการขับถ่าย โดยจะสามารถแยกได้ว่าตนเองต้องการถ่ายปัสสาวะหรืออุจจาระผู้ใหญ่เพียงรออนอกส้วม คอยช่วยเหลือถ้าเด็กต้องการ หรือเข้าไปสำรวจความเรียบร้อยภายหลังเด็กเสร็จธุระแล้ว

4. การฝึกสุขนิสัยเรื่องการรักษาความสะอาดของผิวหนัง

การดูแลเด็กตั้งแต่วัยทารก ทั้งเรื่องการอาบน้ำให้เป็นประจำ การทำความสะอาดภายหลังขับถ่าย การล้างมือก่อนกินอาหาร หรือเมื่อเปื้อนเปรอะจะช่วยให้ทารกเข้าใจความสำคัญของความสะอาด ฉะนั้นเมื่อเข้าสู่วัยเด็กเล็ก 1-3 ปี ต้องช่วยดูแลให้กระทำกิจเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง และสอนให้เด็กทำเองด้วย เด็กก็จะค่อย ๆ สามารถทำสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้เองทีละน้อย ครั้งแรกอาจไม่สะอาดพ่อแม่ต้องช่วยต่อ ๆ ไปพ่อแม่จึงคอยตรวจดู

สรุปได้ว่าการส่งเสริมพัฒนาการเด็ก บิดามารดาหรือผู้ปกครองจะต้องคำนึงถึงพัฒนาการของเด็กในแต่ละด้านคือ ด้านร่างกาย ภาษา-สติปัญญา อารมณ์-จิตใจ และสังคม ในการ

ส่งเสริมพัฒนาการเด็ก ผู้เลี้ยงดูเด็กจะต้องเข้าใจธรรมชาติและพัฒนาการของเด็กในแต่ละช่วงวัย และส่งเสริมโดยการจัดกิจกรรมให้เหมาะสมกับธรรมชาติของเด็ก ให้ความรักเอาใจใส่ต่อเด็ก และกระทำตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็ก

2. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียนให้มีพัฒนาการที่สมวัยเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ผู้วิจัยจึงรวบรวมแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์มาใช้สนับสนุน ประกอบด้วย การวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบแผนความเชื่อด้านสุขภาพ แนวคิดการส่งเสริมสุขภาพ ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ทฤษฎีแรงจูงใจ และการตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ แต่ละทฤษฎีสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

2.1 การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research)

2.1.1 ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ส. วาสนา ประมวลพฤกษ์ (2542 : 13) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการมาจากการเชื่อมโยง คำว่า การปฏิบัติ (Action) และการวิจัย (Research) เข้าด้วยกันเป็นการเน้นความหมายที่จะใช้การวิจัยเพื่อพัฒนาและเป็นแนวทางในการเพิ่มพูนความรู้ ซึ่งการวิจัยเชิงปฏิบัติการจะช่วยจัดหาแนวทางการทำงานที่เชื่อมโยงระหว่างทฤษฎีและการปฏิบัติให้เป็นหนึ่งเดียวกัน จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ

ธิดารัตน์ เนื่องชมภู (2548 : 8) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นกระบวนการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์ที่ใช้วิธีกำหนดกฎเกณฑ์และการศึกษาให้ได้ตามเกณฑ์ เป็นการวิจัยที่ทดลองที่ไม่ต้องมีการเปรียบเทียบกับกลุ่มควบคุม แต่เปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่ได้กำหนดไว้เป็นการวิจัยที่ร่วมมือกันโดยผู้ปฏิบัติการเองและเป็นการวิจัยที่นำเอาผลมาใช้ได้ทันทีโดยผู้ปฏิบัติการนั่นเอง

ยาใจ พงศ์บริบูรณ์ (2537 : 9) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการ หมายถึง การวิจัยประเภทหนึ่งที่ใช้กระบวนการปฏิบัติอย่างมีระบบ โดยผู้วิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ รวมทั้งมีการวิเคราะห์วิจารณ์ จากการใช้วงจรใน 4 ขั้นตอน ได้แก่ การวางแผน การลงมือปฏิบัติ การสังเกต และการสะท้อนผลการปฏิบัติ การดำเนินการอย่างต่อเนื่องจะเป็นข้อมูลที่จะนำไปสู่วงจรใหม่จนกว่าจะได้ข้อสรุปที่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ หรือพัฒนาสภาพการของสิ่งที่ได้ศึกษาอย่างมีคุณภาพ

วิจิต สุรัตน์เรืองชัย (2543 : 34) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการ หมายถึง กระบวนการค้นคว้าและพัฒนาการปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น มีวัตถุประสงค์สำคัญอยู่ที่การพัฒนาและปรับปรุงงานที่ปฏิบัติโดยไม่คาดหวังว่าจะอ้างอิงผลไปยังกลุ่มอื่นได้หรือไม่

จากความหมายข้างต้นสรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการ คือ กระบวนการค้นคว้าและพัฒนา การปฏิบัติอย่างมีระบบ โดยผู้วิจัยและผู้เข้าร่วมวิจัยมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ เพื่อเป็นแนวทางในการ เพิ่มพูนความรู้ หรือแสวงหาแนวทางที่ถูกต้องในการแก้ปัญหา

2.1.2 ขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

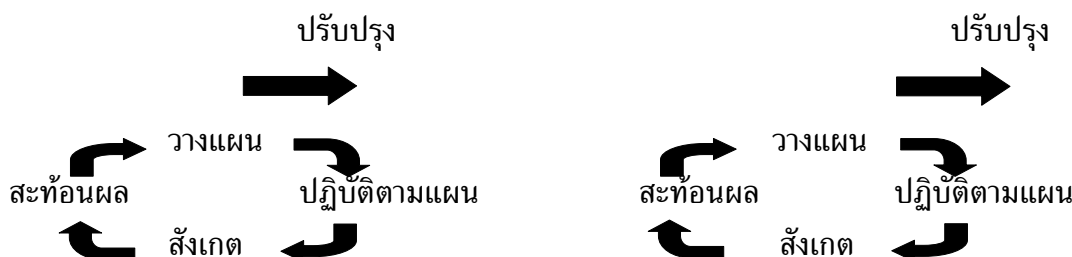
ยาใจ พงศ์บริบูรณ์ (2537 : 84-91) ได้เสนอแนะขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการไว้ ดังนี้

ขั้นที่ 1 ขั้นวางแผน (Plan) เริ่มต้นด้วยการสำรวจปัญหาสำคัญที่ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องใดบ้าง

ขั้นที่ 2 ขั้นปฏิบัติการ (Act) เป็นการนำแนวคิดที่กำหนดเป็นกิจกรรมในขั้นวางแผน งานมาดำเนินการ เมื่อลงมือปฏิบัติต้องใช้การวิเคราะห์วิจารณ์ประกอบไปด้วย โดยรับฟังจากผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจากการปฏิบัติจะเป็นข้อมูลย้อนกลับว่าแผนที่วางไว้นั้นสามารถปฏิบัติได้จริง มากน้อย เพียงใด มีอุปสรรคอะไรบ้าง ดังนั้นแผนที่กำหนดไว้อาจจะยืดหยุ่นได้ โดยผู้วิจัยต้องใช้วิจารณญาณ และการตัดสินใจที่เหมาะสม และมุ่งปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามขั้นตอนที่กำหนดไว้

ขั้นที่ 3 ขั้นสังเกตการณ์ (Observe) ขณะที่ดำเนินกิจกรรมตามขั้นตอนที่วางไว้ต้องมีการสังเกตการณ์ควบคู่ไปด้วย พร้อมจดบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมด ทั้งที่คาดหวังและไม่คาดหวัง โดยสิ่งที่สังเกตคือ กระบวนการของการปฏิบัติ (The Action Process) การสังเกตนี้ จะรวมถึงการรวบรวมการปฏิบัติที่เห็นด้วยตา การได้ฟัง การได้ใช้เครื่องมือ เช่น แบบทดสอบ เป็นต้น ซึ่งขณะที่การปฏิบัติการวิจัยกำลังดำเนินไปควบคู่กับการสังเกตผลการปฏิบัติควรใช้เทคนิคต่างๆ ที่เหมาะสมมาช่วยในการรวบรวมข้อมูล

ขั้นที่ 4 ขั้นการสะท้อนการปฏิบัติ (Reflect) เป็นขั้นสุดท้ายของวงจรการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ คือการประเมินหรือตรวจสอบกระบวนการ ปัญหา หรืออุปสรรคต่อการปฏิบัติการ ซึ่งผู้วิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้องต้องตรวจสอบปัญหาที่เกิดขึ้นในแง่มุมต่าง ๆ โดยผ่านการถกอภิปรายปัญหา ซึ่งจะแบ่งแนวทางของการพัฒนาขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม และเป็นพื้นฐานข้อมูลนำไปสู่การปรับปรุงและวางแผนการปฏิบัติต่อไป โดยวงจรของ 4 ขั้นตอนดังกล่าวจะมีลักษณะการดำเนินการเป็นบันไดเวียน (Spiral) กระทำซ้ำตามวงจรจนกว่าจะได้ผลปฏิบัติตามจุดมุ่งหมาย ดังภาพต่อไปนี้

ภาพประกอบ 1 วงจรของขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Zuber-Skerrit, 1992 : 12)

2.1.3 หลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ยาใจ พงศ์บริบูรณ์ (2537 : 91-92) ได้สรุปหลักการสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการซึ่งมีคุณลักษณะเฉพาะ ดังนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นความพยายามที่จะปรับปรุงการศึกษาโดยการเปลี่ยนแปลงการศึกษา และการเรียนรู้ลำดับขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงนั้น
2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ เป็นการทำงานของกลุ่ม และใช้การปรึกษาหารือร่วมมือกันทำงาน (Collaboration) ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยการปฏิบัติตามแนวทางที่กลุ่มกำหนด
3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ ใช้การสะท้อนการปฏิบัติ (Reflection) โดยประเมินตรวจสอบในทุก ๆ ขั้นตอนเพื่อปรับปรุงการฝึก หรือการปฏิบัติให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมาย
4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีระบบ (System Learning Process) โดยบุคคลที่เกี่ยวข้องนำความคิดเชิงนามธรรมมาสร้างเป็นข้อสมมติฐาน ทดลองฝึกปฏิบัติและประเมินผลการปฏิบัติซึ่งเป็นการทดสอบ (Test) ว่าสมมติฐานของแนวคิดนั้นถูกหรือผิด
5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเริ่มจากจุดเล็ก ๆ (Start Small) โดยอาจเริ่มจากครูหรือผู้วิจัยคนเดียวที่พยายามดำเนินการเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือปรับปรุงบางอย่างทางการศึกษาให้ดีขึ้น ซึ่งขณะปฏิบัติการอยู่นั้นต้องปรึกษา รับฟังความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้อง
6. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการสร้างความรู้ใหม่ที่ให้แนวทางการปฏิบัติเชิงรูปธรรมจากการบันทึก การแก้ปัญหา การปรับปรุง และได้ผลสรุปที่สมเหตุสมผล ในขณะเดียวกันสามารถนำปรากฏการณ์ที่ศึกษามาประมวลเป็นข้อมูลเชิงทฤษฎีได้

2.2 แบบแผนความเชื่อด้านสุขภาพ

แบบแผนความเชื่อด้านสุขภาพเป็นการพยายามอธิบายถึงการจูงใจประชาชนให้เข้าร่วมกิจกรรมการป้องกันและหลีกเลี่ยงจากการเป็นโรค โดยมีสมมติฐานว่า บุคคลจะแสวงหาและปฏิบัติตามคำแนะนำด้านสุขภาพ เช่น การตรวจสุขภาพภายใต้สถานการณ์เฉพาะอย่างเท่านั้น บุคคลจะต้องมีความรู้อยู่ในระดับหนึ่งและมีแรงจูงใจต่อสุขภาพจะต้องเชื่อว่าตนมีความเสี่ยงต่อภาวะการเจ็บป่วย จะต้องเชื่อว่าการรักษาเป็นวิธีที่สามารถควบคุมโรคได้ และเชื่อว่าค่าใช้จ่ายไม่สูงเกินไป เมื่อเปรียบเทียบกับผลประโยชน์ที่ได้รับ สถานการณ์เหล่านี้ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับโอกาสของการเป็นโรคและความรุนแรงของโรค ความเชื่อว่าโรคที่เป็นสามารถรักษาได้ และความสามารถของบุคคลและสุดท้ายความรู้เกี่ยวกับค่าใช้จ่าย (ประภาเพ็ญ สุวรรณและสรวง สุวรรณ, 2536 : 101)

Becker et. al. (1997 : 345-355) ได้ปรับปรุงแบบแผนความเชื่อด้านสุขภาพ เพื่อใช้อธิบายพฤติกรรมของผู้ป่วยในรูปของการรับรู้และความเชื่อ โดยเพิ่มปัจจัยเกี่ยวกับแรงจูงใจด้าน

สุขภาพและปัจจัยร่วมต่าง ๆ ซึ่งสามารถนำไปใช้อธิบายพฤติกรรมของบุคคล ในเรื่องต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง และสามารถสรุปเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อด้านสุขภาพ 5 ประการ ดังนี้

1. การรับรู้โอกาสเสี่ยงของโรค (Perceived susceptibility) เป็นระดับการรับรู้ส่วนบุคคลถึงความเสี่ยงที่เขามีโอกาสเกิดโรค ซึ่งมีผลโดยตรงต่อพฤติกรรม ความร่วมมือทางด้านสุขภาพอนามัย แต่ละบุคคลจะมีโอกาสรับรู้ถึงโอกาสเสี่ยงต่อการเกิดโรคแตกต่างกันออกไป บางคนอาจเชื่อว่าตนไม่มีโอกาสเสี่ยงต่อการเป็นโรค บางคนเชื่อว่าตนมีโอกาสรู้ถึงโอกาสเสี่ยงต่อการเป็นโรคน้อยกว่าผู้อื่น ดังนั้นพฤติกรรมการป้องกันโรคจึงแตกต่างกันออกไปตามการรับรู้ถึงโอกาสเสี่ยงของการเป็นโรค โดยเมื่อบุคคลรับรู้ว่ามีโอกาสเสี่ยงต่อการเกิดโรค จะเป็นผลให้บุคคลนั้นเอาใจใส่ดูแลสุขภาพของตนเอง

2. การรับรู้ถึงความรุนแรงของโรค (Perceived severity) เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อความร่วมมือในการมีพฤติกรรมอนามัยเกี่ยวกับการป้องกันโรค การรับรู้ถึงความรุนแรงของโรค หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดของบุคคลที่มีต่อความรุนแรงของโรคนั้น ๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับอารมณ์ ความรู้สึก ความแตกต่างระหว่างบุคคล ซึ่งอาจคิดว่าโรคนั้นมีอันตรายถึงขั้นคุกคามต่อชีวิต เกิดความพิการหรือเจ็บป่วยเรื้อรัง มีผลกระทบต่อตนเอง ครอบครัวและสังคม การรับรู้ถึงความรุนแรงของโรคยังรวมถึงความกลัวต่อการคุกคามของโรคนั้นเป็นผลให้บุคคลมีพฤติกรรมการป้องกันโรคได้ ดังนั้นการรับรู้ถึงความรุนแรงของโรคหรืออาการจึงเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้บุคคลตัดสินใจต่อการมีพฤติกรรมในการป้องกันโรค หรือการส่งเสริมสุขภาพได้ดียิ่งขึ้น

3. การรับรู้ประโยชน์ (Perceived Benefits) การรับรู้ประโยชน์หมายถึง การที่บุคคลแสวงหาวิธีการปฏิบัติให้หายจากโรคหรือป้องกันไม่ให้เกิดโรค โดยการปฏิบัตินั้นต้องมีความเชื่อว่าเป็นการกระทำที่ดีมีประโยชน์และเหมาะสมที่จะทำให้หายหรือไม่เป็นโรคนั้น ๆ ดังนั้นการตัดสินใจที่จะปฏิบัติตามคำแนะนำก็ขึ้นอยู่กับเปรียบเทียบถึงข้อดีข้อเสียของพฤติกรรมนั้น ๆ โดยเลือกปฏิบัติในสิ่งที่ดีกว่าผลเสีย ดังนั้นการรับรู้ถึงประโยชน์ในการส่งเสริมพัฒนาการเด็กที่เหมาะสมจะทำให้มารดาปฏิบัติตามที่ถูกต้องมากขึ้น

4. การรับรู้อุปสรรค (Perceived Barriers) การรับรู้อุปสรรคของการปฏิบัติ หมายถึง การคาดการณ์ล่วงหน้าของบุคคลต่อการปฏิบัติพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพอนามัยของบุคคล ในทางลบซึ่งอาจได้แก่ ค่าใช้จ่าย หรือผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติกิจกรรมบางอย่าง หรือในการปฏิบัติขัดกับการประกอบอาชีพ หรือการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้ง และหลีกเลี่ยงการปฏิบัตินั้น ๆ ฉะนั้นบุคคลจึงต้องมีการประเมินระหว่างประโยชน์ที่ได้รับและอุปสรรคที่จะเกิดขึ้นก่อนการตัดสินใจปฏิบัติ ดังนั้นการรับรู้อุปสรรคเป็นปัจจัยสำคัญต่อพฤติกรรมในการป้องกันโรคหรือส่งเสริมสุขภาพ

5. แรงจูงใจด้านสุขภาพ (Health Motivation) หมายถึง ความรู้สึก อารมณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล โดยมีสาเหตุจากการกระตุ้นของสิ่งเร้าทั้งภายในและภายนอก สิ่งเร้าภายใน เช่น ความสนใจเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยทั่วไป ความพอใจที่จะยอมรับคำแนะนำ ความร่วมมือ และปฏิบัติ

กิจกรรมเพื่อสุขภาพในทางบวก ส่วนสิ่งเร้าภายนอก เช่น ข่าวสาร คำแนะนำด้านสุขภาพจากสมาชิกในครอบครัวและเพื่อนบ้าน เป็นต้น เมื่อบุคคลต้องการลดโอกาสเสี่ยงของการเป็นโรคหรือต้องการมีสุขภาพที่สมบูรณ์แข็งแรง แรงจูงใจด้านสุขภาพจะเป็นสิ่งผลักดันร่วมกับปัจจัยการรับรู้ต่าง ๆ ให้เกิดความร่วมมือในการปฏิบัติกิจกรรมเพื่อสุขภาพ การวัดแรงจูงใจโดยทั่วไปจะวัดในรูปของระดับความพึงพอใจ ความต้องการ ความร่วมมือ และความตั้งใจที่จะปฏิบัติตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่

6. ปัจจัยร่วม (Modifying Factor) หมายถึง ปัจจัยอื่นที่นอกเหนือจากองค์ประกอบดังกล่าว ข้างต้นของแบบแผนความเชื่อด้านสุขภาพ ที่ช่วยส่งเสริมให้บุคคลมีการปฏิบัติตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ ได้แก่ ประชากร โครงสร้าง ทักษะคิด ตลอดจนปฏิสัมพันธ์และการสนับสนุนในด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นตัวแปรทางสังคมจะส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรคและการรักษาสุขภาพเช่นเดียวกัน

จากแบบแผนความเชื่อด้านสุขภาพเป็นการอธิบายถึงปัจจัยที่ส่งผลให้บุคคลเข้าร่วมกิจกรรมการป้องกันโรครวมถึงการส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องจะต้องคำนึงถึงแบบแผนความเชื่อด้านสุขภาพของบุคคล เพื่อเป็นการจูงใจให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเห็นความสำคัญและเห็นประโยชน์ในการปฏิบัติตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพ

2.3.1 ความหมายการส่งเสริมสุขภาพ

สุรเกียรติ์ อาชานานุภาพ (2541 : 10) ได้ให้ความหมายของการส่งเสริมสุขภาพ (Health Promotion) ไว้ว่าหมายถึง กระบวนการส่งเสริมให้ประชาชนเพิ่มสมรรถนะในการควบคุม และพัฒนาสุขภาพของตนเองในการบรรลุซึ่งสุขภาวะอันสมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสังคม บุคคลและกลุ่มบุคคลจะต้องสามารถบ่งบอกและตระหนักถึงความมุ่งมาดปรารถนาของตนเอง สามารถตอบสนองต่อปัญหาของตนเอง และสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมหรือปรับตนให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้

พัฒนา กิจประสงค์ (2544 : 12) ได้ให้ความหมายของการส่งเสริมสุขภาพไว้ว่า เป็นความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสุขภาพส่วนบุคคลให้เป็นพฤติกรรมที่ปลอดภัย ไม่ต้องตกอยู่ในสถานะเสี่ยงต่อการเกิดโรค รวมถึงไม่เสี่ยงต่ออุบัติเหตุ อุบัติภัย นอกจากนั้นแล้ว การส่งเสริมสุขภาพยังมีบทบาทที่จะมุ่งยกระดับมาตรฐานการดำเนินชีวิตของบุคคลและสังคมโดยรวม เพื่อการหวังผลในระยะยาวเพื่อเป็นหลักประกันว่าประชาชนจะสามารถก้าวไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดี จากความหมายข้างต้นสามารถสรุปความหมายของการส่งเสริมสุขภาพไว้ว่า เป็นกระบวนการเพิ่มสมรรถนะในการควบคุม และพัฒนาสุขภาพของตนเองหรือบุคคลรอบข้างให้บรรลุซึ่งสุขภาวะสมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสังคม

2.3.2 กลยุทธ์การส่งเสริมสุขภาพ

จากกฎบัตรรอตตาวา ได้กำหนดกลยุทธ์และการดำเนินการเพื่อการส่งเสริมสุขภาพไว้ ดังนี้ (ลักขณา เตมศิริชัยกุล, 2540 : 33)

- 1) Advocate เป็นการให้ข้อมูลข่าวสารแก่สาธารณชนเพื่อสร้างกระแสทางสังคม และสร้างแรงกดดันให้แก่ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจได้กำหนดนโยบายในเรื่องการส่งเสริมสุขภาพ
- 2) Enable เป็นการดำเนินการเพื่อให้ประชาชนได้ใช้ศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่เพื่อให้มีสุขภาพที่ดี โดยกำหนดให้มีสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมสุขภาพ ประชาชนได้รับข้อมูลอย่างทั่วถึง มีทักษะในการดำเนินชีวิต และมีโอกาสเลือกทางเลือกที่มีคุณภาพเพื่อสุขภาพ และมีคุณภาพชีวิตที่ดี ทั้งนี้ประชาชนจะต้องสามารถควบคุมสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้
- 3) Mediate เป็นสื่อกลางในการประสานงานระหว่างกลุ่ม ระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ในสังคมทั้งภาครัฐและเอกชน ทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับทางการแพทย์และสาธารณสุข และหน่วยงานด้านเศรษฐกิจ สังคม และสื่อมวลชน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการมีสุขภาพที่ดีของประชาชน

2.3.3 การดำเนินงานส่งเสริมสุขภาพในชุมชน

ชุมชนหรือสมาชิกของชุมชนสามารถมีบทบาทต่อการส่งเสริมสุขภาพได้ดังนี้

(สุรเกียรติ์ อาชานานุภาพ, 2541 : 11-12)

1) บทบาทต่อบุคคล (The Individual Health Approach) มุ่งพัฒนาศักยภาพของบุคคลเพื่อให้มีความเข้มแข็งสามารถแก้ไขปัญหาสุขภาพ และเผชิญกับสถานการณ์ชีวิต และสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีกลยุทธ์การทำงานที่หลากหลาย เช่น การเพิ่มความเข้มแข็งของร่างกาย และระบบภูมิคุ้มกันโรค เพิ่มแรงจูงใจในการที่จะดูแลสุขภาพ เพิ่มพูนความรู้ด้านสุขภาพ โดยการให้สุขศึกษา คำปรึกษาหรือข้อมูล และการสนับสนุนผ่านกิจกรรมทางสังคม วัฒนธรรม การฝึกอบรม

2) บทบาทต่อชุมชน (The Community Health Approach) มุ่งสร้างและเพิ่มศักยภาพของระบบนิเวศสังคมให้ดีขึ้น อันจะทำให้เกิดสิ่งแวดล้อมที่ดีต่อสุขภาพ โดยใช้กลยุทธ์ที่กว้างขวาง เช่น การผสมผสานนโยบายทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา สาธารณสุข การจ้างงาน อาชีวอนามัย หรือการสื่อสารข้อมูลทางด้านสุขภาพ เงื่อนไขการทำงานที่ส่งผลดีต่อสุขภาพ เครือข่ายข้อมูล เครือข่ายทางสังคม สาธารณสุขชุมชน รูปแบบนี้จะเป็นการพัฒนาศักยภาพทางด้านสุขภาพของชุมชนพร้อมไปกับการลดอันตราย และลดความเสี่ยงด้านสุขภาพของชุมชน

การส่งเสริมสุขภาพในชุมชนประชาชนต้องเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงาน โดยอาศัยชุมชนเป็นฐาน คือ ประชาชนต้องเป็นผู้ตัดสินใจ และควบคุมการทำกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพ มีวิธีการทำงาน คือ การทำงานที่มุ่งเปลี่ยนพฤติกรรมด้านสุขภาพ และการทำงานที่มุ่งเปลี่ยนด้านสังคม สิ่งแวดล้อม การดำเนินงานที่ยั่งยืนต้องเกิดจากประชาชนในชุมชนเอง

2.3.4 รูปแบบการส่งเสริมสุขภาพโดยภาคประชาชน

1) การพัฒนาชุมชน/องค์กรชุมชน

การพัฒนาชุมชนเป็นกลยุทธ์สำคัญประการหนึ่งของการส่งเสริมสุขภาพ การพัฒนาชุมชนใช้แนวคิดการทำงานระหว่างสาขาต่าง ๆ แบบผสมผสาน หัวใจสำคัญของการพัฒนาชุมชน คือ ชุมชนเป็นผู้ลงมือกระทำ (Community Action) และความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน องค์กรอนามัยโลกได้กระตุ้นให้ประเทศสมาชิกส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน พัฒนาไปสู่การเข้าร่วมของชุมชน และในปี พ.ศ.2536 องค์กรอนามัยโลกเสนอให้สมาชิกส่งเสริมปฏิบัติการด้านสุขภาพชุมชน ให้เห็นถึงบทบาทของการมีส่วนร่วมตั้งแต่ระดับบุคคลจนถึงระดับชุมชน คือ การลงมือทำโดยชุมชน

2) การเพิ่มพลัง (Empowerment) ให้กับชุมชน

การเพิ่มพลัง คือ กระบวนการที่ประชาชนตัดสินใจ และได้รับผลของการตัดสินใจนั้น บทบาทของนักวิชาชีพ คือ การช่วยให้ชุมชนมีความสามารถ และพิจารณาปัจจัยที่ทำให้ประชาชนอ่อนแอ (Disempower Factor) เช่น การขาดข้อมูลสุขภาพ ขาดการเข้าถึงบริการ สาธารณสุข ไม่รู้และไม่เข้าใจเงื่อนไขและปัจจัยเสี่ยงด้านสุขภาพ นอกจากนี้การให้อำนาจตามกฎหมาย ก็เป็นการเพิ่มพลังให้กับชุมชนเช่นกัน

ชุมชนควรได้รับการกระตุ้นและส่งเสริมให้มีพลังอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ระดับบุคคลไปถึงระดับสังคมดังนี้

(1) เริ่มตั้งแต่การดูแลตนเอง ซึ่งเป็นการเพิ่มความเชื่อมั่นในตนเอง (Self-Esteem) ต่อการตัดสินใจ การกระทำ และประสิทธิภาพของตนเอง ตลอดจนสร้างความเข้าใจ และเรียนรู้ในการเผชิญกับบริบททางสังคม และสิ่งแวดล้อมของตนเอง

(2) การพัฒนากลุ่มย่อย กลุ่มทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนเกิดการสนับสนุนซึ่งกันและกัน เกิดความสัมพันธ์ที่ดีภายในชุมชน และเกิดเครือข่ายเพื่อนบ้าน

(3) การสนับสนุนความร่วมมือของพันธมิตร ในประเด็นร่วมของกลุ่มต่าง ๆ เพื่อผลักดันนโยบาย

(4) ความเคลื่อนไหวทางการเมือง ส่งผลต่อการจัดสรรงบประมาณ/ทรัพยากร การออกกฎหมาย กลยุทธ์คือการเกลี้ยกล่อม (Mediate) การทำงานในลักษณะเครือข่าย และการสนับสนุนของสื่อมวลชน

(5) การเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) เป็นการเคลื่อนไหวของพลังประชาชนอย่างมีจิตสำนึก

การเพิ่มพลังให้กับประชาชนทำได้ในหลายมิติ เช่น มิติคุณค่าและทัศนคติ มิติความสำนึกและพันธสัญญาต่อส่วนรวม มิติด้านทักษะและการจัดการ มิติด้านโครงสร้าง เป็นต้น สุดท้ายที่สำคัญคือ การเพิ่มพลังต่อการลงมือทำโดยชุมชน จะต้องเชื่อมโยงกับสถานการณ์จริง และความพร้อมของชุมชน

3) กลุ่มช่วยเหลือกันเอง

กลุ่มช่วยเหลือกันเองเป็นรูปแบบหนึ่งของการเพิ่มพลังให้กับชุมชน กลุ่มคือการรวมตัวของปัจเจกชนที่มีความสนใจร่วมกัน หรือปัญหาาร่วมกัน กลุ่มช่วยเหลือกันเอง มีลักษณะสำคัญ 4 ด้าน คือ

- (1) การช่วยเหลือกัน เป็นกระบวนการขั้นพื้นฐานที่เกิดขึ้นในกลุ่ม ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิด ความรู้ เกิดการเพิ่มพูนความหวัง
- (2) การเคลื่อนไหวโดยสมาชิกกลุ่ม เพื่อตอบสนองความต้องการของกลุ่มเอง
- (3) ภายในกลุ่มมีเพื่อนที่มีปัญหาาร่วมกันมีประสบการณ์คล้ายคลึงกัน กลุ่มทำให้ไม่รู้สึโดดเดี่ยวมีความรู้สึกเข้าใจกัน และมองโลกเชิงบวก
- (4) กลุ่มเป็นองค์กรแบบอาสาสมัคร ไม่แสวงหากำไร มีพลวัต มีธรรมชาติ และพัฒนาการแตกต่างกัน

การส่งเสริมสุขภาพในชุมชนเป็นการทำกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพที่ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจ ในการกำหนดรูปแบบการส่งเสริมสุขภาพโดยประชาชนเองและเป็นผู้ลงมือกระทำโดยชุมชนเอง โดยความร่วมมือของหลาย ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน การทำงานพัฒนาชุมชนโดยองค์กรภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชนได้ส่งเสริมให้ชุมชนมีบทบาทในการส่งเสริมสุขภาพแนวใหม่โดยมุ่งให้ เปลี่ยนลีลาชีวิตและเงื่อนไขสิ่งแวดล้อมของชุมชน และการรวมกลุ่มของคนในชุมชนจะเป็นการเพิ่มพลังของชุมชนในการดำเนินการส่งเสริมสุขภาพ

2.4 การมีส่วนร่วม

2.4.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

กระทรวงศึกษาธิการ (2545 : 112) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมคือ การเข้าร่วมอย่างแข็งขันของกลุ่มบุคคลที่มีส่วนได้เสียในทุกขั้นตอนของการพัฒนาชนบท การมีส่วนร่วมต้องเป็นไปในรูปที่ผู้รับการพัฒนาเข้ามามีส่วนร่วมกระทำให้เกิดการพัฒนา มิใช่เป็นผู้รับการพัฒนาตลอดไป ทั้งนี้เป็นการเกื้อหนุนให้เกิดการพัฒนาที่แท้จริงและถาวร การมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ใช่หมายความว่าเพียงการดึงประชาชนเข้ามาทำกิจกรรมตามที่ผู้นำท้องถิ่นคิดหรือจัดทำขึ้น เพราะแท้จริงแล้วในหมู่บ้านหรือชุมชนต่าง ๆ มีกิจกรรมและวิถีดำเนินงานของตนอยู่แล้ว ประชาชนมีศักยภาพที่จะพัฒนาหมู่บ้านของตนได้ แต่ผู้บริหารการพัฒนา มักไม่สนใจสิ่งที่มีอยู่แล้ว โดยพยายามสร้างสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาเพื่อให้ได้ชื่อว่าเป็นความคิดหรือโครงการของตน

จรรยา เศรษฐบุตรและคณะ (2546 : 25) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วม คือ กระบวนการในการที่ประชาชนในพื้นที่เข้าร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งภายในชุมชนโดยลักษณะของการมีส่วนร่วมประกอบด้วย การร่วมตัดสินใจ การร่วมกำหนดกิจกรรม ร่วมดำเนินงาน การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงาน และการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมิน กิจกรรมนั้น ๆ

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547 : 4) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมคือ การที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆหรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้าร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น เป็นไปอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาคมิใช่เพียงมีส่วนร่วมอย่างผิวเผินแต่เข้าร่วมด้วยแท้จริงยิ่งขึ้น และการเข้าร่วมนั้นต้องตั้งตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543 : 138) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมคือ กระบวนการของการพัฒนาโดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

จากความหมายข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมคือ กระบวนการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ โดยมีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การค้นหาปัญหาและสาเหตุ วางแผนกำหนดนโยบาย แนวทางวิธีการ รับผลประโยชน์ และติดตามประเมินผลโครงการ

2.4.2 กระบวนการมีส่วนร่วม

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543 : 143) ซึ่งสอดคล้องกับบัณฑิต อ่อนคำ (2541 : 14) ได้สรุปกระบวนการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

- 1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
- 2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงานและทรัพยากรที่จะต้องใช้
- 3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ แรงงาน เงินทุนหรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก
- 4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งด้านวัตถุและจิตใจโดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคลและสังคม
- 5) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลการพัฒนาเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้ทันที

2.4.3 การส่งเสริมการมีส่วนร่วม

ปารีชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543 : 146-170) ได้กำหนดขอบเขตการพิจารณาส่งเสริมการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1) ยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกระบวนการสร้างจิตสำนึก และสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนตระหนักถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา และการให้อำนาจแก่ประชาชนให้มีความสามารถเข้าไปเกี่ยวข้องโดยมีกลุ่มเป้าหมายคือผู้ที่ยากจนหรือผู้ที่เสียเปรียบในชุมชน มีพื้นฐานคือ กระบวนการเรียนรู้และกระบวนการกลุ่ม เริ่มต้นจากการพัฒนาระดับปัจเจกเพื่อให้ชาวบ้านมีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การตัดสินใจแก้ไข ปัญหา หลังจากนั้นชาวบ้านจะรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชนของตน และมีการเชื่อมโยงกลุ่มต่างๆ เป็นเครือข่ายเพื่อแก้ไขปัญหาในระดับท้องถิ่น ซึ่งทำให้มีพลังในการต่อรองมากยิ่งขึ้นในทุก ระดับของการพัฒนาองค์กร โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การจัดทัศนศึกษาดูงาน การจัดฝึกอบรม การลงมือปฏิบัติ และการสรุปทเรียนอย่างต่อเนื่อง

2) ปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

(1) ปัจจัยด้านกลไกของรัฐ โดยรัฐจะต้องกำหนดนโยบายและสนับสนุนกิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง ต้องคำนึงถึงความแตกต่างของวัฒนธรรมในท้องถิ่น สร้างช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน โดยระบบต่างๆ ของราชการจะต้องเอื้ออำนวย และเพิ่มโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม และมีการติดตามประเมินผล และการให้การสนับสนุนในภายหลัง

(2) ปัจจัยด้านประชาชน โดยประชาชนในชุมชนจะต้องมีความรู้ ความเข้าใจ และมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนา เป็นฝ่ายตัดสินใจ ริเริ่มโครงการและรับผลประโยชน์ มีการติดต่อประสานงานกับเจ้าหน้าที่และหน่วยงานที่รับผิดชอบ และได้รับการฝึกอบรมศึกษาดูงาน และรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง

(3) ปัจจัยด้านนักพัฒนา โดยนักพัฒนาต้องศึกษาชุมชน เรียนรู้สภาพแวดล้อมในทุกด้านของชุมชนเพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน มีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาของกระบวนการมีส่วนร่วมรวมทั้งเป็นผู้กระตุ้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม และสนับสนุนในด้านต่างๆ และที่สำคัญคือจะต้องมีความจริงใจในการพัฒนา

(4) ปัจจัยจูงใจ โดยที่ผู้เข้าร่วมจะต้องได้รับผลประโยชน์จากการได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมและกิจกรรมนั้นต้องตอบสนองความต้องการของประชาชน

2.4.4 เงื่อนไขของการมีส่วนร่วมของประชาชน

ปารีชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543 : 155-156) ได้สรุปเงื่อนไขที่จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา สามารถแบ่งออกได้เป็น 6 ประเภท ดังนี้

- 1) เงื่อนไขทางการเมือง การปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ได้แก่ การกระจายอำนาจทางการเมืองในทุกระดับและกระจายอำนาจในการตัดสินใจให้ประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมและสิทธิความเป็นพลเมือง รวมถึงสภาพเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและกายภาพของชุมชน
- 2) เงื่อนไขของโครงการพัฒนา ได้แก่ โครงการพัฒนาจะต้องมีความสอดคล้องกับประชาชนที่จะมาเข้าร่วม ชาวบ้านร่วมกันเป็นเจ้าของ มีการกระจายความรับผิดชอบ พัฒนาทักษะการเป็นผู้นำ และเสริมด้านวิชาการแก่สมาชิกกลุ่ม
- 3) เงื่อนไขของนักพัฒนา ได้แก่ ความตั้งใจ มุ่งมั่นในการทำงานพัฒนาและความพร้อมทั้งกายและใจที่จะทำงานกับประชาชน รับฟังปัญหาพร้อมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชน สนับสนุนด้านกำลังใจ ด้านวิชาการและเทคโนโลยี
- 4) เงื่อนไขของผู้นำ ได้แก่ ประวัติการทำงานเพื่อส่วนรวม มีความจริงใจและตั้งใจในการปรับปรุงสภาพของชุมชน เป็นที่ยอมรับนับถือจากชาวบ้าน และมีความสามารถในการกระตุ้นชาวบ้านให้เห็นถึงปัญหา
- 5) เงื่อนไขทางการบริหารจัดการ ได้แก่ การประสานงานกับองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคเอกชน ศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการ และการมีกองทุนหรือทรัพย์สินที่สมาชิกในกลุ่มร่วมกันเป็นเจ้าของ
- 6) เงื่อนไขทางสังคม-จิตวิทยา ได้แก่ ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน ความเดือดร้อน ความไม่พึงพอใจร่วมกัน การตกลงร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนในทิศทางที่ปรารถนา การเห็นประโยชน์ในการเข้าร่วม การมีอิสรภาพและมีเวลาที่จะมีส่วนร่วม มีแรงจูงใจจากความสำเร็จของกลุ่ม

2.4.5 เทคนิคการกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วม

การให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนนั้น นักพัฒนาจะต้องใช้เทคนิควิธีการ ข้อมูลข่าวสาร และสื่อต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วม เทคนิคการกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น 3 วิธีการหลักดังนี้ (ปรีชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543 : 160-162)

- 1) เทคนิคทางจิตวิทยา ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ โดยการกระตุ้นและให้การศึกษารูปแบบไม่เป็นทางการ เช่น การจับกลุ่มพูดคุย การถกเถียงปัญหา การสร้างแรงจูงใจใฝ่สัมพันธ์ เพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันทำงาน การสร้างความภูมิใจให้กับสมาชิก โดยผู้นำต้องให้ความสนใจต่อสมาชิกในกลุ่มเท่า ๆ กัน
- 2) เทคนิคการประชาสัมพันธ์ ได้แก่ การใช้สื่อในการติดต่อสื่อสารกันโดยตรง เช่น การประชุมพบปะ การติดต่อผ่านผู้นำ หรือการใช้สื่อมวลชน (Mass media) เช่น เสียงตามสาย เพื่อกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วม การใช้เทคนิคดังกล่าวจะต้องขึ้นอยู่กับสภาพทางกายภาพ และ

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน โดยข้อมูลที่น่าเสนอจะต้องมีความถูกต้องและชัดเจน และในกลุ่มคนยากจน หรือผู้ด้อยโอกาสจะต้องกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมโดยการช่วยเหลือ หรือสนับสนุนในด้านต่าง ๆ เช่น เงิน ข้าว วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ

3) เทคนิคด้านการบริหาร ได้แก่ การศึกษาชุมชนก่อนการพัฒนาชุมชน การวางแผนดำเนินกิจกรรมของชุมชนต้องอยู่บนพื้นฐานความต้องการของประชาชนในชุมชน การใช้กระบวนการกลุ่ม เพื่อกระตุ้นให้มีส่วนร่วมในการทำงาน การจัดโครงสร้างองค์กรที่เป็นอิสระจากการครอบงำจากภายนอก การพัฒนาผู้นำในท้องถิ่นโดยการฝึกอบรม การจัดโครงข่ายข้อมูลที่มีประสิทธิภาพ การสนับสนุนทรัพยากร เงิน วัสดุ วิชาการ และเทคโนโลยี พฤติกรรมของผู้นำต้องทำตัวเป็นกลาง มีความซื่อสัตย์ สุจริต และมีความเสียสละ

นอกจากเทคนิคดังกล่าวข้างต้นแล้ว การสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมยังสามารถใช้เทคนิค วิธีการและกระบวนการในการเสริมสร้างการเรียนรู้ในการกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมดังต่อไปนี้

1) เทคนิคการประชุมอย่างมีส่วนร่วม เป็นการใช้เวทีการประชุม เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และประสบการณ์กับบุคคลอื่น โดยเรียนรู้ที่จะใช้เหตุและผลของการตัดสินใจร่วมกัน การมีส่วนร่วมมีขั้นตอนดังนี้ (ปารีชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543 : 220-221)

(1) การรวบรวมสถานการณ์ หรือสภาพปัญหาของชุมชนโดยวิธีการวาดแผนภูมิความคิด (Mind Map) ในการแจกแจงประเด็น และสรุปให้เข้าใจ เพื่อให้ผู้เข้าร่วมประชุมสามารถติดต่อเชื่อมโยงไปสู่เรื่องอื่น ๆ ได้

(2) การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และหาแนวทางแก้ไข โดยการแสดงความคิดเห็นด้วยการเขียน หรือการพูดคุย

(3) การสรุปแนวทางในการแก้ปัญหา และร่วมมือกันปฏิบัติอย่างจริงจัง เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการพัฒนาชุมชน

2) การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมด้วยกระบวนการกลุ่มที่สามารถพัฒนาเป็นวิธีหลักเพื่อการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน ได้แก่

(1) กระบวนการกลุ่ม เน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ ต้องร่วมกันคิด ร่วมกันทำ สร้างสรรค์ความรู้โดยกลุ่ม ทุกคนจะต้องเรียนรู้จากกลุ่มให้มากที่สุด ซึ่งอาจจะจัดกิจกรรมของกระบวนการกลุ่มเพื่อการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมอาทิ เกม บทบาทสมมติ การอภิปรายกลุ่ม

(2) การเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ มีการจัดกลุ่มกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และแบ่งปันทรัพยากรการเรียนรู้ รวมทั้งเป็นกำลังใจให้แก่กัน และต้องมีความรับผิดชอบร่วมกัน ที่ว่าความสำเร็จของแต่ละบุคคลคือความสำเร็จของกลุ่ม ความสำเร็จของกลุ่มก็คือความสำเร็จของทุกคน กิจกรรมการเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ อาทิ การเล่าเรื่องรอบวง มุมสนทนา คู่ตรวจสอบ การร่วมกันคิด

(3) การเรียนรู้แบบสร้างสรรค์ความรู้ เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ต้องแสวงหาความรู้ และสร้างความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง ความแข็งแกร่ง ความเจริญงอกงามในความรู้จะเกิดขึ้นเมื่อ ผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคนอื่น ๆ หรือได้พบสิ่งใหม่ ๆ แล้วนำความรู้ มาเชื่อมโยงกับบริบทที่เกิดขึ้น

3) การสร้างเวทีการเรียนรู้ของชุมชน จะอยู่ในรูปของเครือข่ายการเรียนรู้มี
วิธีการดังนี้

(1) การแลกเปลี่ยนระหว่างชาวบ้านด้วยตนเอง และระหว่างชาวบ้านกับ
นักวิชาการ

(2) การรวบรวมข้อมูลและยกระดับข้อมูล

(3) การเชื่อมประสานผู้นำในชุมชน

4) การระดมความคิดเชิงสร้างสรรค์ (AIC)

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543 : 92-93) กล่าวว่า เทคนิค AIC เป็น
วิธีการที่รวมพลังปัญญา และพลังสร้างสรรค์ของแต่ละคนเข้ามาเป็นพลังในการพัฒนา ซึ่งมี 3
ขั้นตอน ดังนี้

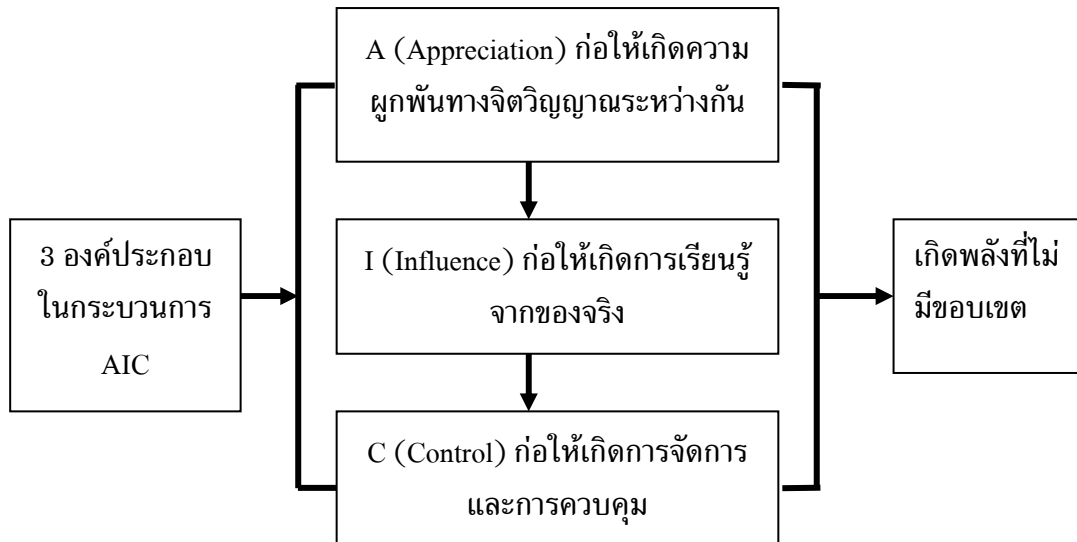
(1) ขั้นตอนการสร้างความรู้ (Appreciation หรือ A) เป็นขั้นตอนการเรียนรู้
และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ขั้นตอนนี้จะเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมทุกคนแสดงความคิดเห็น
รับฟัง และหาข้อสรุปร่วมกันอย่างเป็นประชาธิปไตย โดยใช้การวาดรูปเป็นสื่อในการแสดง
ความคิดเห็นแบ่งเป็น 2 ช่วง คือ 1) การวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้านในปัจจุบัน (A1) 2) การกำหนด
อนาคตของหมู่บ้านว่าต้องการให้เกิดการพัฒนาในทิศทางใด (A2)

(2) ขั้นตอนการสร้างแนวทางการพัฒนา (Influence หรือ I) เป็นขั้นตอนการ
หาวิธีการที่จะทำให้พัฒนาหมู่บ้านตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ในช่วง (A2) และเป็นช่วงการหามาตรการ
หรือวิธีการในการพัฒนาและการค้นหาเหตุผลเพื่อจัดลำดับความสำคัญตามความเห็นของกลุ่ม
ผู้เข้าร่วมประชุม แบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ 1) การคิดโครงการที่จะให้บรรลุวัตถุประสงค์ (I1) 2) การ
จัดลำดับความสำคัญของโครงการ (I2) โดยแยกออกเป็น 3 ประเภท คือ กิจกรรมหรือโครงการที่
ชาวบ้านทำเอง กิจกรรมหรือโครงการที่ชาวบ้านทำเองบางส่วนและขอความช่วยเหลือจากแหล่งทุน
ภายนอก และกิจกรรมหรือโครงการที่สามารถขอจากภาครัฐโดยผ่านตำบล

(3) ขั้นตอนการสร้างแนวทางปฏิบัติ (Control หรือ C) คือ การนำเอา
โครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ มาสู่การปฏิบัติและจัดกลุ่มผู้ดำเนินงานซึ่งจะรับผิดชอบต่อโครงการหรือ
กิจกรรมขั้นตอนนี้ กำหนดเป็นแผนปฏิบัติการอย่างละเอียดว่า ทำอะไร มีหลักการและเหตุผลอย่างไร
มีเป้าหมายอย่างไร ใครเป็นผู้รับผิดชอบหลัก ใครต้องให้ความร่วมมือ จะต้องใช้งบประมาณ
ค่าใช้จ่ายเท่าไร จากแหล่งใด จะมีรายได้จากการดำเนินการดังกล่าวหรือไม่ ถ้ามีจะประมาณเท่าไร
และรายละเอียดอื่น ๆ ตามที่ควรระบุ โดยแบ่งออกเป็น 2 ช่วง ได้แก่ 1) การแบ่งกลุ่มรับผิดชอบ
(C1) 2) การตกลงในรายละเอียดในการดำเนินงาน (C2)

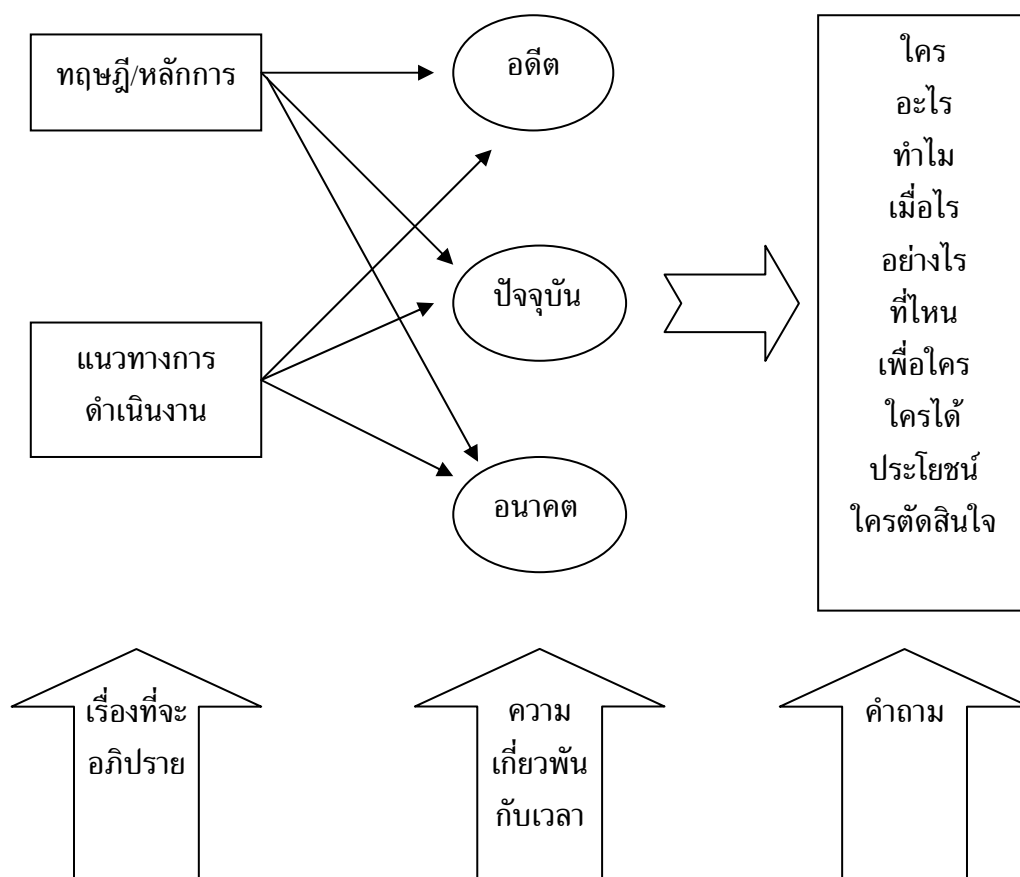

เทคนิค AIC เป็นเทคนิคที่ระดมความคิดเห็นของประชาชนในชุมชนเพื่อช่วยกันวางแผนเพื่อการพัฒนาชุมชน เป็นเทคนิคที่มีศักยภาพในการสร้างพลังและกระตุ้นการยอมรับของชาวบ้านให้มีส่วนร่วมในการคิด การวางแผนเพื่อการพัฒนาชุมชนของตนเอง

ภาพประกอบ 2 แนวทางกระบวนการ AIC (สำนักงานมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสถาบันราชภัฏ
กระทรวงศึกษาธิการ, 2545 : 132)

ในการจัดเวทีมีข้อควรระวัง โดยผู้จัดเวทีควรให้ความเป็นกันเอง ให้ความรักยกย่องเชิดชูผู้เข้าร่วมเวที การตั้งคำถามควรเป็นคำถามที่กระตุ้น ชัยุ่ความคิด ทำทหายความคิดและเป็นคำถามปลายเปิดเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการใช้คำถาม วิทยากรควรมีกรอบหรือโครงสร้างของชุดคำถามดังนี้

ภาพประกอบ 3 ความสัมพันธ์ของปัจจัยการประชุม (สำนักงานมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ, 2545 : 134)

5) การสนทนากลุ่ม (Focus Group)

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค (2550) ได้ให้ความหมายของการสนทนากลุ่ม คือ การรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในประเด็นปัญหาที่เฉพาะเจาะจง โดยมีผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) เป็นผู้คอยจุดประเด็นในการสนทนา เพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางการสนทนาอย่างกว้างขวางละเอียดลึกซึ้ง โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนาในแต่ละกลุ่มประมาณ 6-10 คนซึ่งเลือกมาจากประชากรเป้าหมายที่กำหนดไว้

พิชิต พิทักษ์เทพสมบัติ (2540 : 66-68) กล่าวว่า การสนทนากลุ่ม คือ การรวบรวมข้อมูลแบบการนั่งสนทนากันกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล (Key informant) ในลักษณะการ "จับเข่าคุย" ซึ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลนี้ได้จากการคัดเลือกตามหลักเกณฑ์ต่างๆ ที่ผู้สนใจศึกษาได้ กำหนดไว้โดยถือหลักว่าผู้ให้ข้อมูลเหล่านี้เป็นผู้มีความรู้ มีประสบการณ์ และเกี่ยวข้องในประเด็นที่นักวิจัยสนใจ

ศึกษา และคาดว่าจะเป็กลุ่มบุคคลที่เ้าเนื้อหาสาระในการศึกษาได้ละเอียดและดีที่สุด โดยมีจำนวนผู้เข้าสนทนากลุ่มประมาณ 6-10 คน

กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ (2546 : 144) กล่าวถึง กลุ่มสนทนาประเด็นเฉพาะ (Focus Group) เป็นกลุ่มบุคคลประมาณ 7-10 ที่คัดเลือกมาเข้ากลุ่มโดยใช้หลักเกณฑ์ที่มีลักษณะประชากรศาสตร์ หรือลักษณะทางจิตวิทยา หรือลักษณะทางทัศนคติ หรือพฤติกรรมที่มีความใกล้เคียงกันให้เข้ามาร่วมอภิปรายถกเถียงกัน โดยมีการนำของผู้ทำหน้าที่ประสานงานกลุ่ม (Moderator) ที่ได้รับการฝึกอบรมเป็นการเฉพาะ และการอภิปราย ถกเถียงนั้นเป็นประเด็นที่กำหนดเป็นการเฉพาะขึ้นมา

สรุปได้ว่า การสนทนากลุ่ม คือ การรวบรวมข้อมูลแบบการนั่งสนทนากันกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล (Key informant) จำนวนผู้เข้าสนทนากลุ่มประมาณ 6-10 คน กลุ่มผู้ให้ข้อมูลเป็นกลุ่มที่เฉพาะเจาะจงโดยมีผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) เป็นผู้คอยจุดประเด็นในการสนทนา เพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางการสนทนา

จากกระบวนการในการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ของชุมชน คือ เทคนิคการระดมความคิดเชิงสร้างสรรค์ (AIC) การประชุมอย่างมีส่วนร่วม และการสร้างเวทีการเรียนรู้ และการสนทนากลุ่ม เป็นเทคนิคที่สามารถกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วม ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้นำกระบวนการดังกล่าวมาใช้ในการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียน เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ โดยมีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การค้นหาปัญหาและสาเหตุ วางแผนกำหนดนโยบาย แนวทางวิธีการ รับผิดชอบ และติดตามประเมินผลกิจกรรมหรือโครงการในการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียนในครั้งนี้

2.5 ทฤษฎีแรงจูงใจ

แรงจูงใจเป็นคำกล่าวรวมถึงสภาวะที่อินทรีย์ถูกกระตุ้นให้แสดงพฤติกรรมเพื่อไปสู่เป้าหมายที่เราต้องการ แรงจูงใจอาจเกิดขึ้นในภาวะต่าง ๆ มากมาย เกิดจากความต้องการของมนุษย์ในการที่จะดำรงชีวิตอยู่ หรือเพื่อสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แรงจูงใจอาจเกิดจากสภาพแวดล้อมภายนอกเป็นสิ่งที่เร้า หรืออาจเกิดจากความต้องการและแรงขับภายในตัวบุคคลได้ หรือเกิดจากสิ่งเร้าทั้งภายนอกและภายในรวมกัน

ทฤษฎีแรงจูงใจ (Motivation Theory) ได้อธิบายเกี่ยวกับสภาวะของบุคคลที่พร้อมจะสนองความต้องการ หากสิ่งนั้นมีอิทธิพลสำหรับความต้องการของเขา ทฤษฎีแรงจูงใจที่สำคัญ คือ ทฤษฎีความต้องการของ Maslow ได้อธิบายความต้องการของบุคคลที่พยายามแสวงหาวิธีการสนองความต้องการให้กับตนเอง และคนเรามีความต้องการหลายด้าน Maslow ได้จัดลำดับความต้องการไว้เป็นลำดับดังนี้ (พรพนทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, 2547 : 144-146)

1. ความต้องการทางด้านร่างกาย (Physiological Needs) เป็นความต้องการพื้นฐานเบื้องต้น เพื่อความอยู่รอดของชีวิตมนุษย์ เช่น ความต้องการในเรื่องปัจจัยสี่ จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ ความต้องการทางด้านร่างกายจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคน ก็ต่อเมื่อความต้องการทั้งหมดของคนยังมิได้รับการตอบสนองเลย บุคคลก็ไม่สามารถแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ออกมาได้ให้เป็นไปตามความต้องการของสังคม

2. ความต้องการทางด้านความมั่นคงปลอดภัย (Safety or Security Needs) เป็นความต้องการความปลอดภัยจากความกลัวเกี่ยวกับอันตรายต่าง ๆ ที่มีต่อร่างกายและทรัพย์สินจึงทำให้เกิดการป้องกันในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้มีความมั่นคงปลอดภัยทั้งในด้านชีวิตและทรัพย์สิน

3. ความต้องการทางสังคม (Social Needs) เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Human is Social Animal) มีความต้องการอยู่รวมกลุ่มกันและการได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น ๆ ตลอดจนความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม มีความสำคัญต่อสังคมที่ตนอาศัยอยู่

4. ความต้องการที่จะมีชื่อเสียงได้รับการยกย่องในสังคม (Esteem Needs) เป็นความต้องการที่จะให้ผู้อื่นยกย่องสรรเสริญ มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป จัดอยู่ในความต้องการชั้นสูง

5. ความต้องการด้านการสร้างความประจักษ์แห่งตนหรือความสมหวังในชีวิต (Self-actualization Needs) เป็นความต้องการชั้นสูงสุดของมนุษย์ตามแนวความคิดของ Maslow เมื่อบุคคลใดก็ตามได้มีการพิจารณาบทบาทของตนเองแล้ว ในชีวิตควรจะเป็นอย่างไรแล้ว เขาก็จะพยายามผลักดันชีวิตของเขาไปตามทิศทางที่คาดหมายไว้ และขึ้นอยู่กับความสามารถแห่งตนเอง ชั้นนี้ถือเป็นการต้องการสูงสุดแห่งความเป็นมนุษย์ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ต้องปูพื้นฐานให้บุคคลได้ตอบสนองความต้องการของตนในลำดับขั้นที่ 1 เป็นลำดับมาจนถึงระดับสูง หรือสร้างความรู้สึกรวม ซึ่งบุคคลประเภทนี้มักได้รับประสบการณ์สูงสุด คือได้รับประสบการณ์เข้มข้นบางประการด้วยตนเอง จนตระหนักในสภาพความเป็นจริงแห่งชีวิต ซึ่งบางคนกล่าวว่าเข้าถึงปรัชญาชีวิตหรือสัจธรรมแห่งชีวิต

แรงจูงใจเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้บุคคลปฏิบัติ กระตือรือร้น และมีความปรารถนาที่จะร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เพราะการตอบสนองใด ๆ จะเป็นผลต่อเมื่อลดความตึงเครียดของบุคคลที่มีต่อความต้องการนั้น ๆ ดังนั้นคนเราจึงดิ้นรนเพื่อให้สมกับความต้องการที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก การส่งเสริมให้ครอบครัวและชุมชนเห็นความสำคัญและมีส่วนร่วมในการส่งเสริมพัฒนาการเด็กและเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ จึงต้องอาศัยแรงจูงใจ

2.6 การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

2.6.1 การตรวจสอบข้อมูล

Denzin (1970 อ้างถึงใน สุภางค์ จันทวานิช, 2547 : 129-130) กล่าวถึงการตรวจสอบข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้กันมาก คือ การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า

(Triangulation) ซึ่งมีวิธีการสรุปได้ดังนี้

2.6.1.1 การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) คือ การพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ได้มานั้นถูกต้องหรือไม่ วิธีการตรวจสอบ คือ การสอบแหล่งของข้อมูล แหล่งที่มาที่จะพิจารณาในการตรวจสอบได้แก่ เวลา สถานที่ และบุคคล

2.6.1.2 การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย (Investigator Triangulation) คือ ตรวจสอบว่า ผู้วิจัยแต่ละคนจะได้ข้อมูลต่างกันอย่างไร โดยเปลี่ยนตัวผู้สังเกตแทนการใช้ผู้วิจัยคนเดียวกันสังเกตโดยตลอด

2.6.1.3 การตรวจสอบสามเส้าด้านทฤษฎี (Theory Triangulation) คือ การตรวจสอบว่า ถ้าผู้วิจัยใช้แนวคิดทฤษฎีที่ต่างไปจากเดิมจะทำให้การตีความข้อมูลแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด

2.6.1.4 การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) คือ การใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่างกัน เพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน เช่น การสังเกตควบคู่กับการซักถามพร้อมกับการศึกษาข้อมูลจากแหล่งเอกสารประกอบด้วย

การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งมีการตรวจสอบข้อมูลข้อมูลด้วยวิธีตรวจสอบแบบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล โดยการสังเกตควบคู่กับการสอบถามและการสนทนากลุ่ม

2.6.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

สกุภางค์ จันทวานิช (2547 : 130-160) ได้กล่าวถึง การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป และการวิเคราะห์เนื้อหาสามารถสรุปได้ดังนี้

2.6.2.1 การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป วิธีการหลักที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลแบบนี้ มี 3 ชนิด ดังนี้

1) การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) คือ วิธีตีความสร้างข้อสรุปข้อมูลจากรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น เช่น พิธีกรรม การทำมาหากินมาสร้างข้อสรุป

2) การวิเคราะห์โดยการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis) แบ่งวิธีการได้เป็น 2 แบบ คือ แบบที่ใช้แนวคิดทฤษฎี และไม่ใช้ทฤษฎี

(1) แบบใช้ทฤษฎี คือ การจำแนกชนิดในเหตุการณ์หนึ่ง ๆ โดยยึดแนวคิดทฤษฎีเป็นกรอบในการจำแนก รายละเอียดของกรอบการจำแนกชนิดมีดังนี้

ก. การกระทำ (Acts) คือ เหตุการณ์หรือสถานการณ์หรือพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ไม่ยาวนานหรือต่อเนื่อง

ข. กิจกรรม (Activities) คือ เหตุการณ์หรือสถานการณ์ หรือ ขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในลักษณะต่อเนื่อง และมีความผูกพันกับบุคคลบางคนหรือบางกลุ่ม

ค. ความหมาย (Meanings) คือ การที่บุคคลอธิบายหรือสื่อสาร หรือให้ความหมายเกี่ยวกับการกระทำ อาจเป็นการให้ความหมายในลักษณะเกี่ยวกับความเชื่อ ค่านิยม

ง. ความสัมพันธ์ (Relationship) คือ ความเกี่ยวข้องระหว่างบุคคลหลายคน ในสังคมชุมชนที่ศึกษา อาจเป็นรูปของการเข้ากันได้หรือขัดแย้งกัน

จ. การมีส่วนร่วมในกิจกรรม (Participation) คือ การที่บุคคลมีความผูกพันและเข้าร่วมกิจกรรม หรือมีการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ฉ. สภาพสังคม (Setting) คือ สถานการณ์หรือสภาพการณ์ที่การกระทำที่ศึกษาเกิดอยู่

(2) แบบไม่ใช้ทฤษฎี คือ การจำแนกข้อมูลที่จะวิเคราะห์ตามความเหมาะสมกับข้อมูล อาจใช้สามัญสำนึกหรือประสบการณ์ของผู้วิจัยก็ได้

3) การวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล (Constant Comparison) คือ การใช้วิธีการเปรียบเทียบ โดยการนำข้อมูลมาเทียบเป็นปรากฏการณ์

2.6.2.2 การวิเคราะห์เนื้อหา มีขั้นตอนในการวิเคราะห์ สรุปได้ดังนี้

1) ตั้งกฎเกณฑ์สำหรับการคัดเลือกเอกสาร และหัวข้อที่จะทำการวิเคราะห์

2) วางเค้าโครงของข้อมูล โดยการทำรายชื่อคำหรือข้อความในเอกสารที่จะถูกนำมาวิเคราะห์แล้วแบ่งไว้เป็นประเภท

3) ต้องคำนึงถึงบริบท หรือสภาพแวดล้อมประกอบของข้อมูลเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ด้วย

4) การวิเคราะห์เนื้อหาจะกระทำกับเนื้อหาตามที่ปรากฏในเอกสารมากกว่ากระทำกับเนื้อหาที่ซ่อนอยู่

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์แบบอุปนัย สร้างข้อสรุปจากรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3.1 งานวิจัยที่เกี่ยวกับพัฒนาการเด็ก

ศิริกุล อิศรานุรักษ์และคณะ (2533 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องความรู้ ทักษะคิดและการปฏิบัติเกี่ยวกับการส่งเสริมพัฒนาการเด็กในชุมชนหนึ่ง จังหวัดสระบุรี พบว่า บิดามารดาหรือ

ผู้ปกครองเกินกว่าครึ่งไม่เคยได้รับความรู้เกี่ยวกับการส่งเสริมพัฒนาการเด็กมาก่อน และในเรื่องเกี่ยวกับทัศนคติในการเลี้ยงดูและส่งเสริมพัฒนาการเด็กพบว่า ร้อยละ 71 ยังมีความคิดเห็นว่าแม่ควรเป็นผู้มีบทบาทในการเลี้ยงดูเด็ก ในขณะที่ร้อยละ 12 ที่กล่าวว่าควรเป็นหน้าที่ทั้งพ่อและแม่ และร้อยละ 17 ที่กล่าวว่าเป็นหน้าที่ของปู่ ย่า ตา ยาย ส่วนด้านการปฏิบัติเกี่ยวกับการส่งเสริมพัฒนาการเด็กพบว่า ถ้าไม่มีญาติผู้ใหญ่จะทำให้คะแนนเฉลี่ยของการปฏิบัติสูงกว่ากลุ่มที่มีญาติผู้ใหญ่ในครัวเรือนเดียวกัน ในด้านผู้ดูแลเด็กถ้าเป็นพ่อแม่โดยตรงจะมีคะแนนเฉลี่ยการปฏิบัติเกี่ยวกับการส่งเสริมพัฒนาการเด็กสูงกว่า

ทิศนา แคมมณีและคณะ (2535 : 194-195) ได้สรุปหลักการพัฒนาผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเด็กไว้ในรายงานการวิจัยหลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย คือ งานพัฒนาเด็กมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย ได้แก่ พ่อแม่ ญาติพี่น้อง ผู้ดูแลเด็ก ครู บุคคลในชุมชน รวมทั้งหน่วยงานต่างๆ การพัฒนาเด็กจึงจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากบุคคลและสถาบันทางสังคมหลายฝ่ายร่วมกันพัฒนาเด็กไปอย่างสอดคล้อง การพัฒนาบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเด็กควรมีความสอดคล้องและสามารถผสมผสานกลมกลืนกับสภาพความเป็นอยู่ และวิถีชีวิตในชุมชน เพื่อการยอมรับในการนำไปปฏิบัติและไม่ทำให้เกิดความแปลกแยกจากสังคมที่อยู่ และการส่งเสริมการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์แก่การพัฒนาเด็กจะช่วยให้ชุมชนเห็นคุณค่าของสิ่งที่มีอยู่รอบตัว

สุวิทย์ สมบัติ (2540 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษากระบวนการพัฒนาเด็กเล็กในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กสวนเขื่อน จังหวัดแพร่ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาเด็กเล็ก ประกอบด้วย ปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ วิถีชีวิต ความเชื่อ ค่านิยม ความรู้เกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กตลอดถึงความสัมพันธ์ของครอบครัวและชุมชน ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนาเด็กเล็กในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กสวนเขื่อน ได้แก่ พ่อ แม่ ผู้ปกครอง พบว่า สภาพการอบรมเลี้ยงดูของครอบครัวที่มีความพร้อมที่เห็นได้ชัด คือ รายได้ การศึกษา การมีส่วนร่วมในชุมชน จำนวนสมาชิกในครอบครัว และประสิทธิภาพของการดำเนินงานศูนย์พัฒนาเด็กเล็กสวนเขื่อนต่อกระบวนการพัฒนาเด็กเล็ก พบว่า เงื่อนไขปัจจัยที่สำคัญ ได้แก่ ศักยภาพของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน การสนับสนุนจากองค์กรภายใน และภายนอกชุมชน การสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งส่งผลต่อสุขภาพของเด็ก

นิตยา คชภักดีและคณะ (2542 : 99-105) ได้ศึกษาการส่งเสริมสุขภาพและพัฒนาการของเด็กโดยการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชนศาลายา วิธีการศึกษาโดยการกระตุ้นให้ครอบครัวและชุมชนมีจิตสำนึกตระหนักถึงความสำคัญและบทบาทของตนเอง รวมทั้งตั้งวิสัยทัศน์ในการพัฒนาลูกร่วมกัน ชุมชนได้รับการส่งเสริมให้จัดกิจกรรมพัฒนาเด็กโดยพ่อแม่ร่วมทำกิจกรรมสร้างสรรค์กับลูก ครอบครัวและชุมชนได้วางแผนการจัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพและพัฒนาการเด็ก รวมถึงการระดมความคิด การใช้สถานที่และทรัพยากรในการสร้างสภาพแวดล้อมที่อบอุ่นและเป็นมิตรแก่เด็ก ผู้นำชุมชน ครอบครัว เด็ก และผู้ที่โตกว่ามีส่วนร่วมในกิจกรรมโดยช่วยกันระดมความ

คิดเห็น วางแผน จัดหาทุนเพื่อใช้ในการสร้างสนามเด็กเล่นที่ปลอดภัยแก่เด็ก ๆ ซึ่งนำมาซึ่งสัมพันธภาพที่ดีในครอบครัว มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และติดต่อสื่อสารกันของครอบครัว

วิสุทธิศักดิ์ หวานพร้อม (2543 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลการใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กปฐมวัยในระดับชั้นอนุบาลปีที่ 2 ของโรงเรียนบ้านพระม่วง สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอกันตัง จังหวัดตรัง จำนวน 33 คน ผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยประกอบด้วยผู้วิจัย คณะครู พ่อแม่ผู้ปกครอง ผู้นำศาสนา และผู้นำชุมชนกลุ่มต่าง ๆ ผลการวิจัยพบว่า การนำกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไปใช้ส่งผลให้เด็กกลุ่มเป้าหมายมีคะแนนเฉลี่ยของความคิดสร้างสรรค์และมีพฤติกรรมที่แสดงออกในด้านความคิดสร้างสรรค์หลังเข้าร่วมกระบวนการวิจัยเพิ่มขึ้นกว่าก่อนเข้าร่วมกระบวนการวิจัย และพบว่ากระบวนการวิจัยนี้สามารถระดมการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการแก้ปัญหาการวิจัยได้ทุกชั้นของกระบวนการวิจัย

เสาวณีย์ โคว์ตระกูล (2544 : 65-69) ได้ศึกษาการเลี้ยงดูและพัฒนาการเด็กชวากะเหรี่ยงอายุ 0-5 ปีในหมู่บ้านพะมอลอ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาพบว่า ผู้เลี้ยงดูเด็กให้ความสำคัญในการดูแลสุขภาพเด็กและส่งเสริมพัฒนาการด้านร่างกาย จิตใจและสังคม แต่การจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพ สื่อ วัสดุอุปกรณ์และกิจกรรมต่าง ๆ ที่ส่งเสริมให้เด็กเกิดการเรียนรู้ยังมีน้อย ส่วนปัจจัยที่ส่งผลต่อการเลี้ยงดูเด็ก ประกอบด้วยความพร้อมของเด็ก ปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรมของชุมชน แกนนำชุมชน และเจ้าหน้าที่ภาครัฐให้การสนับสนุนในการจัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษารูปแบบการให้ความรู้แก่พ่อแม่ผู้ปกครองในการเลี้ยงดูเด็กด้อยโอกาสอายุต่ำกว่า 3 ปีในชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการให้ความรู้ที่เคยได้รับ รูปแบบการให้ความรู้ที่ต้องการและปัญหาพฤติกรรมเลี้ยงดูเด็กอายุต่ำกว่า 3 ปี รูปแบบการให้ความรู้ที่พัฒนาขึ้นประกอบด้วย 2 ขั้นตอน คือ บุคลากรด้านสุขภาพให้ความรู้แก่เจ้าหน้าที่ชุมชน และเจ้าหน้าที่ชุมชนให้ความรู้แก่พ่อแม่ผู้ปกครอง วิธีการสอนที่ใช้ในการสอนเจ้าหน้าที่ชุมชนคือ การบรรยาย การสาธิต และการฝึกปฏิบัติ ส่วนวิธีที่ใช้ในการสอนพ่อแม่ผู้ปกครอง ได้แก่ การบรรยาย การสนทนา การสาธิต การสอนกลุ่มย่อย และการสอนรายบุคคลในการเยี่ยมบ้าน ผู้ศึกษาได้ทดลองใช้รูปแบบให้ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในชุมชนแออัด 2 แห่ง คือ ชุมชนกองขะหนองแวม และชุมชนเสือใหญ่ประชารัฐ กลุ่มตัวอย่างในแต่ละชุมชนประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ชุมชน และพ่อแม่ผู้ปกครองเด็กอายุต่ำกว่า 3 ปี จำนวน 30 คน โดยทำการวัดความรู้และการปฏิบัติในการเลี้ยงดูเด็กก่อนเริ่มสอนรายกลุ่ม และวัดซ้ำอีกครั้งหลังจากดำเนินการตามรูปแบบ ผลการทดลองใช้รูปแบบการให้ความรู้พบว่า ทั้ง 2 ชุมชนมีคะแนนเฉลี่ยความรู้ในการเลี้ยงดูเด็กอายุต่ำกว่า 3 ปีเพิ่มขึ้นจากเดิม แต่ความแตกต่างนี้ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนชุมชนเสือใหญ่ประชารัฐมีคะแนนเฉลี่ยความรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 สำหรับการปฏิบัติในการเลี้ยงดูเด็กก่อนและหลังการทดลองไม่สามารถนำมาเปรียบเทียบ

กันได้เนื่องจากพฤติกรรมการเลี้ยงดูบางอย่างยังไม่เกิดกับเด็กบางวัย และพฤติกรรมบางอย่างเกิดกับเด็กบางวัยไปก่อนแล้ว

จิรนนท์ ไขแก้ว (2545 : 48-54) ได้ศึกษาการรับรู้และพฤติกรรมการส่งเสริมพัฒนาการเด็กปฐมวัยของครอบครัวในชนบท เป็นการศึกษาเชิงบรรยายแบบภาคตัดขวาง ศึกษาเฉพาะกรณีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านเป่า อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ผู้เลี้ยงดูเด็กมีการรับรู้ที่ไม่เหมาะสมเกี่ยวกับการเล่นเพื่อพัฒนาสติปัญญาเด็ก และในภาพรวมยังมีผู้เลี้ยงดูเด็กที่มีการรับรู้และมีพฤติกรรมในการส่งเสริมพัฒนาการเด็กไม่เหมาะสม ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ประกอบกับฐานะยากจนจึงไม่สามารถที่จะจัดหาหนังสือหรือของเล่นให้แก่เด็ก

อารีรัตน์ ชาญอยู่และคณะ (2545 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาพัฒนาการเด็กก่อนวัยเรียนในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก กรมการพัฒนาชุมชน ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการวิจัยพบว่า เด็กก่อนวัยเรียนมีพัฒนาการโดยรวมอยู่ในระดับเร็วกว่าปกติ และเด็กที่อยู่ในชุมชนเมืองมีค่าเฉลี่ยคะแนนพัฒนาการสูงกว่าเด็กที่อาศัยอยู่ในชุมชนชนบทอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับพัฒนาการเด็กสรุปได้ว่า ความรู้ ทักษะและการปฏิบัติในการเลี้ยงดูเด็กของพ่อแม่หรือผู้เลี้ยงดูเด็กจะมีผลต่อการส่งเสริมพัฒนาการของเด็ก และส่งผลต่อพัฒนาการของเด็ก ในการส่งเสริมการเลี้ยงดูเด็กเพื่อให้เด็กมีพัฒนาการที่เหมาะสมตามวัย ต้องอาศัยการพัฒนาความรู้ให้แก่พ่อแม่ผู้ปกครองหรือผู้ดูแลเด็ก โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการร่วมถ่ายทอดความรู้ และส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมพัฒนาการของเด็กอย่างเหมาะสม

3.2 งานวิจัยที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสุขภาพ

วิชัย วิวัฒน์คุณูปการ (2543 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษารูปแบบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพช่องปากสำหรับนักเรียนผู้บกพร่องทางการได้ยิน วิธีการศึกษาใช้ทั้งการสัมภาษณ์ การสังเกต การฝึกอบรม การทำกิจกรรมกลุ่มด้วยกระบวนการ AIC และ PRA ผลการศึกษานักเรียนที่ผ่านกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจและมีทักษะในการคิด วางแผนงาน และปฏิบัติได้เป็นอย่างดี แม้การศึกษาจะยังไม่สามารถสรุปรูปแบบที่เหมาะสมได้ แต่ก็ยังเป็นแนวทางในการพัฒนางานให้มีความก้าวหน้าและเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายต่อไป

ทรงสุตา ไตรปรกรณ์กุล (2545 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษากระบวนการนำแนวคิดการมีส่วนร่วมไปปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาสุขภาพของชุมชน และศึกษาปัญหาอุปสรรคเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาการเสพยาเสพติดในกลุ่มเยาวชนโดยผ่านกระบวนการวิเคราะห์สถานการณ์ การวางแผน การปฏิบัติ และการประเมินผล ผลการวิจัยพบว่า การนำแนวคิดการมีส่วนร่วมไปใช้ในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ได้ช่วยกระตุ้นให้ชุมชนมีความตื่นตัวในการพูดคุย แสดงความคิดเห็นร่วมกันถึงปัญหาในชุมชนมากขึ้น

มีการวางแผนและการปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน แต่พบว่ากระบวนการในการแก้ไขปัญหาขาดความต่อเนื่อง จึงไม่สามารถทำให้เกิดความตระหนักในปัญหาอย่างแท้จริง

ปารวีร์ กุสรัตน์วิโรจน์ (2548 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการส่งเสริมการออกกำลังกายของประชาชนหมู่บ้านชนบทแห่งหนึ่ง จังหวัดชัยนาท ซึ่งกระบวนการพัฒนาใช้วิธีการวิจัยปฏิบัติการโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ การศึกษาปัญหาของชุมชน การพิจารณาปัญหาของชุมชน และการลงมือปฏิบัติแก้ไขปัญหของชุมชน ทำการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างซึ่งมีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการออกกำลังกาย ได้แก่ ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เจ้าหน้าที่สถานีอนามัย สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล อาสาสมัครสาธารณสุข กลุ่มแม่บ้าน ประชาชน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมโดยใช้เทคนิค AIC ผลจากการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการส่งเสริมการออกกำลังกายทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองเกิดการมีส่วนร่วมของแกนนำชุมชน เกิดเวทีประชาคมให้สมาชิกชุมชนได้ร่วมกันเรียนรู้และทำให้ชุมชนมีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหาด้วยตนเอง

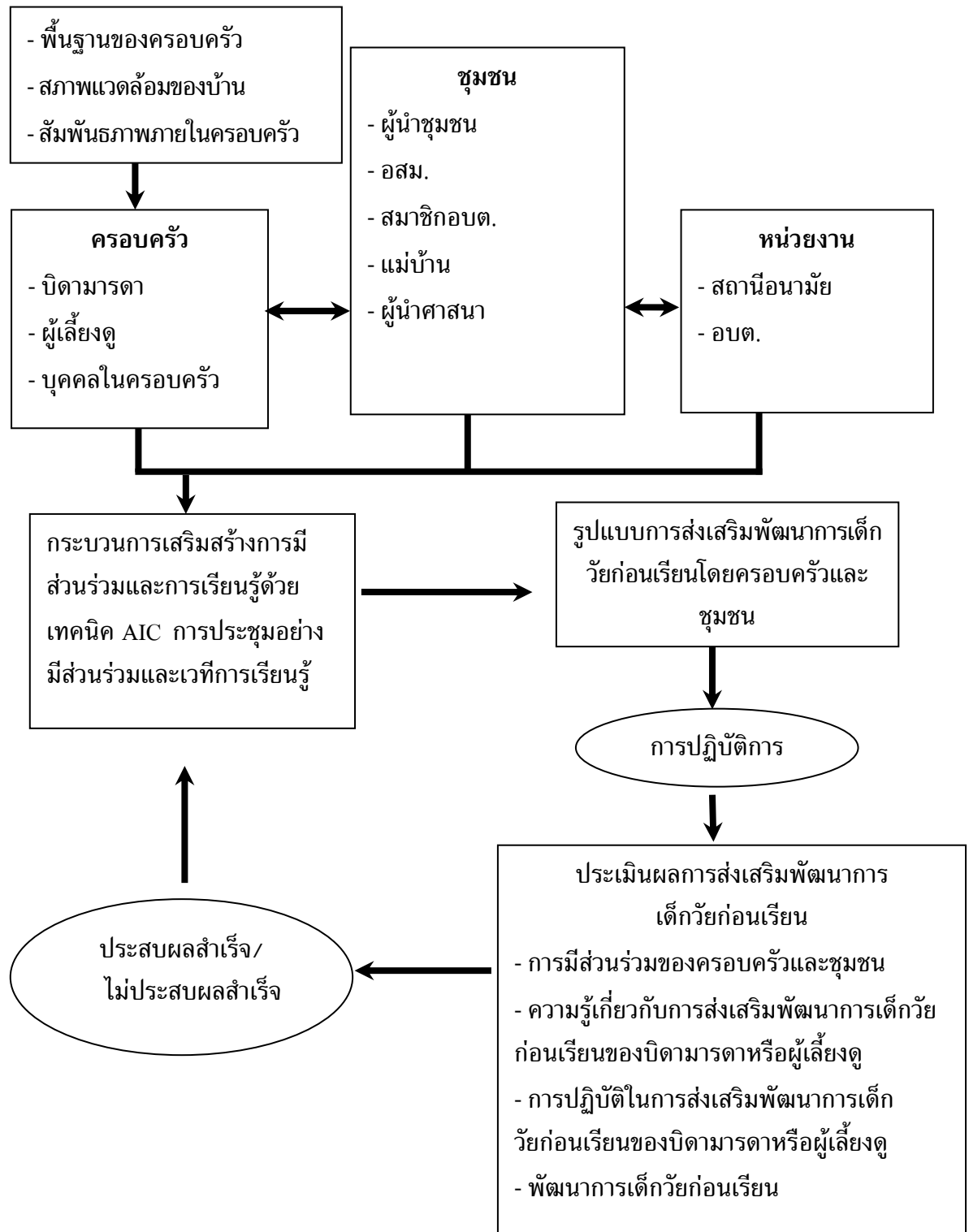
สุระรา ลิ้มปีสไต (2548 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษารูปแบบการส่งเสริมสุขภาพกลุ่มเสี่ยงโรคเบาหวานและโรคความดันโลหิตสูงโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยใช้เทคนิคกระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (AIC) ขั้นตอนการศึกษาเริ่มจากการสำรวจข้อมูลทั่วไปของชุมชน และคัดเลือกกลุ่มผู้เข้าร่วมโครงการ มีกิจกรรมสนทนากลุ่มเพื่อให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น หลังจากนั้นร่วมค้นหาปัญหาและแก้ไขปัญหาโดยใช้กระบวนการ AIC นำแผนไปสู่การปฏิบัติและประเมินผล จากการประชุมวางแผนอย่างมีส่วนร่วม ชุมชนมีส่วนร่วมในการประชุมเป็นอย่างดี มีการดำเนินโครงการส่งเสริมสุขภาพในชุมชนอย่างต่อเนื่อง จากผลการศึกษาารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวิเคราะห์ปัญหา จัดทำแผนงาน/โครงการที่ได้จากกระบวนการ AIC มีการดำเนินงานตามแผนและติดตามประเมินผล นับเป็นรูปแบบการส่งเสริมสุขภาพที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่สามารถปฏิบัติได้อย่างต่อเนื่อง และรูปแบบดังกล่าวสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาอื่น ๆ ได้ สอดคล้องกับการศึกษาของ เบญจพล แสงใส (2547 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการวางแผนส่งเสริมสุขภาพแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ตำบลโพนงาม อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการ AIC ที่นำมาเป็นเทคนิคหรือเครื่องมือในการวางแผนส่งเสริมสุขภาพของชุมชนแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่ส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมในการวางแผนของผู้เข้าร่วมวางแผน แผนส่งเสริมสุขภาพที่สอดคล้องกับความต้องการในการพัฒนา และแก้ไขปัญหาสุขภาพในระดับตำบล สามารถประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสมในแต่ละพื้นที่ เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และทำให้ตระหนักถึงความสำคัญของการส่งเสริมสุขภาพ

จากเอกสารงานวิจัยดังกล่าว สรุปได้ว่า การแก้ไขปัญหาหรือการทำงานด้านการส่งเสริมสุขภาพในชุมชนจะสามารถประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ และการดำเนินการโดยใช้เทคนิคการส่งเสริมการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ด้วยเทคนิค AIC Focus Group การประชุมอย่างมีส่วนร่วม และการจัดเวทีการเรียนรู้ส่งผลให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานและได้รูปแบบในการดำเนินงานที่เหมาะสมกับพื้นที่

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษารูปแบบการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียนโดยการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน : กรณีศึกษาตำบลมูโนะ อำเภอสุโขทัย-ลก จังหวัดนราธิวาสครั้งนี้ ได้ใช้การศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อศึกษารูปแบบการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียนโดยอาศัยกระบวนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน

จากแนวความคิดดังกล่าวสามารถเขียนแผนภาพ ได้ดังภาพประกอบ 4

ภาพประกอบ 4 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษารูปแบบการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียนโดยการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน กรณีศึกษาตำบลมูโนะ อำเภอสุโขทัย-ลก จังหวัดนราธิวาส
2. เพื่อศึกษาผลการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียนโดยการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน
3. เพื่อศึกษาเงื่อนไขปัจจัยที่มีผลต่อการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียนโดยการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน กรณีศึกษาตำบลมูโนะ อำเภอสุโขทัย-ลก จังหวัดนราธิวาส

ความสำคัญและประโยชน์

1. ทราบถึงพฤติกรรมของผู้เลี้ยงดูเด็กในการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียนเพื่อนำผลมาเป็นประโยชน์ในการวางแผนทางสาธารณสุข
2. ได้รู้รูปแบบการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียนโดยการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชนในระดับพื้นที่ที่เหมาะสม ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาและขยายเครือข่ายในการส่งเสริมสุขภาพ
3. ทราบถึงเงื่อนไขปัจจัยที่มีผลต่อการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียนโดยการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษารูปแบบการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียนโดยการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน : กรณีศึกษาตำบลมูโนะ อำเภอสุโขทัย-ลก จังหวัดนราธิวาส เพื่อให้การวิจัยครั้งนี้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ จึงกำหนดขอบเขตการวิจัยได้ดังนี้

1. พื้นที่ หมู่ที่ 5 บ้านบูกะ ตำบลมูโนะ อำเภอสุโขทัย-ลก จังหวัดนราธิวาส
2. กลุ่มตัวอย่าง
  - 2.1 กลุ่มแกนนำชุมชน ซึ่งประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ผู้นำศาสนา และกลุ่มแม่บ้าน
  - 2.2 บิดามารดาหรือผู้เลี้ยงดูเด็กและเด็กวัยก่อนเรียนอายุ 1-3 ปีที่เข้าร่วมกิจกรรมการส่งเสริมพัฒนาการเด็ก

นิยามศัพท์เฉพาะ

ผู้ศึกษาได้ให้คำนิยามศัพท์ หรือให้คำจำกัดความในการศึกษาครั้งนี้ คือ

1. **เด็กวัยก่อนเรียน** หมายถึง เด็กอายุ 1-6 ปี แต่ในการศึกษาครั้งนี้ได้ดำเนินการเฉพาะเด็กที่มีอายุ 1-3 ปีเท่านั้น เนื่องจากเป็นวัยที่ยังอยู่ในการดูแลของครอบครัวเป็นส่วนใหญ่
2. **ผู้เลี้ยงดูเด็ก** หมายถึง ผู้ปกครองของเด็กซึ่งหมายถึง บิดา มารดา หรือผู้ที่ให้การเลี้ยงดูเด็กที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านบุเก ตำบลมูโนะ อำเภอสุโขทัย-ลก จังหวัดนราธิวาส
3. **พัฒนาการเด็ก** หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เป็นขั้นตอน มีการเปลี่ยนแปลงในด้านการเจริญเติบโตของร่างกาย วุฒิภาวะ การทำหน้าที่ของอวัยวะรวมทั้งการเรียนรู้และความสามารถในการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมของบุคคล ซึ่งพัฒนาการแบ่งเป็นพัฒนาการทางด้านร่างกาย ภาษา-สติปัญญา อารมณ์-จิตใจ และสังคม
4. **พัฒนาการทางด้านร่างกาย** หมายถึง การเปลี่ยนแปลงด้านร่างกายทั้งทางด้านสัดส่วน โครงสร้าง การใช้กล้ามเนื้อใหญ่ในการทรงตัวในอิริยาบถต่างๆ และการเคลื่อนไหว การใช้สัมผัสรับรู้และการใช้ตาและมือประสานในการทำกิจกรรมต่างๆ
5. **พัฒนาการทางด้านสติปัญญา** หมายถึง การพัฒนาทางด้านความคิด มีความสามารถในการด้านการรับรู้ การเข้าใจ การใช้ภาษาสื่อความหมายและการกระทำ การใช้ตากับมือ ลักษณะพัฒนาการทางด้านสติปัญญา มี 2 ด้าน คือ พัฒนาการทางการเรียนรู้และปรับตัว และพัฒนาการทางภาษา
6. **พัฒนาการทางด้านอารมณ์จิตใจ** หมายถึง ความสามารถในการแสดงความรู้สึก เช่น พอใจ ไม่พอใจ รัก ชอบ โกรธ เกลียด กลัวและเป็นสุข ความสามารถในการแยกแยะความลึกซึ้งและควบคุมการแสดงออกของอารมณ์อย่างเหมาะสมเมื่อเผชิญกับสถานการณ์ต่างๆ
7. **พัฒนาการทางด้านสังคม** หมายถึง ความสามารถในการสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่น มีทักษะการปรับตัวในสังคม คือ การร่วมมือกับผู้อื่น สำหรับเด็กหมายความว่ามีความสามารถในการช่วยเหลือตนเองในชีวิตประจำวัน
8. **ครอบครัว** หมายถึง กลุ่มคนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ซึ่งหมายรวมถึงเด็กอายุตั้งแต่ 1-3 ปีอยู่กับผู้ใหญ่อย่างน้อย 1 คนเป็นประจำ และพึ่งพากันทางด้านความเป็นอยู่ เศรษฐกิจ สังคม และมีความผูกพันกันทางจิตใจโดยมีความสัมพันธ์กันทางสายเลือดหรือกฎหมาย
9. **ชุมชน** หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งที่อยู่หมู่บ้านเดียวกัน หรือต่างหมู่บ้านมาทำกิจกรรมร่วมกันโดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทรต่อกันและมีการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งชุมชนประกอบด้วย ผู้นำชุมชน และแกนนำกลุ่ม/ชมรมต่างๆ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ผู้นำศาสนา แม่บ้าน

10. การมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชน หมายถึง การที่ครอบครัวและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในตั้งแต่ต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ โดยมีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การค้นหาปัญหาและสาเหตุ วางแผนกำหนดนโยบาย แนวทางวิธีการ รับผลประโยชน์ และติดตามประเมินผลโครงการ

11. รูปแบบการส่งเสริมพัฒนาการเด็ก หมายถึง กรอบแนวคิดหรือแบบแผนที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของการส่งเสริมพัฒนาการเด็กที่ได้จากผู้ที่เกี่ยวข้องที่เห็นสอดคล้องกันและสามารถเป็นแนวทางการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียน

12. ผลการส่งเสริมพัฒนาการเด็กวัยก่อนเรียน หมายถึง ผลที่เกิดขึ้นจากการส่งเสริมพัฒนาการเด็กของแต่ละกิจกรรม ตามวัตถุประสงค์ของแต่ละกิจกรรม